

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

DEMOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ FÜZETEK

6.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Monigl István

ISSN 0237-2614
ISSN 0236-736-X

Sorozatszerkesztő:
Szentgáli Tamás

Írta, ill. összeállította:
Monigl István

Lektorálta:
Szepesi György
Timár János
Zobor Zsuzsa

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Beleczy Benedek mb. igazgató
Nyomdaüzem –66–13–41–0748–9
Formátum: A/4 Terjedelem: 27,5 (A/5 ív)

TARTALOM

	Oldal
I. ELŐSZÓ	7
II. MONIGL ISTVÁN: A TÁVLATI NÉPGAZDASÁGI TERVEZÉS FEJLŐDÉSE, TÁVLATI TERVEZÉS ÉS A NÉPESEDÉS - NÉPESEDÉSPOLITIKA	11
1. A távlati tervezés fejlődése	11
2. A távlati munkaerő és életszínvonaltervezés fejlődése	29
3. A távlati tervezés társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődése	38
4. A népesedés és népesedéspolitikai tervezés fejlődése	55
III. A NÉPESEDÉS ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA A HOSSZÚ TÁVÚ MUNKAERŐ ÉS ÉLETSZÍNVI- ONALTERVEZÉS ÖSSZEFOGLALÓ DOKUMENTUMAIBAN, 1968-1983	75
IV. A NÉPESEDÉS ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA A HOSSZÚ TÁVÚ NÉPGAZDASÁGI TERVEZÉS ÖSSZEFOGLALÓ DOKUMENTUMAIBAN, 1971-1985	183

II. KÖTET

V. KÉT HOSSZÚ TÁVÚ PROGNÓZIS 1987-1988	
1. Népesedési és családi folyamatok alakulása, 1965-2020	
2. A társadalmi fejlődés egyes folyamatainak és feltételeinek alakulása 2000-ig	

I. ELŐSZÓ

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete - az Országos Tervhivatal hozzájárulásával - 1988 első félévében közreadta távlati tervezési keretében 1967-1982 között készült népesedéspolitikai koncepciókat (KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 3. szám Budapest. 1988).

Ebben az újabb kiadványunkban - ugyancsak az Országos Tervhivatal, személy szerint Illés Jánosnak, az OT Távlati Tervezési Főosztálya vezetőjének és Kemenes Ernőnek az Országos Tervhivatal államtitkárának hozzájárulásával - a távlati munkaerő és életszínvonal tervezés, illetve a távlati népgazdasági tervezés 1968-1988 között született összefoglaló dokumentumaiban található népesedési és népesedéspolitikai szövegrészeket, elemzéseket, fejezeteket adjuk közre. Ugyancsak közreadunk két - a társadalmi folyamatokkal, illetve a népesedéssel foglalkozó prognózis dokumentumot, amelyek a távlati tervezés programja alapján készültek.

Munkánk fő célja a forrásfeltárás a jövő demográfusai, népesedéspolitikai és népgazdasági távlati tervezői számára. Az összeállítás hiánypótló, miután egyrészt a népesedéspolitikai döntéshozókészítés 1967 után - egy-egy kivételtől eltekintve - a távlati tervezés keretében folyt és miután a most közreadott szövegrészeknek, elemzéseknek csak kisrésze jelent meg eddig, nyilvános vagy szélesebb körű publikációban. Ebben az is szerepet játszott, hogy a távlati tervezés összefoglaló dokumentumainak túlnyomó többsége "Szolgálati használatra" vagy "Szigorúan titkos" minősítésű volt, természetesen a demográfiai részek önmagukban nem voltak titkosak.

A népesedés és népesedéspolitikai tervezése a népgazdasági tervezésen belül a távlati tervezés részeként működött, intézményi - szervezeti központja pedig a Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő és Életszínvonal Osztálya volt. Ebből adódott az, hogy a népesedéstervezés fejlődésében, szerepében, jellemzőiben jelentős szerepe volt a Munkaerő és Életszínvonal Osztály vezetőinek és a népesedésért felelős munkatársak felkészültségének és érdeklődésének, annál is inkább, mert e munkatársak és vezetők a népességprognózisok kidolgozásáért is képviselték az OT-t.

A Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő és Életszínvonal Osztályának vezetői 1957-től a következők voltak:

1958-1962	Szigeti István
1963-1967	Gönczöl Ferenc
1967-1974	Timár János
1974-1980	Monigl István
1981-1987	Szepesi György

1967-1983 között a távlati tervezésben jelentős szerepet játszott a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság (MEB), amelynek apparátusát a Munkaerő és Életszínvonal Osztály adta. Különösen kiemelkedő tudományos, társadalmi-politikai és politikai-állami döntéselőkészítő szerepet játszott a MEB az 1967-1978 közötti időszakban. A MEB vezetői az alábbiak voltak:

Elnök		Titkár	
Huszár István	1967-1975	Timár János	1967-1974
Gadó Ottó	1975-1980	Monigl István	1974-1981
Craveró Róbert	1981-1983	Szepesi György	1981-1983

A Munkaerő és Életszínvonal Osztály népesedésért felelős munkatársainak névsora pedig az alábbiak szerint alakult:

1957-1967	Alpár Ottó
1967-1971	Mausecz Zsuzsa
1971-1980	Monigl István
1981-1982	Kepecs Gábor
1983-1984	Bali Gellért
1985-1987	Csomós József

A kiadványban összegyűjtött szövegrészek, szövegek teljeskörűnek tekinthetők. Ez az összeállítás rendszeréből adódik. Minden 1985-ig megjelent összefoglaló dokumentumot figyelembe vettünk, amelyben érdemibb népesedési-népesedéspolitikai rész, fejezet szerepelt. Miután szinte minden összefoglaló távlati tervezési dokumentum tartalmaz népesedési-népesedéspolitikai részeket, az összeállítás hűen fejezi ki a népesedéstervezés helyét és fejlődését a távlati tervezésben. A népesedés és népesedéspolitika jövőbeni helyéről, szerepéről a távlati gazdaság és társadalomfejlesztési stratégiákban talán a jövőben megszülető érdemes munkákból szerezhethetünk további ismereteket.

A távlati tervezés és a népesedés-tervezés összefüggéseivel foglalkozó bevezető tanulmányban tudatosan törekedtünk annak elkerülésére, hogy a tervezést mai, 1989-es

szemmel, mai ismereteink alapján mutassuk be. Végül a kiválasztott és közölt szövegrészeket változtatás nélkül, az elkerülhetetlen technikai szerkesztésre szorítkozva közöljük. Ez több esetben ismétlésekkel járt, az ezen az áron nyerhető előnyöket (történeti áttekinthetőség, fejlődési folyamat stb.) azonban számosabbnak ítéltük.

Budapest, 1988. április 12.

Monigl István

II. MONIGL ISTVÁN: A TÁVLATI NÉPGAZDASÁGI TERVEZÉS FEJLŐDÉSE; TÁVLATI TERVEZÉS ÉS A NÉPESEDÉS-NÉPESEDÉSPOLITIKA

Ebben a tanulmányban röviden összefoglaljuk a távlati tervezés fejlődését, a hosszú távú munkaerő és életszínvonaltervezés kialakulását. Ez egyrészt jobban lehetővé teszi az olvasó számára a távlati tervezés összefoglaló dokumentumaiból válogatott népesedési-népesedéspolitikai szövegrészek "elhelyezését", másrészt vázlatosan bemutatja azt a fejlődést, amely végül elvezetett ahhoz, hogy a népesedéstervezés a távlati tervezés részévé válhasson. A tanulmányban a szerző az átfogó kép érdekében közvetlenül is felhasználja korábban írt, a témakört érintő különböző írásait. A tanulmány a távlati tervezés korai időszakainak fejlődését is részletesebben mutatja be, annak ellenére, hogy ebben az időszakban a népesedéstervezés még meg sem jelenik. Ez az időszak azonban igen plasztikusan mutatja magát a fejlődést és a távlati tervezés, valamint a társadalmi folyamatok és a politikai mozgások közötti szoros összefüggéseként. Hasonló funkciója van a távlati életszínvonal tervezés módszertani-metodológiai fejlődését bemutató részeknek is.

1. A távlati tervezés fejlődése

A hosszú távú tervezés "őskora" 1951-1956 között - a gazdaságpolitika változásának megfelelően - két szakaszra, az 1951-1953 és az 1954-1956 közötti időszakra bontható. A hosszú távú tervezés 1958-ban kezdődött újra; ez a szakasz 1963-ban szakadt félbe. Ebben az időszakban dolgozták ki fő vonásaiban az első, az 1961-1980 közötti időszakra szóló hosszú távú átfogó jellegű tervkoncepciót. 1967-1972 között került sor az 1971-1985 közötti időszakra szóló hosszú távú tervek, a második hosszú távú tervkoncepció különböző változatainak kidolgozására. 1973-1978 között - két egymástól jól elkülöníthető menetben - került kidolgozásra az 1976-1990 közötti időszakra szóló harmadik hosszú távú távlati tervkoncepció. 1979-ben kezdődtek és 1984-ben fejeződtek be az 1981-2000 közötti időszakra szóló negyedik hosszú távú fejlesztési tervkoncepció munkálatai. 1985 óta folynak a 2000-e túlnyúló ötödik kutatási tervezés munkálatai.

Magyarországon a hosszú távú népgazdasági tervezés 1951-ben kezdődött. Fokozá-

tos kialakulása, intézményesítése az 1951-1953 közötti időszakban ment végbe. Ezekben az években a távlati tervezés még nem játszik önálló szerepet, a középtávú tervezést egészíti ki. 1954 után kezdődik meg az első átfogó igényű távlati tervezési tevékenység, amely 1956 végén félbeszakad. Rövid átmenet után 1958-1963 között újabb átfogó igényű tervezési szakasz jött létre. Az új gazdasági mechanizmus bevezetését követően a hosszú távú tervezés új jelentőségre tett szert és 1967 óta Magyarországon a hosszú távú tervezés folyamatossá, az 1970-es évek elejétől pedig a népgazdasági tervezés rendszerének szerves részévé vált.

a) Az őskor

Így nevezték utóbb a távlati tervezés első szakaszát azok, akik e munka megkezdésének tevékeny részesei voltak. Tény, hogy a szakmai körökben is általánosan élő nézetekkel szemben Magyarországon a hosszú távú népgazdasági tervezés nem az 1950-es évek végén, hanem az 1950-es évek elején kezdődött. 1951 végén az Országos Tervhivatal Közgazdasági Főosztályának szervezeti keretein belül létrejött az a "mag", amely feladatául a távlati tervezés létrehozását kapta. 1952-ben már Távlati Tervezési Osztály működik, majd 1954-ben létrejön az Országos Tervhivatalban a Távlati Tervezési Főosztály. 1955-ben ez a főosztály kísérletet tesz az első - az 1956-1970 közötti időszakra szóló - távlati terv kiinduló hipotézisének elkészítésére, majd 1956 tavaszától megkezdí ennek részletesebb kidolgozását, sőt egyes szocialista országokkal való első egyeztetéseket is. A távlati tervezés munkái 1956 őszén félbeszakadnak.

Érdemes-e az 1980-as években a hosszú távú népgazdasági tervezés e szakaszával - melynek dokumentumai jelentős részben elvesztek, elpusztultak - részletesebben foglalkozni? Történeti értékén kívül szolgálhat-e az elemzés egyéb hasznosítható ismerettel, tanulsággal közel 40 év múltán? Az igen mellett szól az, hogy ez a szakasz nemcsak a magyar távlati tervezés szerves része, tervezéstörténetünk eleme, hanem e szakasz egyes jellemzői ma is érdeklődésre számot tartó tanulságokkal szolgálhatnak egyes tervezéseméleti és tervezésmódszertani kérdésekben, a távlati tervezés, valamint a gazdaságirányítási rendszer és a politikai mozgások közötti kapcsolatok sajátosságainál megértésében.

Jól mutatja ennek fontosságát, a politikai progresszió és a távlati tervezés közötti összefüggést az, hogy az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. XII.17-i ülésére előterjesztett egyik dokumentum az alábbiakat tartalmazta: "Szükséges ezért, hogy már az 1957-es évben olyan kidolgozott távlati tervvel rendelkezünk, amelyet az intéz-

kedések során figyelembe vehetünk, hogy már az 1957-es évben megindulhasson a népgazdaság szervezetének alapvető átalakítása." S azt, hogy ez nem véletlen, ötletszerű, jól bizonyítja az, hogy az 1957 elején létrehozott és a népgazdasági tervezés-gazdaságirányítás átalakításának kidolgozásával megbízott Közgazdasági Szakértő Bizottság összefoglaló dokumentumában az alábbiak szerepelnek: "A népgazdaság távlati terve alapján továbbra is elkészítendőek az éves tervek, amelyek megvalósításáért az irányító szervek a maguk hatáskörében felelősek."

Elsőként magától értetődően az merül fel, hogy milyen előzmények, okok vezettek oda, hogy Magyarországon a szocialista országok között elsőként - Lengyelországot 2-3 évvel megelőzve - felmerült a gazdaságpolitika alakítói részéről a hosszú távú tervezés gondolata. Ezekben az években a hosszabb távra történő tervezés egyes gazdasági szektorokban már nem szokatlan, régebbi történelmi előzményeket is ismerünk. Így Svédországban az 1930-as évek második felében készül el az első felsőfokú szakemberszükségleti terv, a Német Szövetségi Köztársaság 1951-52-ben már 10 éves energiaszükségleti tervet dolgoz ki. Vannak előzmények és tapasztalatok a Szovjetunióban is, az ismert GOELRO-n kívül a Szovjetunió Tervhivatala az 1930-as és 1940-es években három ízben is kísérletet tesz távlati terv kidolgozására. Noha ezek eredményei és tapasztalatai nem kerülnek nyilvánosságra, feltehető, hogy a magyar emigráció vezetői erről rendelkezhettek információkkal.

Összességükben a fentiek csak részben indokolhatták a hosszú távú tervezésre való igen korai, 1951-ben megkezdett felkészülést. Ennek mozgatórugóit nagyjából abban kereshetjük, hogy az 1948 második felétől kidolgozott és az I. ötéves tervben (1950-1954) megvalósítani szándékozott gazdaságpolitika már a tervidőszak elején aránytalanságokhoz vezetett egyes ágazatok és szektorok között. Az aránytalanságok jórészt kapcsolódtak a különösen kiemelt területekhez, a kitermelő és alapanyaggyártó ágazatokhoz, az energiaellátáshoz. Ezek az ágazatok - természetüknél fogva - 8-10 év körüli, vagy azt is meghaladó minimális időtartam áttekintése alapján fejleszthetők megalapozottan. Valószínűleg ez a fő ösztönzője annak, hogy a gazdaságpolitikai vezetés 1951 második felében egyszerre két vonalon is szükségesnek tartja az 5 évet meghaladó időszakokra való tervezés megindítását, ilyen tervek kidolgozását. Egyik oldalról az említett, természetüknél fogva hosszú távú fejlesztést igénylő ágazatokban már 1952-ben 10 éves, 1960-ig szóló kitekintést biztosító tervek készülnek, másik oldalról az Országos Tervhivatal, a fellelhető nemzetközi tapasztalatokat is felhasználva az elkészült ötéves terv belső arányainak másodelemzése, ágazati kapcsolatainak, technikai összefüggéseinek részletesebb feltárása alapján törekszik a fejlesztési elgondolások belső ellentmondásainak, aránytalanságainak feltárására.

A példaként említett energiatermelés és energiagazdálkodás hosszú távú tervezése fejlődésének egyes vonásai általánosíthatók

- ezek a tervek az időszak első felében - 1954-ig - a folyamatban lévő középtávú tervek jobb megalapozását és kontrollját jelentik, tehát kiegészítő jellegük van;
- 1954 után a kiegészítő jelleg előkészítő jelleggel párosul a tervezés komplex jellege;
- 1956-tól 10 évről 15 évre nő az időtartam és a kiegészítő jelleg nagyrészt megszűnik, illetve háttérbe szorul.

A hosszú távú tervezés kezdeti lépéseit a másik vonalon 1951 végétől a későbbi Távlati Tervezési Főosztály magja tette meg. Antos László és lassan gyarapodó létszámú munkatársai azt a feladatot kapták, hogy fokozatosan teremtsék meg a távlati tervezést. A feladatot ennél korábban nemigen lehetett meghatározni és nem is határozták meg, a hazai és nemzetközi előzmények lényegében nem léteztek, illetve az erről szóló ismeretek igen hiányosak voltak. Az indíttatás azonban világos volt. Fel kellett tárnai, össze kellett gyűjteni azokat a témákat, amelyekben a középtávú tervidőszakra vonatkozóan - konkrétan az első 5 éves tervre - nem lehetett megalapozott döntéseket hozni 5 évet meghaladó időtartamú kitekintés nélkül. Még az is kérdés volt, hogy itt egy sajátos "tervnyújtásról" van-e szó, speciális módszertannal, vagy egyszerűen az 5 éves időtáv valamilyen időtartamú meghosszabbításáról. Ez az időtáv egyébként uralkodóan 10 év volt ezekben az években, vagyis 2 ötéves terv.

A kérdés másik oldalról az volt, hogy mit lehet 5 évnél hosszabb időre látni, s mindez természetesen kizárólag a termelés és a műszaki technikai haladás területein. Ebben az időszakban, 1951 második felétől 1954 őszéig - annak ellenére, hogy a Távlati Tervezési Osztály 1952-ben a Közgazdasági Főosztály keretében megalakult - igen szűk körű munka folyt, ami szinte semmiféle befolyást nem gyakorolt a tervezésre és a gazdaságpolitikai döntésekre. Volt azonban egy a korábbiak során jelentőssé váló hatása. 1954 ősztől, amikor a távlati tervezésre az igény más, az előzőektől eltérő okok miatt is felmerült, adott volt az a szervezeti keret és az a szakértői csoport, amelynek léte lehetővé tette a távlati tervezéssel való foglalkozás gyors és jelentős kibővítését. Ettől az időszaktól kezdve a távlati tervezést Antos László és Szabó Kálmán, majd az 1950-es évek végétől Hetényi István együtt irányította. Az 1950-es évtizedben a távlati tervezés az Országos Tervhivatalban Csikós Nagy Béla, majd Lázár György felügyelete alatt folyt.

b) Az első "átfogó" kísérlet

A távlati tervezés "őskorának" újabb, második szakasza az 1955-1956 közötti időszakra esik. Itt a gazdaságpolitikai és tervezési törekvések szintjén minőségi változásról van szó, az első olyan távlati terv kidolgozására irányuló törekvésekről, amely indíttatásában, jellemző vonásaiban, sajátos módszertan létrehozására irányuló törekvéseiben, szervezési megoldásaiban mai hosszú távú tervezésünk közvetlen és szerves előzményének tekinthető.

Az új szakasz, a minőségi ugrás szorosan kapcsolódik az 1954 végén, 1955 elején a gazdaságban végbement folyamatokhoz. 1954 második felére világossá vált, hogy az 1953 júniusi határozat alapján végrehajtott gazdaságpolitikai irányváltás, a gazdaságfejlesztés új vonásai és intézkedései nem vezettek a korábbi aránytalanságok, feszültségek megszűnéséhez. Ennek csak részben volt oka az, hogy az 1950-1952 között kialakult aránytalanságok csak hosszabb idő alatt lettek volna megszüntethetők. Önálló szerepet játszott az is, hogy az 1953 júliusi határozat nagyjából a múlt és a jelen anomáliáira reagáló nézetrendszer és nem perspektivikus és átfogó gazdaságpolitikai programot jelentett.

1954 október elején az MDP Központi Vezetősége határozatot hozott: "... ki kell dolgozni még ez évben az új szakasz széleskörű gazdaságpolitikai munkaprogramját és a szükséges intézkedések tervét, felbontva azt az egyes termelési és iparágakra. Ez a program képezze a kidolgozásra kerülő gazdasági tervek alapját". Az Országos Tervhivatalban nagyon rövid idő - néhány hét - alatt elkészültek a megfelelő dokumentumok. Ezek a dokumentumok átfogóan elemezték a gazdaság múltbeli 10 éves (1945-1954) fejlődését, középponti kérdéseit vetették fel a gazdaság és politika viszonyát, a tervezési és gazdasági rendszer átfogó reformjának szükségességét, az értéktörvény szükséges fokozottabb érvényesülése alapján új gazdaságirányítási rendszer működtetésének kívánatos voltát. Úgy tűnik, hogy ez a dokumentum az előbbi összefüggésekben annak a progresszív nézetrendszernek az első megjelenése, amely 1957 tavaszán a tervezés és a gazdaságirányítás reformjára irányuló munkák során kifejtettebben jelent meg és amely néhány év múlva a gazdasági reform előkészítésének 1964-1967. évi munkái során jutott el a megvalósulásig.

Az Országos Tervhivatal által elkészített 1954 októberi első, majd 1954 novemberi második változat rendkívül érdekes, gazdaságpolitikánk és a hazai közgazdasági gondolkodás fejlődése szempontjából egyrészt rendkívül fontos dokumentum, amelynek átfogó elemzése önmagában is lehetséges és indokolt lehetne.

A dokumentum vitái során hangsúlyozottan merül fel a tervezés korszerűsítése. A vitában részt vevők általában nehezményezik, hogy ezekkel a dokumentum nem foglalkozik.

A viták eredményei tükröződnek a dokumentum következő változatában, egyrészt az átfogó gazdaságpolitika szerves elemeként megjelenik a távlati teendők meghatározása, másrészt a határozattervezet helyesen kimondja az értéktörvény szélesebb érvényesülésének szükségességét és ezen az alapon részletesen tárgyalja a gazdaságpolitikai rendszer egyes elemeit (árrendszer, bérrendszer, pénzügyi és hitelrendszer) és kívánatosnak tartja a tervezési rendszer egészének és a statisztikai rendszernek a felülvizsgálatát.

1954 végén tehát az átfogó gazdaságpolitikai program kidolgozása során, a problémák távlati megközelítése már nemcsak a középtávú tervezés jobb megalapozásának, kiegészítésének alapján merül fel, átfogóbban és önállósulttabban van a politika és a gazdaságpolitika szemléletének átalakulásával igény a távlati tervezésre. Nem látszik véletlennek - és ezt a következő évtizedek eredményei igazolják is -, hogy a gazdasági mechanizmus progresszív korszerűsítése és a távlati tervezés iránti igény megjelenése természetszerűen összekapcsolódik.

Kétségtelen, hogy a sajátosságaiban kifejtettebb távlati tervezés gondolatának bölcsőjét 1954 végén, 1955 elején ringatták, tényleges létrejöttében azonban az előzőekhez hasonló szerepe volt azoknak a változásoknak is, amelyek ebben az időben a Szovjetunió tervezési és irányítási rendszerében végbementek.

Az SZKP KB és a Minisztertanács 1955. júniusban született határozata elrendelte az Állami Tervbizottság átszervezését és az új szervezet feladatává tette "a távlati tervezés gyökeres megjavítását" (kiemelés tőlem M.I.). A határozat abból indult, hogy az adott szervezeti felépítés mellett az éves tervek előkészítése és az operatív feladatok túlzottan kitöltik az Állami Tervbizottság munkáját, az nem tudja kellően tanulmányozni és terveiben figyelembe venni a hazai és külföldi tudomány és technika vívmányait, nem tudja biztosítani a tervekben a termelőerők helyes elosztását és a gazdasági rangsorok komplex fejlesztését, nem képes megvalósítani a Szovjetunió népgazdasági terveinek szükséges egybehangolását a népi demokratikus országok gazdasági terveivel.

Ezért a népgazdaság folyó tervezését el kell választani a távlati tervezéstől, a népgazdaság egészének és a népgazdaság egyéb ágai fejlődési távlatainak hosszabb időre - 10-15 év - történő kidolgozásával biztosítani kell

- a népgazdaság egyes ágazati, valamint a termelés és fogyasztás, valamint a felhalmozás és a fogyasztás helyes arányait,
- az állami anyagi tartalékok felhalmozásának tervezését,
- a Szovjetunió távlati népgazdasági tervének összehangolását a népi demokratikus országok gazdasága fejlesztésének távlati terveivel.

E határozat nyomán 1955-ben és 1956-ban minden szocialista országban megindult a távlati - most már 15 éves, az 1955-1970 közötti időre szóló - tervezés és annak eredményei alapján 1956-ban már egyes szocialista országok közötti első egyeztetésekre is sor került.

Mint erre már korábban utaltunk a Szovjetunió ekkor már rendelkezett bizonyos távlati tervezési tapasztalatokkal. A GOELRO kidolgozását követően - amely természetesen nem terjedt ki a népgazdaság minden ágára és ma inkább "komplex programnak" neveznénk - a Szovjetunióban három alkalommal is próbálkoztak távlati, 10-15 éves terv készítésével. Először az 1930-as évek elején próbálkoztak távlati tervezéssel, az 1930-as évek végén kezdődött és 1941-ben félbemaradt az a távlati tervezési próbálkozás, amelynek a fő feladata olyan előirányzatok kidolgozása volt, amelyek eredményeként a Szovjetunió az egy főre eső termelésben megelőzheti az USA-t. 1948-ban újra kezdődött a távlati tervezés, ez azonban fokozatosan újra háttérbe szorult.

A távlati terv, amelyet az akkori szóhasználattal "generáltervnek" neveztek, három fő részből állt: a népgazdaság a társadalom és műszaki színvonal fejlesztésére vonatkozó általános feladatok, az egyes népgazdasági ágazatok fejlesztése, végül a termelőerők és a termelés területi elhelyezése. Ez a terv kevésbé részletezett mint a középtávú terv, kevesebb tervmutatót tartalmaz. A terv átfogja a népgazdaság minden oldalát, az egyes középtávú tervidőszakokra vonatkozó előirányzatai megegyeznek a megfelelő középtávú terv előirányzataival. A terv számítási anyaga jóval részletesebb, mint a jóváhagyott mutatók.

A terv kidolgozásában kiemelkedő szerepet kapnak a műszaki és társadalomtudományok vezető képviselői. Készítése során a legfőbb és egyben a legnehezebb feladat a mai ismeretektől eltérő fejlődési irányok, tendenciák meghatározása. Az egyes távlati részterveket a Goszplan mellett működő kutatóintézet, a tanácsadók testületére, valamint a Tudományos Akadémia intézeteinek munkájára támaszkodva maga a Goszplan dolgozza ki és a Szovjetunió Minisztertanácsa hagyja jóvá.

A hosszú távú tervezés gyakorlat addigi legfontosabb - elkerülendő - tapasztalata az, hogy módszertani kidolgozása során ellentétes előjelű szélsőségek merültek fel, egyes szakértők az egész távlati tervet matematikai és statisztikai formulákra kívánták építeni, mások a társadalom változására vonatkozó utópista-szocialista elképzelésekből kívántak kiindulni.

1954 utolsó hónapjaiban Magyarországon az új gazdaságpolitikai programról, a tervezés és a mechanizmus korszerűsítésének teendőiről kialakult vitákból - mint erre már utaltunk - egyenes és viszonylag rövid út vezetett a távlati tervezésre vonatkozó cselekvésig. Az OT elnöke már 1955 januárjában az energiagazdálkodás 10 éves, távlati tervének kidolgozását előíró utasításában legfőbb indokként arra hivatkozik, hogy erre "a népgazdaság távlati tervének elkészítéséhez..." van szükség. Ez a megfogalmazás is mutatja, hogy az OT apparátusa 1954 végétől lényegesen megváltozott szemlélettel foglalkozik a távlati tervekkel; már nem elsősorban egyes ágazatok egymástól lényegében független általában 10 évre szóló tervezését tartja fontosnak, hanem az egész népgazdaság - valamilyen mértékig konzisztens - távlati tervét igyekszik előkészíteni.

Korábban a termelőágazatok 10 éves terveit elsősorban a felelős minisztériumban születtek és a munka fő tanulsága az volt, hogy "...nem kapcsolódtak szorosan a népgazdasági tervmunkához; nem alakult ki megfelelő kapcsolat egyrészt a tudományos intézmények kutató intézetek műszaki, tervező vállalatok minisztériumok, másrészt az Országos Tervhivatal között". Ennek következményeként ezek a fejlesztési elképzelések nem álltak összhangban a népgazdasági tervekkel, illetve nem szolgálhattak alapul azok kidolgozásánál. Az OT-ban pedig a szinte szünet nélküli éves tervezés háttérbe szorította a távlati tervezést és ennek következtében "... a népgazdaság fejlesztésére vonatkozó távolabbi perspektívák tisztázására nem folyt rendszeres munka".

Az akkori szóhasználat szerint a "hosszú távlatú" tervek kidolgozásának módszeres, céltudatos előkészítése alapján az OT Kollégiuma 1955. július 27-én - a Távlati Tervezési Főosztály előterjesztése alapján - elrendelte

- 1956 végéig 17 területen hosszú távlatú fejlesztési terv;
- a hosszú távlatú tervek szerkezetére és módszertanára vonatkozó javaslat;
- a hosszú távlatú tervek kidolgozásánál figyelembe veendő legfontosabb szintetikus mutatók előírányzatainak

kidolgozását. Határozat született a Távlati Tervezési Főosztály megerősítésére, lét-

számának emelésére, valamint a hosszú távlatú tervezéshez nélkülözhetetlen hazai és nemzetközi gazdaságstatisztikai adatok gyűjtéséről.

Az OT Kollégiuma 1955. november 21-én tárgyalta meg és fogadta el a hosszú távlatú tervek kidolgozásának módszerére és szervezetére vonatkozó elgondolásokat, valamint "...a tervek kidolgozásánál alapul veendő legfőbb népgazdasági mutatókat". Határozott a kollégium a hosszú távlatú tervezési bizottságok felállításáról is. 1956. január 10-én az OT az MT elé terjesztette a 17 hosszú távlatú tervre vonatkozó előterjesztést. Az MT elfogadott előterjesztést 3167/III.6/1956. számú határozatával hozta nyilvánosságra.

A 17 távlati tervezési bizottság közül 3 már 1956 márciusában megalakult, később még további 8 jött létre, azonban 6 1956 októberig sem alakult meg. Előzetes, tervezet jellegű eredményeket csak azok a távlati tervezési bizottságok produkáltak, amelyek munkája 1956 tavaszától megkezdődött. Ilyenek voltak a vízgazdálkodással, az atomenergiafelhasználással, az energiagazdálkodással, az ásványi nyersanyagforrásokkal, Budapest komplex fejlesztésével foglalkozó bizottságok. A többi bizottság munkája 1956 októberében félbeszakadt. Félbemaradt az OT szervező-integráló munkája is.

A távlati népgazdasági tervezés első érdemi próbálkozása Magyarországon tehát eredménytelen volt, történelmi-politikai okok miatt félbeszakadt. Érdemes azonban áttekinteni, hogy a távlati tervezésnek ez a szakasza milyen célokat tűzött maga elé, milyen módszertani és szervezési elvek alapján dolgozott, általában melyek voltak a fontosabb jellemzői.

Az 1955-1970 közötti időszakra szóló hosszú távlatú tervezés céljával kapcsolatban az 1955 eleje és az 1956 októbere közötti időszak egészében párhuzamosan két nézet érvényesül. Az egyik nézetet elsősorban az OT és azon belül is a Távlati Tervezési Főosztály képviseli. Ez abból indul ki, hogy távlati népgazdasági tervre van szükség. Ennek hiányában "... az OT nem tudja a szükséges mértékben tanulmányozni a népgazdaság fejlődésével kapcsolatos fontos hosszabb távlatú problémákat, az egyes népgazdasági ágak arányainak és fejlesztésének kérdéseit és munkájában megfelelő biztonsággal érvényesíteni a rohamléptékben előrehaladó tudomány és korszerű technika vívmányait, valamint országunk adottságain és a baráti országokkal való együttműködés lehetőségein alapuló - komplex fejlesztésének, a munka és a termelés ésszerű szervezésének követelményeit".

Ugyanakkor egy dokumentum úgy foglal állást, hogy a távlati tervezést úgy kell továbbfejleszteni, hogy:

1. egyre inkább lehetővé váljék a népgazdaság fejlesztésének alapvető irányát, ütemét és legfőbb szerkezeti arányait hosszabb időszakot (10-15 évet) átfogó, megalapozottan és tudományos színvonalon kidolgozott távlati fejlesztési tervekkel kijelölni;
2. lehetővé váljék a szocialista tábor fejlesztési célkitűzéseinek mind nagyobb távlatban és szélesedő területeken való koordinálása;
3. a távlati tervek egyre inkább a tudomány és a technika legújabb vívmányainak széleskörű alkalmazására épüljenek".

Az OT távlati népgazdasági terv létrehozására irányuló törekvéseit több más mozzanat is jelzi. Így a Távlati Tervezési Főosztály már 1955 közepére elkészíti azokat az 1955-1970 közötti időszakra szóló munkaerőszámításokat, amelyek a 17 tervezőbizottság számára kiindulásul szolgálnak.

A Távlati Tervezési Főosztály álláspontját meglehetősen következetességgel próbálta érvényesíteni. A kiinduló számítások kiadása mellett a főosztály - a teljeskörűség érdekében - 1970-ig szóló számításokat végzett azokban az ágazatokban, amelyek nem tartoztak a kijelölt 17 témakör által érintettek közé; a számítások alapjai törekedtek ezeken a területeken a távlati fejlesztés fő irányvonalainak kialakítására is. A törekvéseket jól mutatja az is, hogy 1956 szeptemberében Összefoglaló Bizottságot hozott létre, amelynek a feladata az volt, hogy... "a hosszú távlatú fejlesztéssel kapcsolatos javaslatokat egymással és az egységes népgazdasági fejlesztési elképzelésekkel koordinálja, a népgazdaság egészére vonatkozó számítások elvégzéséről gondoskodik".

A másik álláspont az előző évek gyakorlatát tükrözte és kívánta folytatni. Az OT által a Minisztertanács számára készített előterjesztés tükrözi ezt legvilágosabban. "Távolabb perspektívák kidolgozása céljából a népgazdaság több fontos területén 10-15 éves (hosszú távlatú) fejlesztési tervek kidolgozására van szükség. E tervekben meg kell határozni a népgazdaság szóban forgó ágazatainak legfőbb fejlesztési előirányzatait, meg kell jelölni a fő teendőket, a tudomány és a technika vívmányainak széleskörű alkalmazása terén és szilárd alapra kell helyezni a sok évi előkészülést és kivitelezést igénylő beruházások megvalósulását. Az így kidolgozott hosszú távlatú tervek irányvonalul fognak szolgálni a népgazdaság egyes ágaira vonatkozó intézkedések meg-

tételénél". A tervezés gyakorlatában és a munka félbeszakadása miatt is inkább az utóbbi álláspont, nézet érvényesült.

Azok a történelmi-politikai mozzanatok, amelyek szerepet játszottak a hosszú távú tervezés 1956 őszi félbeszakadásában, közvetlenül megjelentek a folytatásban is, mégpedig időben igen hamar.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1956. XII.17-i ülésére beterjesztett "A legfőbb sürgős gazdasági feladatokról" című dokumentum (2.napirendi pont 4.sz. melléklet) az alábbiakat tartalmazza az azonnali gazdasági tennivalókról. "Szükséges ezért, hogy már az 1957-es évben olyan kidolgozott távlati tervvel rendelkezünk, amelyeket az intézkedések során figyelembe vehetünk, hogy már az 1957-es évben megindulhasson a népgazdaság szerkezetének alapvető átalakítása. Szükséges, hogy a népgazdaság szerkezete átalakításának a programját a gazdasági és műszaki szakemberek legszélesebb körének bevonásával dolgozzák ki, szervezett keretek között. Szükséges, hogy a kormány a munka megindítására azonnal intézkedéseket tegyen."

Az 1957-ben nagyrészt lezajlott, a gazdaságpolitika stratégiájára, a gazdasági mechanizmusra, a pénzügyi rendszerre vonatkozó vitákkal és eredményekkel nyilvánvaló összefüggésben a távlati tervezés 1957-1958-ban nem játszotta azt a szerepet, amelyet a politika oldaláról nem csekély erők kívántak neki adni. (Ennek a kapcsolatnak a részletes feltárása még további levéltári kutatómunkát igényelne, a távlati tervezés marginális szerepe ezekben az években azonban bizonyításra nem szoruló tény.) A távlati tervezés helyzete 1958 második felétől változott meg; az 1961-1965 közötti időszakra szóló 5 éves terv megalapozottságának fokozására megkezdődött az 1961-1975 közötti 15 évre szóló távlati terv kidolgozása.

A Távlati Tervezési Főosztály 1960 februárjában terjesztette elő az OT Kollégiumához "A 15 éves terv (1961-1975) nemzeti jövedelem, export és foglalkoztatottság kiinduló adatai" című dokumentumot. Ez a dokumentum nem tekinthető konzisztenciára törekvő makroszintű számítási rendszernek, azonban megfogalmazza a főbb ágazatok, a nemzeti jövedelem, a felhasználás és a fogyasztás növekedési ütemeit és így fő céljait. Ez a munka nem lépte túl a Távlati Tervezési Főosztály, illetve az Országos Tervhivatal kereteit. Ebben minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy 1960 közepétől megkezdődött szovjet kezdeményezésre, szoros nemzetközi együttműködésben az 1960-1980 közötti időszakra szóló távlati terv kidolgozása. Ez azonban már a távlati tervezés fejlődésének egy újabb önálló szakasza.

c) Egy ideológiai-politikai indíttatású kísérlet

Ennek a kísérletnek az a legfontosabb jellemzője, hogy az időszak végére elérendő célok a tervezés számára az ideológia és a politika szféráiból kívülről és közvetlenül abszolutizáltan adottak voltak a fogyasztás színvonalában. Ez az "utolérés" történelmileg kudarcot vallott ideológia koncepciójából adódott és két igen fontos következménnyel járt a távlati tervezés számára:

- feltételezte átfogó, valamiféle konzisztenciát mutató gazdasági stratégia, hosszú távú népgazdasági terv kidolgozását;
- megkívánta a termelésen kívüli területek (egyres infrastruktúrális ágazatok, munkaerő, fogyasztás stb.) többé-kevésbé önálló fejlesztési elgondolásának kidolgozását és ennek valamiféle összehangolását a szűkebb gazdasági szférával.

Ez avval együtt, hogy ez a szakasz közvetlenül is megmutatta politikai progresszió és a stratégiai gondolkodás, a távlati tervezés közvetlen és szükségszerű kapcsolatát, a végül is elkerülhetetlen tervezési kudarc mellett is minőségileg új szakaszt jelentett a távlati tervezés fejlődésében.

Az 1960-ban kezdődött és 1963-ban félbemaradt első átfogó hosszú távú tervezési kísérlet - noha tartalmi értelemben nem gyakorolt jelentős hatást az 1960-as évek végén újra kezdődő hosszú távú tervezésre - mégis néhány vonatkozásban befolyásolta azt, szervezeti, formai, metodikai megoldásainak tapasztalatai, tartalmi célkitűzéseinek tanulságai egyaránt játszottak bizonyos szerepet az 1971-1985-os időszakra vonatkozó tervezőmunka megindításában.

Az 1960-1963 közötti hosszú távú tervezési kísérlet félbemaradt, eredménytelen volt; nemcsak abban az értelemben, hogy nem fejeződött be, hanem abban az értelemben is, hogy az ezt követő években nem, vagy alig gyakorolt hatást a népgazdasági tervezésre, a gazdaságpolitika kialakítására.

A 15 éves (1961-1975) lakásépítési terv kidolgozása és meghirdetése mellett (1961) egyedül a népgazdaság szakemberszükségletének kidolgozására irányuló munka folytatódott, hosszan, majd fejeződött be 1970-ben. Főként ennek eredménye az, hogy az 1971-1985 közötti időszakra szóló hosszú távú tervezés elindító első dokumentumokban kiemelten, hangsúlyozottan szerepel az oktatás és szakemberszükséglet tervezése.

Az eredménytelenségnek két alapvető oka volt:

- a tervezett növekedési ütem irreálisan magas volta;
- a középtávú tervezés metodikájának - lényegében változtatás nélküli - felhasználása.

Ezek az okok közvetlenül összefüggtek azzal, hogy a 20 éves tervezőmunka külső kezdeményezésre - KGST-határozat alapján - indult meg; funkcióját meghatározta az a hosszú távú politikai és gazdasági program, melyet a Szovjetunió dolgozott ki az 1950-es évek végén, a békés egymás mellett élés történelmi korszakának elején és annak keretében. A következőkben röviden összefoglaljuk ennek a tervezési szakasznak azokat a vonásait, amelyek valamilyen módon hatottak a későbbi időszakokban is:

- a tervezés megkezdését nem előzte meg elemzési munkaszakasz, s így az addigi fejlődés tendenciái, jellemzői stb. a közgazdasági összefüggések, feszültségek feltárása nem járulhatott hozzá a tervezés tartalmi megalapozásához;
- a tervezést nem előzte meg központi - hipotetikus jellegű, de fő vonásaiban konzisztens - iránymutató koncepció kidolgozása; ennek hiányában az egyes ágazatok előirányzatai stb. oly mértékben eltértek egymástól, hogy összefoglalásukra, koordinálásukra nem volt reális lehetőség;
- a tervezőmunka középpontjában a termelés nagymértékű bővítése állt, és ezen az alapon a fogyasztás olyan fejlesztése, hogy a tervidőszak végére túlszárnyalja a fejlett tőkésországok fogyasztási színvonalát;
- a fogyasztás szerkezetében - a tendenciaszerűen érvényesülő változások mellett a közösségi elosztási formák fejlesztését irreálisan gyorsnak irányozták elő; ez közvetlenül összefüggött azzal, hogy a tervezés számára a társadalompolitikai célok "kivülről" közvetlenül adottak voltak és a fogyasztás növelésére való törekvés uralkodó jellegű volt; az életszínvonal egyes elemei között koordináció alig alakult ki;
- a fenti alapokon kialakuló célkitűzések, mindenekelőtt a lakosság társadalmi forrásokból fedezett és közösségi formában megvalósuló fogyasztásának növekedése, feltárták azt a lényegi ellentmondást, amely a gazdaság fejlettsége által adott lehetőségek és a nem termelő infrastrukturális ágazatok fejletlensége és fejlesztésének beruházásai szükségletei, s így közvetlen a szocialista jellegű fejlődés szükségletei és a termelőerők adott fejlettsége által biztosított lehetőségek között léteznek;

- világossá vált, hogy a hosszabb távú fejlődés során is az életszínvonal és az életmód fejlődésének stratégiai kérdései között szerepelnek a következők:
 - a jövedelemelosztásban az ösztönző, illetve a szociális funkció érvényesülése;
 - a fogyasztásban - összefüggésben az előzőekkel is - milyen szerepet játszanak a társadalmi alapok;
 - milyen formában osztjuk el (szükségletek szerint, teljesítmények alapján, ingyenesen) a társadalmi fogyasztási alapokat;
 - milyen ütemben leszünk képesek előrehaladni a nem termelő infrastruktúra beruházásainak növelésében;
 - a nem termelő ágazatok fejlesztésében milyen szerepet játszik (az eszközök milyen hányadát köti le) a lakáságazat fejlesztése.

Az előzőekben bemutatott vonások, felismerések közvetlenül adott tanulságként megjelentek az 1960-as évek végén született dokumentumokban is. Külön érdemes azonban kitérni arra a hatásra is, amelyet talán a "csalódás" szóval jellemeztünk, s amely a 15 éves hosszú távú tervezés későbbi szakaszaiban a realitás-irrealitás problémája körüli vitákban, a túlzó előirányzatokból való "félelemben" és így a már létező struktúrák indokoltnál nagyobb mértékben adottnak való felfogásában, a már ismert fejlődési tendenciák indokoltnál nagyobb mértékű figyelembevételében is megnyilvánultak.

Azok a szervezeti formák, amelyek az 1967-ben újratekzdődő 15 éves tervezésben felhasználásra kerültek, lényegében az 1960-as évek elején alakultak ki; felhasználásukat elősegítette az a bizottsági munkamódszer is, amely a párt munkájában a gazdasági mechanizmussal összefüggő vizsgálatok során vált általánossá és kiterjedtté.

d) A távlati tervezés beépülése a népgazdasági tervezés rendszerébe

1963-1966 között a távlati tervezés lényegében szünetelt. Az 1967-ben lezáródó gazdasági mechanizmus viták eredményeként azonban a távlati tervezés újabb minőségi fejlődésének alapjai teremtődtek meg; a reformgondolat jegyében és a reformtörekvések keretében a távlati tervezés a tervezési rendszer önálló elemévé vált és szerepe a gazdasági stratégia kidolgozásában és a társadalompolitikai célok formálásában ug-

rásszerűen megnőtt. Ez megjelent abban is, hogy a különböző tervfajták (éves terv, középtávú terv, távlati terv) hierarchiájában szerepe meghatározóvá és elsődlegessé vált.

A 15 éves hosszú távú tervezés megindulását megelőzően az MSZMP többször foglalkozott a tervezéssel, ezen belül a távlati tervezés kérdéseivel. Az elemzés feladatának megfelelően ezeket a dokumentumokat mindenekelőtt az életszinvonal-tervezés szempontjából tekintjük át.

Az MSZMP KB 1966. májusában fogadta el az "Irányelvek a gazdasági mechanizmus reformjára" című dokumentumot. Ennek egyik része részletesebben foglalkozott a népgazdasági tervezéssel, a különböző távú tervek rendszerével, ezen belül a hosszú távú tervezéssel.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1967. áprilisában hozott határozatot "A gazdaságfejlesztés hosszú távú tervezésével kapcsolatos feladatokról". Ez a határozat jelentette az 1971-1985 közötti időszakra szóló 15 éves hosszú távú tervezőmunka nyitányát.

A Magyar Forradalmi Munkás-paraszt Kormány 3379/1967. nov.2.számú határozata "A népgazdaság hosszú távú - 1971-1985. évekre szóló - tervének kidolgozásáról" az állami vonalon is - a Politikai Bizottság határozata alapján - elindította a munkát.

Az "Irányelvek" a népgazdasági tervezésben szükséges változások egyik fő irányaként a távlati tervezés szerepének növelését jelölték meg.

Jól mutatják ezt az alábbi idézetek az MSZMP KB 1966. májusi határozatából.

"A népgazdasági tervek kidolgozásában koncentrálni kell a figyelmet az alapvető népgazdasági (makroökonómiai) összefüggésekre és arányokra, a népgazdaság valóban központilag eldöntendő nagy kérdéseire. A népgazdasági terv kötelező irányvonal a kormány és a gazdaságirányító szervek számára.

A népgazdasági tervek megvalósulását az áru- és pénzviszonyok természetének megfelelő módszerekkel, tehát alapvetően az irányítás (szabályozás) gazdasági eszközeinek alkalmazásával biztosítjuk, s megszüntetjük a tervlebontás rendszerét.

A népgazdasági tervezésben szükséges változások másik - az előzővel szorosan összefüggő - fő iránya a távlati tervezés szerepének növelése és a különböző időtartamú tervek közötti kapcsolatok új módon való rendezése.

A különböző időtartamú népgazdasági tervek egységes rendszerére van szükség, amelyek egymást kölcsönösen kiegészítve, összehangoltan biztosítják a különböző hosszúságú időszakokra szükséges előrelátást és cselekvési programot.

A különböző időtartamú tervek egységes rendszerét általában a következő alapvető tervfajták alkotják (rendkívüli körülmények esetén vagy különleges célok érdekében másfajta tervek is szükségessé válhatnak):

- hosszú távú terv - legcélszerűbb időtartama 15 év, bár egyes területeken 20-25 évre szóló számításokat is megkívánhat;

- középtávú terv - amelynek az eddigi gyakorlatban kialakult ötéves szakasságát célszerű fenntartani; az időszak viszonylagos rövidségéből néhány területen adódó nehézségeket úgy lehet áthidalni, hogy az ötéves tervet egyes vonatkozásokban 6-7 évre szóló számításokkal alapozzuk meg;

- rövidtávú terv - amelyet a piaci helyzet változásai (külkereskedelmi okok, a mezőgazdasági terméseredmények, az ötéves tervtől adódó eltérések) miatt szükséges évenként elkészíteni. Az éves tervezést is néhány területen két-három évre szóló perspektívával kell kiegészíteni az operatív irányítás szükségleteinek megfelelően.

A különböző időtartamú tervek csak akkor alkothatnak valóban egységes, összehangolt rendszert, ha a hosszabb időtartamú terv szilárd támpontot biztosít a rövidebb időtartamú terv kidolgozásához, a rövidebb időtartamú terv konkretizálása pedig a hosszabb időtartamú terv megvalósítását szolgálja.

A távlati tervek nem tartalmazhatnak rövidebb időre szabályozandó és természetükénél fogva megalapozatlan részleteket. Ezért bizonyos idő elteltével az eredeti tervidőszak utáni fejlődést határozottabban kell korvonalazni, azaz mintegy meg kell "hosszabbítani" az időben a perspektívát, ezzel egyidejűleg mind a hosszú távú, mind a középtávú terv hipotéziseit, illetve célkitűzéseit időközönként felül kell vizsgálni, és az időközben bekövetkezett fejlődés figyelembevételével szükség esetén helyesbiteni kell.

A hosszú távú terv esetében felmerülhetnek és felmerülnek előre nem látott körülmények, amelyek szükségessé teszik, hogy már a hosszú távú terv második ötéves tervének idején az említett felülvizsgálat mellett a távlati tervszámításokat az eredeti időszakot követő öt évre kiegészítsék. A hosszú távú tervezés tehát "folyamatos" tervezés abban az értelemben, hogy minden középtávú tervnek legalább öt-tízéves perspektívát biztosít.

A hosszú távú terv célja, hogy hosszabb időszakra szóló perspektívát, orientációt biztosítson a középtávon esedékes és hosszú időre ható feladatok meghatározásához. A hosszú távú terv központi kérdése a fejlődés (elsősorban a gazdasági, de igen nagy mértékben az ezzel összefüggő műszaki, társadalmi, politikai, kulturális fejlődés) fő irányainak és ütemének, ebből következően a legfőbb arányok strukturális változási tendenciáinak meghatározása. Ezekben a kérdésekben - amelyek magukban foglalják a műszaki fejlesztési koncepciók főbb javaslatait is - a hosszú távú terv kötelező erejű az abban szereplő irányzatokat tekintve. Az ötéves tervekben módosulhat viszont a konkrét ütem, egyes irányzatok tekintetében, gyorsabb vagy lassúbb fejlődés irányozható elő a népgazdaság helyzete, eszközei figyelembevételével.

A hosszú távú tervnek olyan fő társadalmi-gazdasági folyamatokra vonatkozólag kell becsléseket, illetőleg az objektíve adott határok közötti döntési zónában célkitűzéseket tartalmaznia, mint például

- a tudományos és műszaki fejlődés fő tendenciái és ezek figyelembevétele a népgazdaság fejlesztésében;

- a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk (fejlődés iránya és jellege; az előirányzott strukturális változások), figyelembe véve a világgazdaságban felismerhető fő tendenciákat;

- az alapvető termelési feltételek volumenének és összetételének alakulása (a természeti erőforrások, állóalapok, munkaerő);

- a főbb népgazdasági ágak műszaki-gazdasági fejlődése és egymáshoz való viszonya, a technikai fejlődés alapvető irányai az egyes ágazatokban;

- a nemzeti jövedelem, ezen belül a fogyasztás és felhalmozás növekedési üteme;

- a népesség és a termelőerők területi elhelyezkedése, a város és falu képe, egymáshoz való viszonya; egyes területek és jelentősebb városok fejlesztésének iránya;

- a társadalmi termelési viszonyok alakulása (tulajdonviszonyok és tulajdonformák);
- az életkörülmények változása; a fogyasztás színvonala és összetétele (alapvető létszükségletek, lakásépítés és lakáskultúra, vásárolt és ingyenes szolgáltatások stb.); az egészségügy és a szociális ellátás fejlődése;
- a közoktatási és szakképzési rendszer, az általános kulturális színvonal fejlődése;
- a tudományos kutatás fő irányai.

A hosszú távú terv teljes körű nemzetközi koordinációja e tervek kidolgozásának nem nélkülözhetetlen feltétele; viszont fontos a hosszú távú fejlődés nemzetközi alátámasztását a jelentősebb részterületekre vonatkozó megállapodásokkal biztosítani. Ez nem zárja ki a tervező szervek széles körű konzultációját a szocialista országokkal, például a fejlődés általános irányairól és a kölcsönös áruforgalom fő irányairól.

A hosszú távú tervezés alapul veszi a különböző tudományágak alkalmazásra megérett eredményeit és tartalmazza azokat a legfontosabb népgazdasági célkitűzéseket, amelyekre műszaki kutató és fejlesztő erőink javát koncentrálni kell. A műszaki kutató és fejlesztő tevékenység azonban folyamatos, és így irányítása is folyamatos munkát követel.

A hosszú távú tervek kidolgozásába széles körbe be kell venni a tudományos intézményeket, a tudomány és technika legjobb szakembereit, a minisztériumok képviselőit, egyes nagy, országos hatáskörű vállalatok vezetőit.

A középtávú terv leírja és meghatározza a már pontosabban belátható (ötéves) időszakban bekövetkező fejlődést és a gazdaságirányító szerveknek a tervidőszakban esedékes fő teendőit, amelyek egyrészt az adott helyzetből, másrészt a távlati tervben körvonalazott célkitűzésekből fakadnak.

A középtávú tervben meg kell jelölni valamennyi, a hosszú távú tervben előirányzott célkitűzés megvalósításának mértékét; a rövidebb és pontosabban előrelátható ötéves időszakra jellemző konkrétabb kérdésfelvetés alapján."

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk

- a hosszú távú tervezés Magyarországon igen korán kezdődött;
- a hosszú távú tervezés megindításához az indíttatást az ötéves tervciklusokba be nem illeszthető, természetüknél fogva hosszabb fejlesztési áttekintést igénylő kitermelő és energia, valamint infrastrukturális ágazatok tervezési tapasztalatai adták;
- a hosszú távú tervezés fejlődése során fokozatosan vált a tervezési rendszer részévé;
- a hosszú távú tervezés fejlődése során fokozatosan bővült a nem termelő területekkel való foglalkozás (életszinvonal, infrastrukturális ágak stb.);
- a fejlődés során egyre nyilvánvalóbbá vált és az 1950-1960-as évek történelmi fordulópontján demonstrálódott az, hogy a távlati tervezés egyrészt szorosan összefügg a politikai progresszióval, másrészt, hogy a szovjet tervezési modell alapján működő tervezési rendszerbe - természeténél és funkciójánál fogva - lényegében beilleszthetetlen;
- a fejlődés során fokozatosan alakultak ki azok a metodológiai alapelvek (konzisztenciára törekvés, átfogó jelleg, folyamatos tervezés stb.) és szervezeti, szervezési megoldások (munkacsoportok, központi koordináció, társadalmi részvétel stb.), amelyek jelentős részben meghatározták a hosszú távú tervezés specifikumait.

2. A távlati munkaerő és életszinvonaltervezés fejlődése

Az 1954-ben megalakult Távlati Tervezési Főosztályon 1958-ban alakult meg a Munkaerő és Életszinvonal Osztály. Ez is jól mutatja, hogy 1959-1960-ig a távlati tervezésben az életszinvonal témaköre nem szerepelt. Kifejlődése az 1960-1980 közötti időszakra szóló tervezéshez kapcsolódik. Ebben az időszakban azonban, amely 1967-1968-ig tart, a távlati tervezés keretében folyó munkaerő és életszinvonaltervezés a gazdasági fejlődés és növekedés tervezésének függvénye; középpontjában a jövedelem, a fogyasztás, fogyasztói ár, a munkaerő, a munkaerőszükséglet, a termelékenység az egyes nemtermelő infrastrukturális ágazatok tervezése áll.

1967-től a távlati munkaerő és életszínvonaltervezés helyzete lényegesen megváltozik és nagyfokú szervezeti önállóságot is nyerve 1972-ig a távlati tervezés húzóerejévé válik.

a) A távlati életszínvonaltervezés módszertanának fő jellemzői

Az 1967-ben indult hosszú távú munkaerő és életszínvonaltervezés ebben az időszakban folyamatosan változott és társadalmi jellegű tervezéssé fejlődött. Ez egyrészt a hagyományosan a népgazdasági tervezéshez tartozó területek "társadalmi tartalmának" bővülése, másrészt új területek, ágazati tervezésbe való beépítésének útján ment végbe, azonban az 1970-es évek végéig minőségi változás a tervezésifelfogásban nem jött létre, az 1967-1980 közötti időszak az életszínvonaltervezés módszertana szempontjából lényegében egységes szakaszának tekinthető.

Ennek az időszaknak a döntő fontosságú módszertani metodológiai jellemzői az alábbiak voltak:

- a teljes átfogásra (minden ágazat) és a komplexitásra (minden lényeges elem) való differenciált törekvés;
- a konzisztencia létrehozására való törekvés;
- a kvalitatív és kvantitatív tervezőmunka egységes munkafolyamatként való értelmezése;
- a népesedés, a foglalkoztatás és az életszínvonaltervezés kapcsolatának és integráltságának erősödése;
- az újabb tudományos eredmények széleskörű felhasználása, és a tudományos kutatás orientálása a tervezés alapján;
- az ágazati részkonceptiók, valamint a komplex témák egymásraépülő, egymást kiegészítő és ellenőrző kidolgozása;
- kiinduló hipotézisek és prekonceptiók készítése és ezek alapján a tervezőmunka folyamatos irányítása;
- a tematikus irányítás;
- a kötelezően kidolgozandó variánsok alkalmazása;

- a tervezés "csúszo" jellege, az elkészült koncepciók folyamatos kiegészítése, korszerűsítése és tartalmi összekapcsolása a középtávú tervvel;
- a középtávú munkaerő és életszínvonaltervezéssel való folyamatos kapcsolatra való törekvés;
- a munkaerő és életszínvonaltervezéshez tartozó, az egymástól minőségileg eltérő tevékenységeket, funkciókat jól kifejező - hosszú távú tervezésben általában előírtnál részletesebb - ágazati nómenklatúra alkalmazása;
- a Munkaerő és Életszínvonal Osztály koncepcionális kezdeményező, folyamatos koordináló tevékenysége és munkavégzése, önálló szintetizáló tevékenysége;
- a munkaerő és az életszínvonal területén folyó tervezőmunka időbeni elsőbbsége;
- a demokratikus és a szakszerűséget biztosító fórumok folyamatos működtetése, az intézményi és a bizottsági munkacsoport jellegű munkaszervezés célszerű összekapcsolása;
- a társadalmi-gazdasági fejlődés egyes területein a folyamatok tervezésére való törekvés.

A hosszú távú munkaerő és életszínvonaltervezési módszertan alapvető hiányosságai - és ezekből adódóan a szükséges kiegészítések és bővítések - a következőkben foglaltak össze:

- a munkaerő és az életszínvonal koncepciókat általában nem vagy csak korlátozottan volt lehetséges a termelési feltételekkel koordinálni. Ezért az elkészült összefoglaló népgazdasági koncepciók elosztási oldala és termelési oldala közötti kapcsolat a lehetségesnél lazább volt;
- a távlati munkaerő és életszínvonaltervezésben a szükségesnél és a lehetségesnél kisebb szerepet játszottak a "komplex témák". Kevésbé volt megoldott e témák megfelelő integrálása a munkaerő és életszínvonaltervezésbe, valamint a távlati terv egészébe;
- a hosszú távú munkaerő és életszínvonaltervezésben az önálló munkaszakaszban készülő prognózisok nem játszottak jelentős szerepet, így a prekonceptiót és az egyes tervkonceptiókat általában nem alapozhatták meg eléggé a prognózisok;
- a társadalmi folyamatokkal foglalkozó és az életmódot is érintő komplex témák száma kevesebb volt a szükségesnél és ugyanakkor a tervezőmunka menetrendje

- sem tette mindig lehetővé, hogy e komplex témák az ágazati koncepciókra épüljenek, majd azokat is ellenőrizve - önálló létükben is - beépüljenek a tervbe;
- a távlati munkaerő és életszínvonaltervezés széleskörű tudományos és társadalmi bázissal indult. A Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság (MÉB) jelentős szerepet játszott az egyes koncepciók előkészítésében, véleményezésében és a MÉB-ban lefolytatott viták alkotó módon hozzájárultak az egyes koncepciók tartalmának végleges megérleléséhez. Emellett a MÉB-nek jelentős társadalmi-szakmai tekintélye is volt. 1973-tól azonban a bizottsági munka szerepe fokozatosan elhalványult, majd - összhangban a népgazdasági szintű metodika irányelveivel - az 1970-es évek végétől gyakorlatilag is megszűnt. Ez azt jelentette, hogy a tervezés tudományos és társadalmi bázisa jelentősen beszűkült, a távlati munkaerő és életszínvonaltervezés alapvetően és túlzott egyoldalúsággal a tervező apparátusok feladatává vált;
 - a távlati tervezőmunka során fokozatosan növekedett az igény a tervezés társadalmi tartalmának bővítésére. A jelentős előrehaladás ellenére kézzelfogható elmaradás jött létre az életszínvonal fejlődése számára keretet, adottságokat jelentő társadalmi folyamatok áttekintésében, megismerésében, valamint az életszínvonal, a munkavégzés és az életmód kapcsolatainak feltárásában;
 - a szükségesnél és a lehetségesnél kisebb szerepet kaptak a munkaerő, az életszínvonal és az életmód területi összefüggései;
 - noha a hosszú távú munkaerő és életszínvonaltervezés kezdeti időszakában már felmerült egy általános érvényű, a kiinduló állapotok minősítését, a fejlesztés céljai és alternatívái közötti választást és prioritásképzést megalapozó értékrendszer szükségessége, a tervezőmunka során szükségképpen megvalósult választásokra nagyjából nem a szó elméleti-filozófiai-szociológiai értelmében vett értékek, hanem olyan - a tervezőmunkában kialakult - életszínvonalpolitikai követelmények alapján került sor, melyek jelentős részben inkább célnak, mint értéknek tekinthetők. Előzetesen rögzített és deklaráltan képviselt értékek és értékrendszer kialakítására - a próbálkozások ellenére - nem került sor;
 - a hosszú távú tervezés korábbi szakaszaiban a munkaerő és életszínvonaltervezés egyetlen fejlesztési koncepció elvi és gyakorlati megalapozására törekedett. A tervezőmunka folyamatában kialakult alternatív elemek a prioritás és preferencia rendszerhez, a célok elérésének sorrendjéhez, az ezek által meghatározott fejlesztési útvonalhoz kapcsolódtak. Ezek az alternatív elemek azonban nem kapcsolódtak össze egy-egy önálló alternatívává. Ebben meghatározó szerepe

volt annak, hogy a tervezőmunka során nem alakultak ki átfogó makroökonómiai alternatívák, sőt ilyen jellegű tervezőmunkát megalapozni képes népgazdasági prekonceptió sem állt rendelkezésre.

b) Konzisztencia számítások. Szintézis, variánsok

A tervezésben kétféle aspektusból is fölvetődhet a nemzeti jövedelem és az életszínvonal tényezők tartalmi összefüggéseire vonatkozó kérdés. Az egyik: milyen területeken teszi lehetővé a nemzeti jövedelem reálisan becsült jövőbeni alakulása az életszínvonal emelésével kapcsolatos igények kielégítését, milyen területeken nincs mód a fejlesztésre? A másik: az adott életszínvonal-fejlesztési igények kielégítése milyen tempójú nemzeti jövedelem növekedési ütemet igényelne, az reális-e, ha igen akkor milyen termelékenységnövekedést tételez ez fel?

A tervezési gyakorlatban a kétféle megközelítés kompromisszumaként valójában úgy merül fel a fenti probléma, hogy mely alapvető összefüggések azok, amelyek figyelembevételével lehetővé válik a társadalmi szempontból jogosnak ítélt igények kielégíthetőségének megítélése a gazdasági lehetőségek oldaláról.

Míthogy az igények kielégíthetősége - bármennyire jogosak is - mindig korlátozott lehet, ki kell alakítani azokat a társadalmi preferenciákat, amelyek a döntésre kellő alapot teremtenek. Fontos modell-konstrukciós szempont tehát a belső lényegi összefüggések tömör felvázolása mellett a preferencia-elvek kialakítása és modellbe való beépítése.

Ennek segítségével viszonylag rövid idő alatt át lehet tekinteni az életszínvonal különböző területein számításba vett intézkedések társadalmi, gazdasági és pénzügyi kihatásait. Meg lehet állapítani - viszonylag egyszerűen -, hogy az életszínvonal elképzelések az életszínvonal területre várhatóan fordítandó rész nem lépi-e túl a nemzeti jövedelemből szóba jöhető kereteket.

A távlati életszínvonaltervezés magában foglalja a jövedelmek színvonalának, struktúrájának, a fogyasztás színvonalának, ütemének és szerkezetének, egyes a lakossági életszínvonal szempontjából rendkívül lényeges - infrastrukturális ágazatok fejlesztésének legfontosabb távlati koncepcióit, fejlődési irányait.

A tervezés rendszere elvileg társadalompolitikai célokból indul ki, amelyeket egyrészt a tervezés folyamán dolgoztunk ki, másrészt pedig kívülről adottak voltak, fontosabb párthatározatok formájában. A társadalmi célok tervezése sajátos összefüggésben volt a Programnyilatkozat előkészítésével. A távlati életszínvonal tervezés jelentős hatást gyakorolt a Programnyilatkozatra, főleg annak a társadalom követelményrendszerével, az életszínvonallal és az életkörülményekkel foglalkozó fejezeteire, az elfogadott Programnyilatkozat pedig behatárolta a távlati tervezésben figyelembe veendő társadalmi célok rendszerét.

A tervezés következő lépcsőfoka a célokból bizonyos főbb súlyponti feladatok képzése. Ennél a munkaszakasznál már elhatárolódnak az egyes funkcionális területek (jövedelem, fogyasztás, infrastruktúra stb.), de azért ezen feladatok kijelölésénél az egész életszínvonal problémaköre mint egységes komplexum szerepel.

A feladatok rendszerbe foglalásánál nagyon fontos szerepet játszott a rangsorolás, az ún. prioritások kialakítása. Ezek foglalták egységes rendszerbe a különféle területeken jelentkező főbb csomóponti feladatokat, másrészt ezek tették lehetővé, hogy egy szűkebb értelemben vett életszínvonal koncepció kialakítható legyen.

A prioritások kialakításánál merült fel az életszínvonaltervezés belső konzisztenciájának problémája. A konzisztencia azt jelenti, hogy az életszínvonal tervezés ezen átfogó területeire vonatkozó előirányzatok összhangban vannak egymással. Ennek az összhangnak két vetülete van. Egyrészt egy ún. technikai konzisztencia, amely a tervezés alapját képező mérlegyszerű összefüggések teljesülését jelenti (pl. munkaerőforrások, munkaerőigény, jövedelmek és felhasználásuk stb.). Ilyen értelemben vett konzisztencia csak alapját képezi a tényleges tartalmi konzisztenciának.

A tartalmi konzisztencia két fontos mozzanatot foglal magába: egyrészt a célok konzisztenciáját, és ilyen értelemben szorosan kapcsolódik az előzőekben említett prioritások és rangsorok rendszeréhez, másrészt a célok ellentmondásainak feloldási módjait.

Ugyanakkor másik oldalról, a szűkebb értelemben vett tervezési területeken, ezen területek tervezése során kialakulnak célrendszerek. Pl. a jövedelem tervezés során kialakul egy jövedelempolitikai koncepció, amely egy sajátos cél, illetve követelményrendszert is magában foglal.

A célok konzisztenciája alatt azt értjük, hogy az egyes szűkebb értelemben vett tervezési területek célrendszerei nincsenek egymással ellentmondásban, másrészt ezek a célrendszerek összhangban vannak csomóponti feladatokból az adott területre vonatkozó követelményekkel.

A konzisztencia ilyen értelmezése azt jelenti, hogy például a jövedelem-konceptióban megfogalmazott célok, amelyek alapján felépül a jövedelmek struktúrája, kifejezik a társadalmi célokból levezetett főbb feladatcsoportok társadalmi követelményeit és nincsenek ellentmondásban a fogyasztás, vagy infrastruktúra területén megfogalmazott célokkal.

Konkrétabban szólva: ha a jövedelmeknél pl. növelni akarjuk a természetbeni juttatások részarányát, akkor ez azt jelenti, hogy bizonyos infrastrukturális ágazatokat, területeket intenzívebben kell fejleszteni, hogy ezt a juttatásnövelést ilyen módon megalapozzuk.

A célok konzisztenciájának másik fontos eleme a célok ellentmondásainak feloldási módja. A konzisztencia ezen vonásait nehéz közvetlenül felismerni, mivel ez a konzisztencia létrehozásának munkafolyamatában érvényesül.

Az ellentmondások feloldásának módja magában foglal egy sajátos rangsort. Ugyanis, ha a két terület között a célok vonatkozásában feszültség, ellentmondás keletkezik, akkor ezt az ellentmondást konzisztencia megteremtése érdekében elvileg többféle módon lehet feloldani. Egyrészt úgy, hogy az ellentmondásos célok közül az egyiket egyértelműen érvényesítjük, és a másikat teljesen alárendeljük ennek. Például, ha a kereseti arányok javításához szükséges bértömegnövekmény ellentmondásba kerül - az adott lehetőségek korlátaiban belül - a szociális juttatások növeléséhez szükséges jövedelemnövekedéssel, akkor az ellentmondás feloldható úgy, hogy egyértelműen, csak a juttatásokat növeljük és a kereseti arányokkal kapcsolatos célkitűzést nem valósítjuk meg.

A feloldás egy másik módja kompromisszum létrehozása az ellentmondásos, egymással versenyző célok között, az előző példára utalva ez azt jelenti, hogy a juttatásokat is növeljük (az eredeti elképzeléshez képest szerényebb mértékben és a kereseti arányokat is javítjuk, szintén szerényebb mértékben az eredeti elképzeléshez képest). Az ilyen kompromisszumos jellegű struktúraváltozás, amely tipikus a tervezési gyakorlatban, számos problémát rejt magában. Egyrészt az egyes célokhoz tartozó, azokat ki-

fejező előirányzatok rendszerint nem folytonos jellegűek, tehát nem csökkenthetők vagy növelhetők egy folytonos skála alapján. Másrészt az ilyen jellegű kompromisszumok létrehozásánál ellentétbe kerülhetünk az eredetileg kialakított prioritás rendszerrel. Amikor ilyen kompromisszumokat létrehozunk, akkor rendszerint a célokat és a lehetőségeket ütköztetjük, és az ebből kialakuló kompromisszumos célrendszer szükségszerűen eltérhet a társadalmi követelményekből kiinduló, eredeti célrendszertől. Ez a gyakorlati tervezőmunka során sokszor felmerülő probléma, hogy meddig érvényes az életszínvonal koncepció, hol vannak annak határai.

Az ágazati variánsok, bizonyos leegyszerűsítéssel élve, technológiai alternatívákat foglalnak magukba. Ezeket a technológiai alternatívákat ki lehet dolgozni műszaki ismeretek és prognózisok alapján. Természetesen a sikeres variánsképzés feltétele ezen a területen is a külső, ágazatközi és elsősorban a makroszintű, népgazdasági feltételek ismerete. Az életszínvonal variánsok nem technológiai alternatívákat foglalnak magukba, még olyan értelemben sem, hogy pl. élettani alapon az élelmiszerfogyasztás többféle struktúrája elfogadható, azaz technikailag megvalósítható modelljét le lehet írni. Az életszínvonal variáns-képzés egyik legfontosabb feltétele makroökonómiai, népgazdasági szintű gazdaságpolitikai fejlesztési alternatívák, koncepciók léte. Csak ilyen alternatívák birtokában lehet meghatározni az életszínvonal fejlesztés stratégiai jellegű variánsait.

Emellett az életszínvonal variánsok létrehozása felvet társadalompolitikai jellegű kérdéseket is. Így alapvetően azt, hogy léteznek-e egyáltalán egy szocialista társadalomban egyes társadalmi célok, vagy a teljes társadalmi célrendszer alternatív variánsai. Az életszínvonal tudatos fejlesztése ugyanis jelentős mértékben meghatározza, anyagilag megalapozza a társadalmi fejlődést. Ha a társadalmi fejlődés céljaiban stratégiai értelemben nincsenek alternatívák, akkor az életszínvonal fejlesztés területén is korlátozottan lehet stratégiai alternatívákat megfogalmazni; a stratégiai alternatívák ebben az esetben legfeljebb a fejlesztés folyamatára, az adott célokhoz vezető lehetséges útvonalakra vonatkozhatnak.

Természetesen nem stratégiai jellegű alternatív elemek is találhatóak az életszínvonal tervezésén belül. Ezek közül megemlítjük az ún. sávtervezést, az életszínvonal koncepció mennyiségi alsó határának meghatározását és az ezzel kapcsolatos vizsgálatokat, az életszínvonal koncepció módosítását, kedvező és kedvezőtlen fejlődési lehetőségek esetében és végül ún. kiegészítő jellegű variánsokat (automatizmus számításokat).

Az életszínvonal legfontosabb összetevőinek, a fogyasztás növekedési ütemének, a reáljövedelmek növekedési ütemének stb. tervezése lényegében ún. sávokban történik. Ezen sávoknál fontos szerepet töltenek be a sávok határai. Az alsó határ azt a minimális fejlesztési ütemet és színvonalat adta meg, amely mellett az adott koncepció még érvényesülhetett, a sáv felső határa pedig a koncepció optimális megvalósításához szükséges ütemet, színvonalat és struktúrát írta le.

Az előbbiekkal szorosan összefüggenek, de azért tartalomban és időben elhatárolódnak attól az életszínvonal koncepció mennyiségi alsó határának meghatározására irányuló vizsgálatok. A mennyiségi alsó határra vonatkozó vizsgálatok lényegében két mozzanatot foglalnak magukba: az egyik, hogy hogyan kvalifikálható az életszínvonal koncepció minimális teljesülésének szintje, a másik, hogy a minimális szint közelében az alapvető célok és feltételek fennmaradása mellett, részleteiben és összefüggéseiben hogyan módosul a prioritások rendszere, milyen új rangsorok alakulnak ki, milyen feladatok, célok nem teljesíthetők, illetve melyek azok, amelyek csak később teljesíthetők.

Sajátos alternatív elemet jelentenek az életszínvonaltervezés során végzett ún. automatizmus számítások. Ilyen számításokat elsősorban a jövedelmek szerkezetére vonatkozóan végezték el, amelyek során meghatározták, hogy a jövedelmek szempontjából külsőnek tekintett és így a tervezők által nem, vagy alig befolyásolható tényezők hatására milyen mértékben változik a jövedelmek volumene és struktúrája. Ilyen külső tényezők, pl. a demográfiai tényezők (a lakosság kor- és aktivitás szerinti összetétele), vagy pedig a kereseti arányok szempontjából a foglalkoztatottak ágazati és szakmai struktúrájának változása. Az automatizmus számítások segítségével meg lehetett határozni azt a mozgási sávot, amelyen belül a jövedelmek változása meghatározott. Ilyen értelemben ezek az automatizmus számítások alapot biztosítanak bizonyos alternatív jövedelemstruktúrák felvázolásához. Az életszínvonalpolitika mozgásterének meghatározása fontos tartalmi és metodikai szerepet játszik az életszínvonaltervezés során, mivel meghatározza egyrészt céljaink megvalósítási lehetőségét, másrészt - és ez a legfontosabb - döntéseink szabadságfokát. Az életszínvonaltervezés egyik alapvető hipotézise az, hogy minél nagyobb életszínvonalfejlesztési lehetőségeink vannak, annál nagyobb az életszínvonalpolitika mozgásterének a társadalmi célok megválasztásában, az automatizmus számítások eredményei és az adott időszakra jellemző életszínvonalbeli és társadalmi feszültségek és ellentmondások együttesen pedig meghatározzák a fejlesztés minimálisan szükséges színvonalát.

Az automatizmus-számítások egységes metodikája nem alakult még kellően ki. Számos, ma még nyitott, vitatott kérdés van a területen, ilyen például, hogy hogyan számítjuk a nyugdíjak automatizmusát, figyelembe vegyük-e ezen a területen a keresetek nem automatikus növekedését, vagy nem, mit jelent az automatizmus az infrastruktúra területén, milyen körben és hogyan kerüljenek számításra a demográfiai alapú automatizmusok stb.

A komplex témák azokat a tervezési elemeket jelentik a távlati életszínvonaltervezésen belül, amelyek nem integrálhatók közvetlenül a működésükben és amelyek egyidejűleg több ágazatot érintenek. Ilyen az automobilizmus, a népesedés stb. A komplex témák területén folyó tervezőmunka az adott területen fejlesztési változatok, koncepciók kidolgozását eredményezi, ezek azonban hosszú távon és korán kapcsolódnak a szűkebb értelemben vett életszínvonaltervezéshez. Ebből következően a tervezésben vissza-visszatérően találkozhatunk ezekkel a termékekkel kapcsolatban az instabilitással. Egy-egy téma nem épül be szervesen és állandóan a témakörben; egyes szakaszokban jelen van, másokban hiányzik.

3. A távlati tervezés társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődése

a) Történeti fejlődés

A népgazdasági tervezést legáltalánosabban úgy határozhatjuk meg, hogy: "a terv a népgazdaság jövőbeni kívánatos állapotának modellje, valamint a megkívánt állapot elérése érdekében szükséges cselekvés konzisztens programja". A népgazdasági tervezés ennek megfelelően a megvalósítandó jövőbeni állapot eszköze, s így tartalmazza

- a jövőbeni célokat,
- a jelenlegi helyzetből a célokhoz vezető fejlődés leírását,
- a célok eléréséhez szükséges eszközöket.

A népgazdasági tervezés - amely a gyakorlat alapján folyamatosan változik és fejlődik - fenti alapvető vonásait történetének egész időszakában őrizte és őrzi ma is.

Fejlődésének első időszakában a népgazdasági tervezés tárgya szinte kizárólagó-

san a termelés szervezése volt. A későbbi szakaszokban ez kibővült a tudományos-műszaki-gazdasági fejlődés komplex tervezésével, majd a termelés és az elosztás komplexebb, átfogására való törekvéssel. Az utóbbi évtizedekben ez a fejlődés elsősorban a kitűzött célok eléréséhez szükséges eszköz- és intézményrendszernek a terv részeként történő kidolgozásával, valamint a társadalmi folyamatok, tényezők növekvő figyelembevételével bővült. Ez a fejlődés azt eredményezte, hogy a szűkebb gazdasági szféra tervezése egyre inkább a gazdasági folyamatok szélesedő körére terjedt ki, az utóbbi időszakban pedig egyre inkább integrálja magában a társadalmi folyamatok, célok növekvő részét is, fokozatosan átalakulva gazdasági tervezésből gazdasági-társadalmi tervezéssé.

Mint arra már utaltunk, Magyarországon az 1958-1961 közötti időszakban készültek először hosszú távú - az 1960-1980 közötti időszakra szóló - tervek. Ez a tervezőmunka 1961-ben a lakásellátás, a foglalkoztatás és a szakmunkaerő-szükséglet tervezés kivételével - félbeszakadt. A hosszú távú tervezés 1967-ben kezdődött újra, és azóta folyamatos tevékenység. Ebben az időszakban vált a népgazdasági tervezés szerves részévé - bár különböző mértékben - az oktatás, a közművelődés, a testnevelés és sport, a turizmus és a népesedés tervezése.

A fejlődés során az utóbbi évtizedekben kialakult - hazánkban és a szocialista országokban is - a népgazdasági tervezés rendszere. A rövid, közép- és hosszú távú tervezés alkotja a terveknek azt a rendszerét, amely megteremti a megváltozott tartalmú népgazdasági tervezés számára az operativitás és a szükséges távlati előrelátás összehangolásának lehetőségét. A társadalmi folyamatok, célok, feltételek és következmények fokozottabb figyelembevétele alapvetően a hosszú távú tervezéshez kapcsolódik.

Ennek alapja az, hogy a társadalmi folyamatok "rugalmatlanabbak" mint a termelés anyagi feltételei, s így természetüknél fogva hosszabb távon - évtizedek alatt - bontakoznak ki, és befolyásolhatók. E folyamatok területén célok kitűzése, stratégiák kidolgozása ezért csak a hosszú távú tervekben lehetséges: a középtávú tervek nagyrészt a megvalósítás funkcióját látják el. Következik ebből az is, hogy mindezek a területeken - pl. foglalkoztatás, lakás, oktatás, népesedés, fogyasztáspolitikai - hosszú távú stratégia hiánya lényegében azonos értelmű a nem kellő megalapozottságú és tudományos színvonalú társadalmi cselekvéssel.

A népgazdasági tervezés társadalmi "tartalmának" bővülése, társadalmi jellegének erősödése több egyidejű folyamat eredményeként valósult és valósul meg. Az egyik ilyen folyamat a már korábban is a tervezéshez tartozó területek, ágazatok "tár-

dalmi tartalmának" bővülése. E folyamat tipikus példájának tekinthetjük a munkaerő-tervezés fejlődését. A munkaerőtervezés mindig része volt a népgazdasági tervezésnek, fejlődésének első időszakában azonban lényegében azonos volt a termelési előirányzatok munkaerőigényének biztosításával, illetve ennek tervezésével.

A későbbiek során egyre inkább tartalmazta a foglalkoztatást befolyásoló, meghatározó társadalmi folyamatok, tényezők elemzését is a munkaerőkínálat és a munkaerő-szükséglet meghatározása során. Ez az integrációs folyamat az utóbbi időben - ezeken a folyamatokon keresztül is és nemcsak a munkaerőmérlegekben kiterjedt a népesedésre és az oktatásra is. Így a munkaerőtervezés fogalma a népgazdasági tervezés rendszerén belül ma már teljesen más tartalommal rendelkezik, mint egy-másfél évtizeddel ezelőtt.

A társadalmi jelleg erősödésének másik útja új ágazatok, területek megjelenése a népgazdasági tervezésben belül. Ilyen a közművelődés, a sport és testnevelés vagy a turizmus tervezése. További, a társadalmi jelleg erősödését eredményező fejlődési irány az egyidejűleg több ágazatot is érintő ún. "komplex témák" megjelenése és szerepük folyamatos növekedése. Ilyen komplex téma - mint erre már utaltunk - pl. a népesedéspolitika, az automobilizmus, vagy az infrastruktúra egészének fejlesztése.

Az 1958-1961 közötti időszakban folyó 20 éves hosszú távú tervezést általában nem szokták összekapcsolni a társadalmi vonások erősödésével. Ez a tervezőmunka félbeszakadt, eredménytelen volt. Ez alapvetően arra vezethető vissza, hogy az elérendő társadalmi követelmények és célok a tervezés számára kívülről, abszolutizáltan voltak adva a fogyasztás színvonalában. Ez eredményezte, a terv gazdasági célkitűzései nagy részének és a gazdasági növekedésnek az irrealitását. A használt, hagyományos középtávú tervezési metodika korlátozott alkalmassága a szintézis teremtésére ugyancsak hozzájárult az eredménytelenséghez.

Mégis azt állíthatjuk, hogy ez az időszak volt az, amely világossá tette, hogy a hosszú távú tervezés társadalmilag meghatározott és így szükségképpen átlépi a gazdasági szféra határait. Ez a hosszú távú tervezőmunka, amely az 1950-es évek végén még alapvetően egy célt - az anyagi fogyasztás növelését - helyezett középpontba, a tervezésben megoldatlanul hagyott társadalmi kérdéseken és problémákon, valamint az 1960-as évektől változó társadalmi viszonyokból adódó szükségletek felmérésén keresztül vezetett oda, hogy az 1960-as évek végén a népgazdasági tervezők már többé-kevésbé világosan felismerik a követendő változások irányát a tervezés fejlődésében. Jól mutatja ezt az alábbi - 1969-ből származó - hosszabb idézet:

"A népgazdasági fejlődés társadalompolitikai összefüggéseinek vizsgálata
a hosszú távú tervező munkában"¹

A népgazdasági tervezés középpontjában az elmúlt közel 20 év alatt a termelés tervezésével kapcsolatos kérdések álltak. Ez főleg a tervek közvetlen irányító szerepével, időnként a gazdaságpolitikai vonalvezetéssel is összefüggött.

Az elmúlt évek során gazdaságpolitikánk fokozódó mértékben előtérbe helyezte a távlati tervezést, és ezzel együtt a közvetlenül társadalmi vonatkozású gazdasági tényezők fejlesztési problémáit. Ennek megfelelően a népgazdasági tervezésben is növekvő hangsúlyt kaptak az olyan kérdések, mint pl. a népesedés és foglalkoztatás, a jövedelemstruktúra, a fogyasztás, a lakás és kommunális fejlesztés, az oktatás, az egészségügy stb.

Az elmúlt évek során feltárt összefüggések és kölcsönhatások elősegítették a gazdasági tervezés és vezetés fejlődését az említett területeken is. Ez a fejlődés azonban nem volt kielégítő; sok esetben nemcsak a helyzet feltárása, vagy a fejlesztési célok és feladatok meghatározása ütközött nehézségekbe, hanem a helyes követelmények érvényesítése is.

A korábban kialakult szemlélet és gyakorlat következtében még mindig eléggé általános a gazdaságpolitika, valamint a gazdasági vezetés és tervezés leszűkített, termelés-centrikus felfogása. A gazdasági szerkezetnek és a gazdasági növekedésnek emberi vonatkozásait nem tekintik a gazdaságpolitika és a gazdasági vezetés természetes, sőt elidegeníthetetlenül szerves részének. Ezeket a kérdéseket a társadalompolitika körébe sorolják, ami - ennézetek szerint - legfeljebb annyiban van összefüggésben a gazdaságpolitikával, illetve a gazdasági tervezéssel, hogy az utóbbi ad választ arra, milyen anyagi szükségletek és lehetőségek merülnek fel, illetve állnak rendelkezésre. Ez a visszás felfogás különösképpen jelentkezik az oktatás, az egészségügy fejlesztésében, a szociális ellátás területein.

A termelés tervezésével foglalkozó szakemberek a termelés mennyisége mellett az utóbbi években növekvő figyelmet fordítanak a minőségre, a korszerűsége és a jövedelmezőségre. Kevésbé vizsgálták és vizsgálják azonban, hogyan függnek mindezek össze a termelés munkaerő szükségletével, annak minőségi tényezőivel, a

¹ Timár Jánosnak a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság titkárának feljegyzése az OT Távlati Tervezési Főosztálya vezetőjének Drecsin Józsefnek - kissé rövidítve.

munkakörülmények és munkafeltételek változásával. Koránt sem kellő mértékben foglalkoznak a termelés fejlesztésekor a munkaerő ellátás, a településhálózat, az urbanizáció, valamint az infrastrukturális beruházások bonyolult összefüggéseivel és kölcsönhatásaival.

A gazdaságpolitika változásai, valamint a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése alapjaiban megváltoztatta a korábbi helyzetet. A termelés vezetésének és irányításának feladatai nagymértékben decentralizálódtak. A központi gazdasági vezetés és tervezés fő feladata a gazdasági növekedés és egyensúly vizsgálata és biztosítása lett. Ezzel összefüggésben a népgazdasági tervezésben a hangsúly a közép és hosszú távú tervezésre tolódott át.

A hosszú távú népgazdasági tervezésben előtérbe kerültek a gazdasági növekedés emberi tényezői, amelyek közvetlenül társadalmi vonatkozásúak és melyek egyaránt szerves részei a gazdaságpolitikának és a társadalompolitikának. Ez nem csak azal függ össze, hogy a gazdasági növekedésnek olyan tényezői, mint például a népesedés, az oktatás stb. csak hosszabb távlatban vizsgálhatók és fejleszthetők tervszerűen, hanem azzal is, hogy 15-20 éves távlatban a gazdasági fejlődésnek szorosan vett termelési problémáit is csak arról az oldalról lehet helyesen megközelíteni, hogy milyen lesz a lakosság száma, összetétele, jövedelmi helyzete, várható fogyasztása, hogyan változnak az életkörülmények stb., stb.

Az előzőekben vázolt problémák tervezésével a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottsága foglalkozik. A MÉB e kérdéseket a

1. népesedés és foglalkoztatás,
2. jövedelem és szociálpolitika,
3. fogyasztás és fogyasztói árak,
4. lakás, kommunális ellátás,
5. szakember-szükséglet és oktatás,
6. egészségügyi ellátás

tervezése kapcsán vizsgálja. Ez a közgazdaságtudományon kívül számos más határtudomány szakembereinek kollektív munkáját igényli. Ezért a munkaerő és életszínvonal távlati tervezésének munkájában az egyes szakterületek gazdasági és műszaki szakemberein kívül szociológusok, pszichológusok, pedagógusok, orvosok és más specialisták is részt vesznek.

A gazdasági fejlődés társadalmi-politikai összefüggéseinek vizsgálata azonban nem lehet egyetlen bizottság feladata és felelőssége. A bonyolult problémák vizsgálata, a döntések helyes előkészítése érdekében egyfelől a többi távlati tervezési bizottságnak is részt kell venniük e sajátos kérdések vizsgálatában, másfelől a legfontosabb társadalompolitikai problémákat a társadalmi fejlődéssel foglalkozó vezető szakértők körében külön ellenőrzés alá kell venni.

Ennek során a szocialista társadalom fejlődésének általános követelményei szempontjából kell megvizsgálni, hogy helyes nézetek és álláspontok alakulnak-e ki a tervezők körében. Különösen olyan jellegű kérdéseket kell megvizsgálni, mint például

- népesedési politikánk célja, módszerei, eszközei;
- a nők társadalmi foglalkoztatásának és család-háztartási munkájának távlatai;
- a munkaerő különböző rétegeinek foglalkoztatása; gazdasági mobilitása; munkaidő és szabadidő;
- oktatási rendszerünk fejlesztésének problémái;
- a lakossági jövedelem szerkezete és elosztása, figyelembe véve az ösztönzés és a szociális ellátás követelményeit;
- az életmód és életkörülmények változásának hatása a fogyasztásra, figyelembe véve az árstruktúra változását;
- a népesség lakás és kommunális ellátásának színvonala és módja;
- az egészségügyi ellátás fejlesztése.

A tervező munka jelenlegi szakaszában e kérdésekre a most kidolgozás alatt álló tervezési hipotézisek fognak előzetes választ adni.

A tervezési hipotézisekben szereplő legfontosabb gazdaságpolitikai és társadalompolitikai problémákról ki kell kérni a társadalmi fejlődéssel foglalkozó vezetők és tudósok szűkebb körének véleményét. E magas színvonalú tanácskozás összehívására és lefolytatására célszerű volna a Párt illetékes képviselőjét felkérni.

Budapest, 1969. január 16."

Az 1967 után újra kezdődő hosszú távú tervezés a gazdasági fejlődéssel összefüggő társadalmi folyamatok figyelembevételében, tervezésében jelentős előrehaladást ért el. Ennek eredményeként a foglalkoztatás és az életszínvonal tervezés egészében,

valamint a népesedésben a gazdasági tervezés - bár különböző mértékben - a fejlesztés céljainak, útvonalainak meghatározásakor figyelembe vette, esetenként integrálta a társadalmi összefüggésekre vonatkozó ismereteket. E változások tükröződtek a tervezés módszertanának átalakulásában is.

A népgazdasági tervezés fejlődésében két, egymással szorosan összefüggő, de jól elkülöníthető folyamat ment és megy végbe. Mindkét folyamatnak jellemző vonása az, hogy hatásukra fokozottabb a társadalmi célok, követelmények, feltételek figyelembevétele a népgazdasági tervezésben. Az egyik folyamat eredményeként a gazdasági tervezés bázisán növekszik a társadalmi folyamatok figyelembevétele. A hazai gyakorlatunkban az elmúlt mintegy 10 évben elsősorban a gazdasági tervezés társadalmi tartalmának bővülési folyamata volt jellemző. Ennek eredményeként gazdasági tervezésünk gazdasági-társadalmi tervezéssé változott, fejlődött.

A másik folyamat - amely mindeddig csak kevésbé érvényesült - eredményeként a gazdasági tervezésen belül - pontosabban azt meghaladva - a tervezés által kitűzött célrendszer lényegesebb elemeit a társadalmi folyamatok szféráiban határozza meg, és alapvetően e társadalmi célok elérésének eszközeként értelmezi a gazdasági szférában lezajló folyamatokat. Ez a társadalmi fejlődésből indul ki és a társadalmi mozgásszférák átfogására törekedve a fejlesztést komplexitásában igyekszik megtervezni.

Az a fejlődés, amelynek eredményeként a gazdasági tervezés gazdasági-társadalmi tervezéssé változott, nagyjából mutatós számrendszerbeli változásokat és a tervezés tartalmát érintő fejlődést eredményezett, és kevésbé érintette a tervezés funkcióját. Az utóbbi folyamat azonban hosszabb időszak alatt szükségképpen minőségi változást hoz a népgazdasági tervezésben, amelynek eredményeként e tervezés átalakul társadalmi-gazdasági tervezéssé. Ez mindenekelőtt a népgazdasági tervezés metodológiájában, valamint a célok és eszközök viszonyának változásában, végsősoron a tervezés funkciójának átalakulásában fog megnyilvánulni. Az előttünk álló időszakban néhány évben - bár mindkét folyamattal összefüggésben fejlődésre számíthatunk - a tervezésben közvetlenül hasznosítható eredményeket elsősorban az elsőként említett folyamattól várhatunk.

Az előzőekben bemutatott történeti fejlődés jól érzékelteti, hogy a gazdasági tervezés több, egymástól elkülöníthető szakaszon keresztül fejlődött és fejlődik a társadalmi tervezéssé válás irányában. Vitathatatlan, hogy ennek az átalakulásnak a bázisa és kiindulópontja a gazdasági tervezés volt. A gazdasági tervezés fejlődésének kezdeti időszakában a gazdasági fejlesztés burkában közvetlenül a társadalmi fejlődés céljait valósítja meg, a gazdasági célok megvalósításával a társadalmi célok is meg-

valósulnak, a gazdaság tervszerű átalakítása e gazdasági alapon létrejövő társadalmi változások tudatosságát is eredményezi. A társadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatására irányuló tudatos cselekvés tehát szinte teljesen azonos a gazdasági viszonyok megváltoztatásának programjával.

A fejlődés első szakaszának végén - ezt az 1960-as évek végére, az 1970-es évek elejére tehetjük - a gazdasági tervezés átalakult gazdasági-társadalmi tervezéssé. Ennek fő kritériumaként a népgazdasági tervezés egyre növekvő mértékben veszi figyelembe és mérlegeli a gazdasági fejlesztéshez kapcsolódó társadalmi feltételeket és következményeket.

A fejlődés második szakaszában - amely az 1970-es évek elején kezdődött és még ma sem tekinthető befejezettnak - a gazdasági-társadalmi tervezés fokozatosan társadalmi-gazdasági tervezéssé alakul át. A gazdasági tervezés, a tudatos gazdasági cselekvés az időszak társadalmi fejlődéseinek jellemző vonásai, ezek változásai miatt már nem valósítja meg közvetlenül a társadalmi fejlődés céljait. A gazdasági folyamatok nyomán kialakuló társadalmi viszonyok ellentmondásai - így pl. az életszinvonal általános emelkedését kísérő elosztási problémák - egyre inkább azt mutatják, hogy kívánatos a társadalmi és gazdasági célok kölcsönös összefüggésének vizsgálatát, e céloknak a gyakorlattal való folyamatos szembesítését és az indokolt korrekciókat folyamatosan elvégezni.

Ebben az időszakban teremődik meg a gazdasági tervezés számára a fejlődés társadalmi feltételei, hatásai, céljai - önálló, a gazdasági céloktól kisebb-nagyobb mértékben elkülönülő - figyelembevételének a szükségessége. A gazdasági tervezés pedig sem szemléletében, sem a módszerek terén nem készült még fel az új helyzetnek maradéktalanul megfelelő működésre.

A társadalmi-gazdasági tervezéssé átalakuló népgazdasági tervezés jellemzői közül kiemelkedik

- egy perspektivikus társadalompolitikai célrendszer alkalmazására való törekvés;
- a gazdaságon kívüli társadalmi szférák fokozatos bevonása a tervezésbe;
- a társadalmi folyamatok részben adottságként, részben befolyásolandó elemként való kezelése és így a fejlesztés mozgásterének, az egyes politikák kialakításának megváltozott értelmezése.

Az átalakulást jól mutatják a hosszú távú népgazdasági tervezés alapvető módszertani dokumentumainak állásfoglalásai. Az 1970-es évek elején a tervezés egyik kiindulópontjának a politika által hosszú távra meghatározott társadalmpolitikai követelmények rendszerét tekintik. Ezzel egyenrangúan kezelik az előttünk álló korszak általános gazdasági fejlődésének fő irányaira vonatkozó kérdések komplexumát és ebből adódóan az egyes hosszú távú fejlesztési stratégiákat abban különböztetik meg, hogy az általános politikai célrendszer és az általános gazdasági fejlődési irányvonal általában milyen strukturális változásokat igényel és azok érvényesítésére milyen eszközöket és módszereket tartunk célszerűnek. Az általános politikai célok és az általános gazdasági fejlődési irányvonal egyenrangú dualitása a tervezés későbbi szakaszában megszűnik és a hierarchia élére a társadalmpolitikai célok rendszere kerül. Ennek következményeként a hosszú távú tervezés kiindulópontja a társadalmi célok tervezés számára megragadható követelményekre való lebontása és tervelőirányzatok, valamint preferenciák formájában történő értelmezése.

Ennek közvetlen következményeként a tervezés későbbi szakaszában - 1975 után - az alapvető társadalmpolitikai célok nem szerepelnek variánsképző elemként; a variáns, az alternatív megoldás mint a célhoz vezető út szerepel, miközben a társadalmi célok és a belőlük levezetett követelmények alapján kijelölődnek a fejlesztés prioritásai, preferenciái, azaz a fejlesztés útvonala.

E fejlődési szakasz befejezése még várhatóan hosszabb időt vesz igénybe. Ezt mutatja, hogy mindaddig nem sikerült a fejlesztést lényegesen befolyásoló hosszú távú terveket kidolgozni a kultúra területén, s méginkább az, hogy a társadalomtudományok csak részben képesek a tervezés szükségletének megfelelő mélységben és összefüggéseikben feltárni lényeges társadalmi folyamatokat (pl. népesedés, életszínvonal stb.). Külön gondot jelent, hogy sokáig lényegében nem létezett és csak most van kialakulóban a társadalmi folyamatok hosszú távú prognózisainak rendszere.

A népgazdasági tervezés a társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődés szakaszában van. A társadalmi tervezéssé fejlődés ismérvei csak fokozatosan jöhetnek létre a jövőben.

- Így - a tudományos megalapozottság a jelenleginél lényegesen magasabb színvonalra, a tervezés és a kutatás szoros és szerves kapcsolatrendszerének létrejötté, illetve bővülése;
- társadalmi-gazdasági fejlődés és fejlesztés minden szférájának - teljes-

ségre törekvő - átfogása;

- a nem gazdasági-társadalmi szférák és társadalmi folyamatok önálló metodológiákon nyugvó hosszú távú tervezése.

A társadalmi-gazdasági tervezéssel foglalkozó hazai irodalomban vissza-visszatér az a kérdés, hogy a népgazdasági tervezés a létrejötte utáni években milyen mértékben vált társadalmi jellegűvé. Vitathatatlan, hogy a társadalmi és a gazdasági célok összhangjára való törekvés a szocialista országok gazdaságpolitikai és társadalmi politikai gyakorlatában kezdettől fogva létezik és ebben az értelemben a szocialista tervezés kezdettől fogva társadalmi jellegű. Ugyanakkor kétségtelen - és ez az ami az eltérő álláspontokban kevésbé vált világossá -, hogy az utóbbi két évtizedben a társadalmi jelleg erősödését a népgazdasági tervezésben más értelemben használjuk. Az alapvető különbséget abban találhatjuk, hogy a népgazdasági tervezés - megváltozott társadalmi körülmények között - tudományos színvonalon és tényleges összetettségében és összefüggéseiben igyekszik megragadni a társadalmi és a gazdasági folyamatokat és így készíti elő a politikai döntéseket; a gazdasági és társadalmi célok összefoglalásának a politikai szféra tehát nem egyedüli, de a döntés mozzanatában változatlanul és természetesen végső fóruma, végsősoron tehát a politika, a tervezés és a tudomány közötti kapcsolatok szorosabbak és szervezesebbek.

b) Módszertani fejlődés és jellemzők

Funkció, cél és eszköz

A történeti változások, a népgazdasági tervezés tartalma mellett alapvetően a tervezés metodológiáját, funkcióját és mutatószámrendszerét érintették.

A fenti tartalmi átalakulás következményeként meghatározó fontosságú metodológiai változás is végbement; változott és változik a népgazdasági tervezésen belül a cél és eszköz tartalma, viszonya. Míg korábban vitathatatlan volt, hogy a népgazdasági tervezés az elérendő célokként a termelés növekedését, a hatékonyság fokozását, a termelékenység növekedését jelöli meg, addig a végbement fejlődés eredményeként az utóbbi időben mindezek már egyre inkább eszközei a társadalmi mozgás gazdasági szférán túllépő és a népgazdasági tervben megfogalmazott céljainak elérésében.

Másik igen jelentős metodológiai változás a szűkebben vett termelési ágazatokon kívüli területeken - pl. oktatás, egészségügy - korábban tervezési alapelveként ér-

vényesülő "maradékelv" felváltása a népgazdasági tervbe integrált "ágazati koncepcionális" tervezés módszerével. A népgazdasági tervezés korábbi szakaszában ezeknek az ágazatoknak a tervezése során a tervezésnek egyetlen feladata volt; a termelősféra fejlesztési igényeinek kielégítése után fennmaradó maradék források elosztása - tervezésen kívülről adott szempontok alapján. E területek fejlesztésének koncepcionális kérdéseit a népgazdasági tervezéstől - és nagyjából annak eredményétől is - függetlenül határozták meg, és így a tervezés számára "kivülről" adottak voltak. A társadalmi fejlődés 1960-as évtizedben kezdődött újabb szakasza, a gazdasági és társadalompolitikai folyamatok közötti kapcsolatok szorosabbá válása - hazánkban és a szocialista országokban is - eredményezte azt, hogy a koncepcionális elemek, stratégiai irányok meghatározását is integrálta a népgazdasági tervezés saját rendszerébe.

Szükségképpen változáson ment keresztül a népgazdasági tervezés - ezen belül mindenekelőtt a hosszú távú tervezés - módszertana és mutatószámrendszere. E változásokat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- erősödik a tervezőmunka folyamatának és eredményének komplexitása,
- növekszik az interdiszciplináris megközelítési módok jelentősége és szerepe,
- szorosabbá válik a népgazdasági tervezés és a tudományok, elsősorban a szociológia, a társadalomstatisztika, a demográfia és más társadalomtudományok kapcsolata,
- átalakul a népgazdasági tervezés tradicionális mutatószámrendszere, bővül a társadalmi folyamatok mutatóival,
- növekszik a népgazdasági tervezésben azoknak a folyamatoknak a szerepe, amelyek nem tervezhetők és nem is tervezendők, de amelyek a tervezés és eredményei nélkülözhetetlen "háttér" vizsgálatait.

A hosszú távú tervezés tartalmának, metodológiájának és módszertanának sajátosságai, és ezek változásai megjelennek a terv funkciójában is. A terv feladata a társadalompolitikai célok rendszere alapján, és azzal összhangban a társadalmi és gazdasági fejlődés stratégiai irányainak kijelölése, a fejlesztés preferenciarendszerének - más szóval a kívánatos strukturális változásoknak - meghatározása, a gazdasági növekedés optimális feltételeinek és csak a hosszú távon értelmezhető gazdasági és társadalmi folyamatokra vonatkozó általános irányoknak és konkrét döntéseknek az összefoglalása. A hosszú távú terv megvalósításának eszközrendszere maga a középtávú terv, amely koncepcionális értelemben is a hosszú távú tervből indul ki, azon alapul.

A hosszú távú tervezés társadalmi tartalmának bővülése, ennek módszertani és tartalmi eredményei eddig mindenekelőtt a népesedés, a munkaerő (foglalkoztatás és oktatás-szakképzés) és az életszinvonaltervezés területén jelentkeznek. Itt valósult meg leginkább a tartalom bővülése, a funkció változása, a céloknak a gazdasági szférára mellett a társadalmi folyamatokban, valamint a kulturális szférában történő megjelenése. A termelés területén a társadalmi tényezők figyelembevétele már hosszabb ideje az első lépéseknél tart. Ezek a folyamatok természetesen nem befejezettek, napjainkban is hatnak és érvényesülésük mértékében képes a tervezés alkalmazkodni a társadalmi-gazdasági fejlődés változó követelményeihez.

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés néhány módszertani jellemzője különösen jól fejezi ki a társadalmi vonások erősödését, e jellemzők ugyanakkor szorosabban kötődnek a népesedéshez és a népesedéspolitikai tervekhez is. Ezért e jellemzőkkel a következőkben részletesebben foglalkozunk.

Érték

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés értékmeghatározott tervezés; a tervezés folyamata az értékalkalmazás és az értékteremtés egysége. Ebből a szempontból a tervezés olyan aktív társadalmi gyakorlat, amely a munkásosztály érdekeit, társadalmi-politikai pozícióit kifejező, a társadalomról és annak történeti fejlődéséről alkotott átfogó nézetrendszer normatív oldalaként, annak elemeiként létező értékeket tekinti a létező állapot minősítésében és a fejlődés egész folyamatának aktív befolyásolásában vezérfonalnak. A tervezés termékei - a tervek, a társadalmi programok - így olyan normatív követelmények - vagy más szóval értékek - alkalmazásával jönnek létre, amelyek szükségképpen tartalmazzák a rendszer és a fejlődési folyamat irányultságát. Főként ehhez kapcsolódik a tervezés egyik specifikuma, hogy egyesíti a megismerő és az akaratí mozzanatot és így a tudományos és a politikai elem egyaránt a tervezés lényegéhez tartozik.

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezésnek immanens részét jelentik az ideológiai és a politikai szférában megfogalmazott értékek; ezek alkalmazásának azonban egyrészt korlátja az, hogy a társadalom perspektivikus céljait, fejlődésének általános irányultságát kifejező végső, általános értékek a cselekvéshez egy-egy időszakban általában elégtelen - túlzottan általános - támpontot adnak, másrészt pedig az, hogy a politikai szféra értékei sokszor és szükségképpen tartalmazznak csak a fejlődés rövidebb időszakára igazolható, azzal adekvát és így a hosszú távú tervezés számára általában túlzottan konkrét értékeket.

Az értékek változása természetes és szükséges. Ez a változás megköveteli, hogy az értékek korszerűsítése és gazdagítása a távlati társadalmi-gazdasági tervezés egyik kiinduló feladata legyen; ez egyik alapja a tervezés folyamatosságának is. Ezért a hosszú távú társadalmi-gazdasági termelés egyik fő funkciója a tudományos megismerés egyes teljesebb felhasználásával, az alkalmazott értékekhez való kritikus viszony alapján és a tervezés eredményének elméleti általánosításával, ezeknek az értékeknek a kiegészítése, korszerűsítése, a fejlődés egyes időszakait sajátosan jellemző értékek feltárása és az elfogadás-elutasítás és a deklaráció lehetőségének megteremtése a politikai-ideológiai szféra, az ilyen jellegű döntések számára. Ez a funkció viszonylag önállósult és ugyanakkor a tervezés minden szintjén és területén megjelenő mozzanatban fejeződik ki.

A társadalmi célok és így a hosszú távú tervek nem írják le a tervezés végső időpontjában a társadalom totális állapotát, hanem annak csak lényeges összefüggéseit fejezhetik ki; a megtervezett jövő tehát sohasem lehet a teljes jövő. Részben ebből adódóan, részben abból, hogy a tudatos társadalmi beavatkozás mindig az emberi mozzanat és részvétel függvénye is, a fejlődés céljai a legteljesebben kidolgozott és részletes célrendszer esetén is alternatív utakon keresztül és alternatív eszközökkel érhetők el.

A tervezés értékalkalmazás abban az értelemben, hogy az értékek segítségével lehetséges a választás a célok, az alternatívák, az útvonalak és az eszközök között; az értékek alkotják a prioritás és a preferenciarendszer kidolgozásának alapját is. Társadalmi célokat a tömegek részvétele nélkül vagy azok ellenére, nem, vagy csak igen alacsony hatékonysággal lehet megvalósítani; ezért az egyes társadalmi rétegeket jellemző értékek és normák ismerete és figyelembevétele is a tervezés szerves mozzanata.

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés mint eszköz által befolyásolt társadalmi körülmények ugyanakkor objektív létükön keresztül szükségleteket termelnek és újabb értékeket alakítanak ki; hasonló hatása van már a tervek, koncepciók megismertetésének, az ezen alapuló propagandának is.

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezésben az értékek tudatos alkalmazása jelenti az egyes alternatívákból - továbbgyűrűző hatásaik alapján - a legjelentősebb összefüggéseket hordozó cselekvési programok kiemelésének egyik fő feltételét; ugyanakkor az értékek alapozzák meg a mellékhatások elkülönült, önálló elemzését, áttekintését is. Az értékek alkalmazása a tervezés minden szakaszának velejárója és kiterjed a

fejlődés minden lényegesebb elemére. Kivétel ez alól a prognóziskészítés szakasza; ennek során ugyanis arra az alapvető kérdésre kell válaszolni, hogy "Mi lesz ha?" és ez nem kíván meg értékválasztást, sőt értékmentességet tételez fel.

A távlati tervezésben felhasznált értékek és ezek rendszere tehát a következő követelményeknek kell, hogy eleget tegyen:

- az értékeknek az adott társadalmi irányultságát kell kifejezniük;
- az értékeknek használhatóaknak kell lenniük, azaz a konkrétság és általánosság egységét kell megvalósítaniuk;
- az értékeknek realisaknak kell lenniük, azaz egy-egy fejlődési időszak elérhető és elérendő normatív elemeit kell kifejezniük;
- az értékeknek konzisztensnek kell lenniük, azaz az egyes értékek és ezek rendszere - ideértve az általánosítás különböző szintjein megfogalmazott értékek közötti viszonyt is - nem lehetnek ellentmondásosak.

Kiindulás

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés alapvető kiindulását a fejlett szocializmus építésének időszakára megismert és kitűzött elvi-társadalompolitikai célok és a célok rendszere jelenti. E társadalompolitikai célrendszer és a szocializmus és a kommunizmus építésének legáltalánosabb ideológiai-elméleti tételei és ezek alkalmazása az adott időszakra alkotják azt az értékrendszert, amely a tervezés során a múltbeli tényleges fejlődés minősítésének és jövőbeni fejlődés alternatív céljai, útvonalai és eszközei közötti választásnak az alapját adja.

A társadalmi célrendszeren belül a célokat hierarchikusan is megkülönböztethetjük. A szocializmus építésének legáltalánosabb távlati-társadalompolitikai, elvi-ideológiai céljai - a célrendszer első szintjeként - oly módon irányadóak a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés számára, hogy nem jelenthetnek alapot a fejlődés alternatívái számára; egyenként és összességükben egyaránt az elérendő állapotot írják le és így legfeljebb az e célok elérésének időtávatában alakíthatók ki alternatívák.

A társadalmi célrendszer második szintjét azok a céljellegű feladatok jelentik, amelyeket az előbbi értelemben vett célrendszerből kiindulva és annak megvalósulását szolgálva - a fejlődés egy-egy rövidebb szakaszára vonatkozóan - fogalmazták meg politikai vezetőtestületek.

Ezek a hosszú távú fejlődés egyes szakaszaiban közvetítő funkciót töltenek be a társadalmi célrendszer első szintje és a tervezés, valamint a politikai szféra és a gazdasági szféra között. Ilyenek mindenekelőtt a programnyilatkozat, az egyes pártkongresszusok határozatai, a hosszú távú társadalmi és gazdasági fejlődést közvetlenül érintő politikai határozatok és állásfoglalások. A tervezés sajátos feladata a társadalmi célrendszerből adódó célok olyan lebontása, értelmezése, amely megfelel a tervezés konkrétsági követelményének.

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés második kiindulása a tervezés tárgyköréhez tartozó területeken végbemenő jövőbeni fejlődés lényeges vonásai változatlanságának a feltételezésével és ennek előrevetítésével a lényegében változatlan struktúrájú fejlődés folyamán kialakuló ellentmondások, feszültségek feltárása, kevésbé vagy nem befolyásolhatóan végbemenő folyamatok leírása, a tudatos társadalmi beavatkozást igénylő összefüggések és csomópontjaik meghatározása. Természetesen ez a kiindulás is tartalmazza a szükségletek és kielégítésük lehetőségeinek elemzését, vizsgálatát.

A két alapvető kiindulás következetes megvalósítása a tervezésben mintegy "közfogja" azt az intervallumot, amelyben a fejlesztéspolitikák reálisan elhelyezkedhetnek. Ebben az összefüggésben különösen lényeges az, hogy a társadalmi folyamatok és célok bekapcsolása a tervezésbe szükségképpen csökkenti a megszokott egzaktságot és ugyanakkor növeli a realitást.

Mozgástér

A hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés egyik legfontosabb módszertani eleme a mozgástér fogalma. A mozgástér azt fejezi ki, hogy milyen határok között igaz egy adott alternatíva; a mozgástér határainak átlépése után az alternatíva mint sajátos fejlesztési stratégia és mint meghatározott minőség megszűnik. A mozgástérben egyrészt a fejlődés üteme, másrészt lényeges elemeinek a belső struktúrája fejeződik ki. A mozgástér determinált abban az értelemben, hogy az adott struktúrájú és színvonalú fejlesztés vagy stratégia alapja a gazdasági növekedés megfelelő dinamikája.

Ugyanakkor a mozgástéren belül végbemenő folyamatok determinálóak is; a gazdaság növekedésének hosszú távon a legfontosabb feltételét és mozgatóerejét jelentik. Ez a kölcsönös meghatározottság a fejlődés színvonalának és a strukturális változások mértékének és módjának egymást erősítő kapcsolatát is hordozza. A társadalmi folyama-

tok fokozottabb figyelembevételével általában az adottságok növekvő szerepét és a mozgástér szűkebbé válását eredményezi. A társadalmi viszonyok és folyamatok csak bizonyos mértékig alakíthatók, a spontán mechanizmusok a fejlődés lényeges, belső elemei. Ezért a társadalmi-gazdasági tervezés számára az egyik legfontosabb feladata ebben az új, társadalmi és tudati értelemben is meghatározott mozgástér leírása.

Döntési szabadság

A fejlesztési stratégiák mozgásterének meghatározásánál kiemelt jelentősége van a fejlődési automatizmusok és spontán mechanizmusok figyelembevételének és az alapvető szükségletekből való kiindulásnak. Ez megkívánja azt is, hogy a döntési kényszerekkel különállóan is foglalkozzunk.

A determináltság feltárása és ezen keresztül a konkrét döntési lehetőségek behatárolása a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés egyik legbonyolultabb feladata. A determináltságot elsősorban az alábbi összefüggésekben célszerű vizsgálni:

- a spontán fejlődés tere és mechanizmusai;
- a létező rendszerek struktúrájából adódó automatizmusok hatása és érvényesülése;
- az adottságok és feltételek meghatározó szerepe;
- a gazdasági növekedés üteme és a struktúrák változtatásának lehetőségei és módjai;
- a különösen hosszú távú folyamatok befolyásolhatósága;
- az egyes rétegek és az egész társadalom normáiból, hagyományaiból, értékeiből adódó hatások;
- az egyes rendszerek "tehetetlenségéből" adódó hatások.

Más dimenzióban a determináltság ismerete és számbavétele a hosszú távú terv-időszakban jelentkező törekvések és hatások felmérését; az anyagilag és a tudatilag meghatározott folyamatok elhatárolását; az állami eszközökkel közvetlenül, illetve közvetve, a lakosság befolyásolásán keresztül kifejthető hatások elkülönítését, az irreverzibilis folyamatok felismerését kívánja meg.

A tervezés folyamatában a döntési kényszer és annak korlátozottsága a szintézis előkészítésében és magában a szintézisben kap döntő szerepet. A konzisztenciára törekvő tervezés ezért folyamatos döntésekre kényszerül a konzisztencia megközelítése érdekében.

Tervezés és kutatás

Kétségtelen, hogy a társadalmi-gazdasági tervezésben felmerült vitás kérdések pozitív megválaszolása megköveteli, hogy a távlati célok elérése érdekében a gazdasági célokat és eszközöket a társadalmi céloknak rendeljük alá. Ezért megelőzően el kell érni, hogy a gazdasági döntések hosszabb távon tovagyűrűző társadalmi hatásait előre feltérképezzük, megteremtve ezzel a befolyásolás fokozottabb lehetőségeit. A társadalmi viszonyok sajátos törvényszerűségeinek és folyamatainak beépítése a távlati tervezés rendszerébe a kutatás és a tervezés új típusú kapcsolatát követeli meg.

Ennek a tervezés kutatásszervező funkciójának érvényesülésén kell alapulnia. Azt a dilemmát, hogy "a kutató vagy a fejlesztő ismeri-e jobban, amit egyikük sem ismer még egészen", valójában úgy oldhatjuk fel, hogy megteremtjük a megismerésért és a megvalósításért történő, azonos célra irányuló erőfeszítések tartalmi összhangját. Ez megköveteli, hogy a kutatások a tervezési gyakorlat számára értelmezhető, már a mai tervezési rendszerre is alkalmazható eredményeket hozzanak. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert a társadalomtudományi kutatások egy részénél ez koránt sincs így.

A kutatók és a tervezők szervezeti, intézmények együttműködésével kapcsolatban is természetesen nem egy jó példát lehetne felsorolni, olyan kapcsolatokat, amelyek során a döntést hozó szervek, főhatóságok képviselői, a tervezők és a kutatók kölcsönösen a munka folyamatában teszik fel egymásnak és jelölik ki együttes megválaszolásra a kérdéseket. Más összefüggésben ez problémaorientáltabb és így koncentráltabb kutatásokat jelent. Végül kitüntetett jelentősége lehet a kutatás és a tervezés közös pontjai mellett, a gazdasági és a társadalmi szféra fejlődése csatlakozási pontjainak megkeresésének és kutatásának.

A távlati társadalmi-gazdasági tervezés tapasztalatai azt mutatják: a megoldatlan problémák jelentős részben azzal függnek össze, hogy a tudományos kutatás eredményei nem képesek kellően megalapozni a tervezőmunkát, a távlati célokat. Ezért a távlati tervezés továbbfejlesztésének egyik meghatározó jelentőségű kérdése a tudományos kutatás hatékonyságának növelése, fokozottabb felhasználása a tervezés folyamatában.

Mindezt elsősorban az alábbi igények és szükségletek támasztják alá:

- a tervezés metodológiájának és mutatószámrendszerének korszerűsítése;
- a társadalmi fejlődés már felismert folyamatainak, feszültségeinek megalapozottabb és összefüggéseiben is teljesebb feltárása;
- a társadalmi folyamatok előrejelzése és az újonnan jelentkező tendenciák, "inflexiós pontok" feltárása.

A társadalmi-gazdasági tervezés és a társadalomtudományi kutatás közötti hatékonyabb együttműködés meghatározó feltétele az előttünk álló időszakban egyrészt a tervezés nyitottságának - módszertani és tartalmi értelemben egyaránt - és abszorbeáló képességének jelentős növelése, másrészt mindenekelőtt a szociológiai - és a tanulmány szempontjából ez érint bennünket elsősorban - a demográfiai kutatás és a tervezési gyakorlat közötti kapcsolat szorosabbá válása.

4. A népesedés és népesedéspolitikai tervezés fejlődése

Napjainkra a népesedés és a népesedéspolitika szerves beépülése a népgazdasági tervezés rendszerébe a tervezés módszertani fejlesztésének és a népesedési kutatásoknak is egyik fontos problémájává vált. Ez lényegében arra vezethető vissza, hogy

- a népgazdasági tervezés az elmúlt egy-másfél évtizedben gazdasági tervezésből - alapvetően a hosszú távú tervezéshez kapcsolódóan - fokozatosan társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődött, bár ez a folyamat korántsem tekinthető lezárultnak;
- az előttünk álló hosszabb időszakban a fejlesztéspolitika mozgástere az előzőeknél szűkebb lesz; ilyen körülmények között a távlati tervezés és fejlesztés számára kulcskérdés lesz, egyrészt az, hogy mennyire lesznek képesek a fejlődés spontán folyamatait, adottságait, korlátait, automatizmusait feltárni és így a fejlesztés mozgásterét meghatározni, másrészt pedig az, hogy mennyire lesz képes a társadalmi fejlődés különösen hosszú távú - 20-30 év távlatában - érvényesülő folyamatait feltárni;
- hazánk népesedési helyzete az előttünk álló évtizedekben folyamatos és hosszú távú, a társadalom és gazdaságpolitikával szorosan összehangolt népesedéspolitika folytatását teszi szükségessé.

E résznek az a fő törekvése, hogy áttekintse a népesedés, a népesedéspolitika és a népgazdasági tervezés kapcsolatát és kísérletet tegyen a tervezésben felmerülő fon-

tosabb fejlődési irányok és teendők összehangolására. Ezért áttekinti a népesedéstervezés múltbeli gyakorlatát, foglalkozik a témakör egyes elvi-elméleti kérdéseivel is. Ennek során abból indul ki, hogy a népesedés a társadalmi-gazdasági fejlesztés számára egyaránt adottság, másrészt a fejlesztésből adódó befolyásolás tárgya. A tudományos színvonalú hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés ezért egyaránt feltételezi a népesedési folyamatok által meghatározott adottságok teljeskörű, összefüggő és dinamikus jellegű ismeretét, és tartalmazza a népesedési folyamatok befolyásolására kidolgozott politikát.

A népesedés és a társadalmi-gazdasági tervezés kapcsolataiban öt alapvető dimenzió különíthető el. Először az alapvető demográfiai mutatók minden tervezés kiinduló adatbázisát jelentik, másodszor a társadalmi-gazdasági tervezés kialakulása a tervezés lényeges elemévé teszi az előzőekhez viszonyítva "másodlagos" demográfiai tények és folyamatok (család, válás stb.) alakulását, harmadszor a népesedésre gyakorolt társadalmi-gazdasági hatások elkülönült összefoglalása, negyedszer deklarált népesedéspolitikában való meghirdetése integrálódik a tervezésbe, végül ötödikször, a népesedési és a népesedés által többé-kevésbé meghatározott társadalmi folyamatok hosszú távú és összefüggő rendszerben történő prognosztizálása, nagytávlatú társadalmi jövőképek felvázolása növekvő fontosságot kap.

a) A népesedéstervezés főbb elvi-elméleti kérdései

A népgazdasági tervezés fejlődése és a népesedés

A népgazdasági tervezés elméleti alaptudománya - a politikai gazdaságtan - már fejlődésének korai szakaszában visszatérően foglalkozott népesedési kérdésekkel. Ennek során alapvetően a gazdasági növekedés szempontjából vizsgálta a munkaerő, a népesség újratermelését. A XX. század első évtizedeiben megszülető népgazdasági tervezés - ennek az elméleti előzménynek az alapján is - elsősorban a gazdasági viszonyok megváltoztatásának szemszögéből szemlélte a népesedést és - termeléscentrikussága miatt is - szinte kizárólagosan mint termelési tényezőt vette figyelembe. A népgazdasági tervezés fejlődésének és átalakulásának szerves részeként azonban növekedett és változott a népesedésnek népgazdasági tervezésben betöltött fontossága és szerepe.

Az elosztási viszonyok tervezésének előtérbe kerülésével a népesség és a népesség összetétele már nemcsak a munkaerő mennyiségén és struktúráján, a termelő beruházások arányaira és szerkezetére gyakorolt hatásán keresztül érinti a fejlesztési el-

gondolásokat, hanem az elosztásra, közvetlenebbül pedig a fogyasztásra és a fogyasztási célú beruházásokra gyakorolt hatáson keresztül is. A munkaerő minőségi jellemzőinek (iskolázottság-szakképzettség) előtérbe kerülésével, a munkaerő társadalmi újratermelésének ilyen értelemben történő befolyásolásával kapcsolatban kap új jelentőséget a demográfiai hatások vizsgálata.

A gazdasági tervezés - noha elméletileg már feltárt, tisztázott a gazdasági és a demográfiai folyamatok viszonyának kölcsönös meghatározottságú volta - végül az előző fejlődési folyamat lezárásaként eljut addig, hogy a gazdasági folyamatok és a gazdasági viszonyok számára a népesedés adottságokat jelent, amelyek a tervezők szándékától és gazdasági fejlesztés céljaitól lényegében függetlenül meghatározzák, korlátozzák és befolyásolják a fejlesztést. Ez a felismerés teremti meg az alapját a népeségprognózisokra irányuló igénynek is.

A népgazdasági tervezés fejlődésének ebben az időszakában a népesség száma, főbb ismérvek és korcsoportok szerinti összetétele, a munkaképes korú népesség nagysága és összetétele, a népesség területi elhelyezkedése és mozgása, a népesség és a munkaerő iskolázottsága-szakképzettsége, családnagyság és családösszetétel azok fő demográfiai területek és mutatók, amelyek a tervezés számára fontosak. Ezeket és ezek prognózisait ma is mindennemű makroszintű tervezés kiinduló adatbázisának tekinthetjük.

A fokozatosan társadalmi vonásokat is mutató gazdasági-társadalmi tervezést - az előzőeken túlmenően - elsősorban az jellemzi, hogy a gazdasági folyamatok, a fejlesztés demográfiai folyamatokra gyakorolt hatását is felméri, igyekszik mérlegelni, hogy a gazdaságfejlesztés céljainak megvalósítása milyen következményekkel és hatásokkal jár a termékenység, a vándorlás, a halálozás, a család stb. változásaiban. Innen már csak egy lépés az, hogy a gazdasági-társadalmi tervezés elemeként - amennyiben valamelyik vagy több népesedési folyamat alakulása a normálistól tartósan és lényegesen eltér - megjelenjen a népesedéspolitikai tervezés is. Ez a népesedéspolitikai tervezés azonban korlátozott; korlátait - a tervezés társadalmi jellegének kifejeletlensége miatt - a gazdasági szférából való egyoldalú kiindulás, a komplexitás kisebb-nagyobb hiánya a célokban és eszközökben, végül a hosszú távú jelleg hiánya adja. Ugyanakkor, azonban vitathatatlan, hogy ez valódi népesedéspolitika abban az értelemben, hogy célokat tűz ki egy társadalmi folyamat, a népesedés területén és meghatározza e célok elérésének eszközeit is.

A társadalmi-gazdasági tervezést egyrészt a népesedés szerepének további bővülése

másrészt a tervezés és a népesedés közötti kapcsolat megváltozása jellemzi. A népgazdasági tervezést ebben a fejlődési szakaszban az jellemzi, hogy már törekszik a társadalmi folyamatok népesedésre gyakorolt hatását is felmérni és a népesedési folyamatokkal - pontosan társadalmi jellegük miatt - részletesebben is foglalkozik. Ez a nagyobb részletességre törekvés arra vezethető vissza, hogy a társadalmi folyamatok tervezése feltételezi az olyan "másodlagos" demográfiai tények és folyamatok ismeretét és mérlegelését, mint a válás, a házasság, a család, a háztartás stb. A "másodlagos" demográfiai folyamatok általában nem alkotják a tervezés tárgyát - tehát nem születnek e folyamatokra vonatkoztatott politikák -, de annak nélkülözhetetlen "háttér" információit jelentik.

A tervezés fejlődésének ebben a szakaszában a népesedéspolitika potenciálisan komplexsége válhat és szükségképpen hosszú távra és a társadalompolitika szoros részeként fogalmazódik meg; a népesedési tényezők figyelembevétele és a népesedéspolitikai tervezés a társadalmi-gazdasági tervezés egyik meghatározó eleme, másrészt egyik fő eszköze lesz.

A társadalmi-gazdasági tervezés számára tehát a népesedés múltbeli és jelenlegi alakulása egyrészt adottság, amelyhez alkalmazkodni kell, másrészt a társadalmi és népesedési célokból valamint a gazdasági fejlesztésből adódó befolyásolás tárgya. A tudományos színvonalú tervezés azért feltételezi a népesedési folyamatok által meghatározott adottságok minél teljesebbkörű és dinamikus jellegű ismeretét és - a társadalmi-gazdasági fejlődés és a népesedés kapcsolataiban megjelenő anomáliák esetén - a népesedés egyes területein az erre vonatkozó célkitűzések társadalmi célként megfogalmazott, deklarált és elkülönült politikában történő összefoglalását, érvényesülését. A társadalmi-gazdasági tervezés és a népesedés kapcsolata ilyen színvonalának megközelítése alapvetően a tervezés társadalmi jellegének kifejtettségén, metodológiáján és társadalmi nyitottságán múlik. A demográfiai kutatások magas tudományos színvonala a társadalmi-gazdasági tervezés és a népesedés közötti szervezett és szorosabb kapcsolatokat potenciálisan teremtheti meg. Igen valószínűnek látszik, hogy a tervezés és a politika szükségleteit kellően kielégítő demográfiai kutatásnak a jövőben a demográfiai folyamatok kutatásában és előrejelzésében fokozottabban kell érvényesíteni a komplexitást. Egy-egy tudományág fejlettségének és települőképességének egyébként is megbízható jelzője, hogy mennyire képes felmérni és érvényesíteni a tudományközi együttműködés szükségességét.

A társadalmi-gazdasági fejlődés tudatos, tudományos szintű befolyásolásra való állami (társadalmi) törekvés új jelentőséget és funkciót ad a társadalomtudományoknak. E tudományok közül kétségtelenül a szociológia az, amelynek kiemelt, kitüntetett szerepe van a társadalmi-gazdasági tervezés megalapozásában. Az elmúlt évtized tapasztalatai és a jövőbeni fejlődés áttekintése alapján megkockáztathatjuk azt az álláspontot, hogy a demográfia a szociológiával közel egyenrangú szerepet játszhat a jövőben. Szerepének növekedését jól mutatja az előzőekben vázolt fejlődési folyamat. Hazai viszonyaink között - később részletesen kifejtendő körülmények miatt - a népesedés és kutatása, valamint előrejelzése specifikusan is nagyjelentőségű.

A népesedés tervezhetősége

A népesedés tervezhetőségével kapcsolatban a tudományos kutatás és a tervezés oldaláról egyaránt és visszatérően felmerülnek aggályok. A gazdaság és a társadalom hosszabb távú fejlődésének adottságai, a fejlődés előrelátható tendenciái és feszültségei, végül a tudatos társadalomformálás kényszere miatt ezt a kérdést nem válaszolhatjuk meg alternatív módon; a népesedést a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés keretében feltétlenül tervezni kell. Önmagában szükségessé teszi ezt a gazdasági tervezés átalakulása társadalmi-gazdasági tervezéssé is, mint ezt az előzőekben részletesen is bemutattuk.

Az ilyen tartalmú, metodológiájú tervezési gyakorlat keretében is felvetendő azonban az a kérdés, hogy milyen értelemben állítjuk azt, hogy a népesedést tervezni kell és milyen értelemben korlátozott a népesedés tervezhetősége?

A népesedés tervezhetőségének egyik fő sajátossága a népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti kölcsönös kapcsolat jellege. A demográfiai alaptények biológiai jellegűek, az ezeket befolyásoló további tényezők azonban társadalmi meghatározottságúak. A népesedés és a társadalmi fejlődés közötti kapcsolat keretében a népesedés befolyásolja a társadalmi-gazdasági fejlődést és fordítva, a társadalmi-gazdasági fejlődés - a termelőerők fejlettségének magas szintjén - növekvően határozza meg a népesedést. Ez az összefüggés részben ok-okozat, részben egyenrangú-kölcsönös kapcsolatokon keresztül valósul meg. A kapcsolatok mindkét típusában csak részben, s akkor is nagyfokú bizonytalansággal választhatók el egymástól a gazdasági és a társadalmi hatások.

Tovább bonyolítja ezt az, hogy a népesedést tudati hatások (társadalomlélektan kö-

rébe tartozó elemek, hagyományok, vallási motivumok stb.) közvetlenül is befolyásolják. Mindez abból adódik, hogy a népesség gazdaságilag, társadalmilag és tudatilag igen bonyolultan meghatározott és avval a következménnyel jár, hogy a népesedés alakítására megfogalmazott politikák bizonytalansági effektusa viszonylag - a gazdasági tervezés hagyományos felfogásában pedig szokatlanul nagy. Ez nem eleve adott és változtathatatlan bizonytalanság; lényegében abból következik, hogy a demográfiai folyamatokat kialakító ember viselkedését a társadalomtudományok különböző elméleti megközelítésekben és módszerekkel képesek tanulmányozni és leírni, de teljesen megmagyarázni ezt a viselkedést nem tudják.

Ez a bizonytalansági tényező - amely különböző módokon de elsősorban a tudományos megismerés színvonalának növelésével és komplex jellegének erősödésével csökkenthető, jelzi, hogy a népesedés tervezése igen nagymértékben rokon az életmód tervezésével. Az életmód, melynek sajátos minőségét a tervezésben tudati meghatározottsága és ezen keresztül az egyén autonómiája adja, bizonyításra nem szorulóan társadalmilag befolyásolandó (ez a "befolyásolás" egyébként spontánul is megvalósul).

A befolyásolás alapvető szférája azoknak az anyagi-objektív feltételeknek a tervezése (infrastruktúra, munkakörülmények, életszínvonal stb.) amelyek alapján és amelyek között az egyének és családok - választva az általános lehetőségek között - értékeik és normáik alapján életmódjukat kialakítják és szervezik. Ebben az értelemben és ennek analógiájára tehát azt mondhatjuk, hogy a népesedés a társadalmi-gazdasági tervezés integráns része, a szó hagyományos értelmében azonban közvetlenül nem tervezhető, és így nem is tervezendő.

A népesedés mint adottság tehát a tervezés belső eleme, a népesedés mint befolyásolandó terület, illetve mint más területeken végbement fejlődés hatásai felmérésének tere, azonban e tervezésnek korlátozottan belső eleme; ez természetesen nem fontossági értelemben vett megkülönböztetést jelent. Az ilyen értelmű tervezés a jövőben válik a tervezés belső elemévé, akkor amikor a társadalmi jelleg további erősödésével egyre nyilvánvalóbbá válik és érvényesül egyrészt az, hogy a teljes jövő részleteiben történő megtervezése elvileg sem lehetséges, de nem is szükséges, másrészt pedig az, hogy a tervezés társadalmivá válásának egyik lényeges módszertani vonulata a terv és prognózis korábbi elkülönültségének csökkenése, a spontán folyamatok elismerése és figyelembevétel, a mellékhatások és a fejlesztés nem kívánt következményeinek számbavétele, az általános adottságok és így a fejlesztési mozgástér meghatározására való fokozottabb törekvés.

Értékek, alternatívák, időtáv

A népesedés tervezésének sajátossága - és ez egyben fontosságát is növeli -, hogyan a társadalmi fejlesztés célrendszerének önálló és nagyfontosságú részeit jelentik a népesedéshez tartozó, azáltal hordozott és meghatározott értékek. Így például a családra vonatkozó célok és értékek elsősorban a népesedésen keresztül épülnek be a társadalmi-gazdasági tervezésbe. A társadalmi humanitás egyes értékeire (hátrányos helyzetűek segítése, elesettek felemelése stb.) vonatkozóan ugyanez a helyzet.

A népesedés fontosságát és a népesedés tervezésének jelentőségét az is aláhúzza, hogy a népesedés sajátos szerepe és önállósága miatt a célok kitűzésében, a célok sorrendjének meghatározásában, a célokhoz vezető utak kialakításában és az eszközök kiválasztásában döntési alternatívák léteznek.

A népesedés tervezésének egyik leglényegesebb specifikus vonása az időtávhoz kapcsolódik. Az elmúlt évtized tervezési tapasztalatai azt mutatják, hogy a gazdasági tervezés burkából kinövő társadalmi-gazdasági tervezés a természetüknél fogva hosszabb távon kibontakozó és befolyásolható társadalmi folyamatokat szinte mindig és a legtöbb összefüggésben nehézségekkel kezelte. A népesedést a folyamatok hosszú időtartam alatti kibontakozásához kapcsolódóan az is jellemzi, hogy a népesedésre ható társadalmi-gazdasági tényezők bonyolult mechanizmusokon keresztül és jelentős időeltolódással hatnak; ezt a jelenlegi "léptékű", a központi beavatkozást és ennek hatásait elsősorban a termelés rövidebb időigényű folyamatának tapasztalatai alapján érzékelni képes népgazdasági tervezés és az ezen alapuló gazdaságpolitikai döntés, majd megvalósítás különösen nehezen képes értelmezni. Minden bizonnyal elsősorban erre vezethető vissza a népesedéspolitika folyamatosságának hiánya és a népesedéspolitikával összefüggő politikai-gazdaságpolitikai döntések elmaradása, vagy jellegzetes fáziskésése.

Ezért vetődik fel az, hogy miután a népesedési folyamatok kibontakozásához és befolyásához szükséges időtáv lényegesen meghaladja a távlati tervezés eddigi gyakorlatában kialakult 15 évet, a népesedéspolitikai tervezést legalább 20-25 évnyi időtartamra, a népességprognózisokat pedig ennél is hosszabb időtartamra kellene elkészíteni, illetve kidolgozni.

Végül a hazai népesedés egyik sajátossága - az élveszületések számának nagyarányú és visszatérő ingadozása - az egyenlőség-egyenlőtlenség dimenziójában ad olyan specifikus vonást a népesedés tervezésének, amely jelentősen megkülönbözteti más területek-

től. A szocialista társadalom - termelőerőnek viszonylagos fejletlensége miatt - szükségképpen strukturált társadalom, ahol a strukturális, tehát nem a társadalmi osztályok léte által meghatározott egyenlőtlenségek újratermelődnek és egymásraépülnek. A társadalmi viszonyok fejlődését ugyanakkor a kiegyenlítődés felé való haladás is jellemzi; a társadalom által elfogadott egyenlőtlenségek a fejlődésben előrehaladva egyre inkább a munkához kapcsolódnak. Az élveszületések ingadozása - tehát tisztán demográfiai okok miatt - néhány évtizedig bizonyosan jelentősen eltérnek egymástól az egyes korosztályok életpálya esélyei és feltételei. Semmilyen gazdagságú társadalom sem lehet képes arra, hogy a nagylétszámú korosztályok számára ugyanazokat az egészségügyi, iskolázási, lakás, foglalkozási-karrier stb. feltételeket biztosítsa, mint amelyek között - ugyanabban a társadalomban - a kislétszámú korosztályok felnővekedhetnek és élhetnek. Ezért a népesedéspolitikánk szerves része a demográfiai okok miatt létrejött és újratermelődő egyenlőtlenségek korlátozása.

A népesedés néhány fontosabb specifikuma végsősoron tehát azt eredményezi, hogy a korábban kialakult népgazdasági tervezés, illetve a kifejlődőben lévő társadalmi-gazdasági tervezés módszereivel ezek nehezen kezelhetők. Ezért is van a társadalmi-gazdasági tervezés módszertani fejlesztésének és a népesedés növekvő szerepének nagy jelentősége a tervezés társadalmi jellegének növekedésében.

b) A népesedéstervezés múltbeli gyakorlata és tapasztalatai

A népesedés integrálódását a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezésbe az elmúlt két évtizedben egyaránt jellemzik hiányosságok és eredmények. Az alábbiakban - elhatárolva a tartalmi és módszertani tapasztalatokat - részletesebben bemutatjuk a népesedés tervezésének főbb tapasztalatait.

Az elemzési és a koncepcionális szakasz

A népesedés tervezésének tartalmát általában eltérő vonások jellemezték az elemzés, illetve a koncepció kidolgozásának szakaszaiban. Az elemzés keretében végzett munka tartalma általában szélesebb volt, a népesedés több tényezőjét ölelte fel, a tervezés időszakában 1975-ig a tartalom leszűkült a népesedés lényegében egyetlen elemére, a termékenységre, a termékenységi magatartás vizsgálatára. A leszűkülés alapja nyilvánvalóan az, hogy a népesedést ebben az időszakban alapvetően meghatározó folyamat a termékenység volt. Ezt követően ez a különbség fokozatosan csökkent és az 1980-as

évek első felében a különbség a termelés két szakasza között már nem érdemi.

Az elemzés szakaszában elvégzett munka tartalma általában a következő főbb területeket érintette:

- termékenység, születések alakulása;
- a termékenységre ható
 - társadalmi
 - gazdasági
 - egészségügyi
 - tudatitényezők;
- halandóság, az erre ható különböző tényezők, a várható élettartam alakulása;
- a népesség társadalmi, foglalkozási átrétegződése;
- a népesség korösszetétele;
- az öregkoruak helyzete.

Az 1967-1975 közötti időszakban

A koncepcionális szakaszokban népesedéspolitika alapvetően adaptálta a népese-
dést érintő ágazatok, illetve funkciók területén kidolgozott tervszámításokat (célo-
kat) valamint a tudományos kutatás eredményeit és kevésbé érvényesült követelménye-
ket támasztó szerepe, és integráló funkciója.

A tervezés a népesedés jelenségeit - leszámítva a termékenységgel összefüggő fo-
lyamatokat - nagyjából a gazdasági növekedés és a gazdasági folyamatok szempontjá-
ból vizsgálta (korösszetétel, vándorlás, ingázás stb.). Lényegében nem vette figyelem-
be azokat a népesedési folyamatokat, amelyek közvetlenül nem érintették a szűkebb
gazdasági szférát.

Módszertani szempontból a népesedés tervezését alapvetően az életszínvonal fej-
lesztésének tervezett lehetőségei determinálták. Ez azt jelenti, hogy a népesedés,
illetve a szélesen értelmezett életszínvonal közötti nyilvánvaló kölcsönös kapcsola-
tokból és hatásokból a népesedés következményei és hatásai a lehetségesnél és az in-
dokoltnál kevésbé érvényesültek az életszínvonaltervezés során. Korlátozottan érvénye-
sült a tervezőmunkában és ennek megfelelően a kidolgozott politika megvalósításában
a folyamatosság és csak a legutóbbi időszakban bővült a népesedéspolitika tartalma a
halálozással és az ezt befolyásoló társadalmi tényezőkkel, noha ez a bővülés az első

időszakban inkább a felismerés, semmint a megvalósulás stádiumában van.

1975 után ez a helyzet fokozatosan megváltozott és 1978-tól kezdve a népesedés-tervezés minőségileg új vonásokat mutat. Ezek a változások az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportjában - amely 1972-1983 között működött az intézmény keretében - mentek végbe. Ebben az időszakban

- a népesedés megközelítése egyre inkább önmagából kiinduló volt;
- egyre teljesebben felölelte azokat a népesedési folyamatokat, amelyek kevésbé gazdasági és sokkal inkább társadalmi hatásukat indokolták;
- önállóan megjelentek azok a követelmények, amelyeket a népességfejlődés, illetve befolyásolása kívánt meg a gazdasági fejlődéstől az életszínvonaltervezéstől;
- elkülönülten megjelent azoknak az adottságoknak, társadalmi és gazdasági hatásoknak a mérlegelése és elemzése, amelyek a népességfejlődésből adódnak.

A népesedéspolitikai koncepciók kidolgozására irányuló munka lényegében folyamattossá vált az utóbbi évtizedben. Ennek a fejlődésnek az eredményeként az 1980-as évek elejére a távlati népgazdasági tervezés valóságos és reális formává vált a népesedéspolitikai döntéselőkészítésnek.

Népességprognózisok

Az országos népességprognózis az 1980-ig terjedő időszakban általában a népesség több variánsban történő előrebecslését tartalmazta nemek, korévek szerint, évenként, valamint a tervezés szempontjából kitüntetett korcsoportok szerint. A prognózis időtartama általában 10 évvel haladta meg a tervidőszakot; ez lehetőséget adott a közlebbi jövőben zajló folyamatok hatásainak reprodukálására, áttekintésére. Az országos népességprognózis és a területi népességprognózis (megyék, kiemelt körzetek, kiemelt települések) között közvetlen, szerves kapcsolat csak részben alakult ki. A területi népességprognózis egyes fajtái az országos népességprognózist követően, annak alapján készültek el; ennek eredményeként a teljes egyezőséget és az összhangot nem lehetett biztosítani.

A prognózisok kidolgozása igen szűk területre korlátozódott, szinte kizárólag a népesség alakulását prognosztizáltuk. Nem került sor a népességprognózisok olyan rendszerének kidolgozására, amely lehetővé tette volna a népességgel összefüggő, végbemenő különböző társadalmi változások prognosztizálását is. Emellett a népességprognózisból

származó, a társadalmi fejlődést, az életszínvonalat, sőt ezen túlmenően a gazdasági folyamatokat is közvetlenül érintő automatikus, illetve várható hatások részletesebb elemzése, az elemzések felhasználása, illetve beépítése a tervbe lényegében ugyancsak nem történt meg, kivéve a munkaerőforrások alakulására vonatkozó összefüggéseket.

A családprognózisok - pontosabban a háztartásprognózisok alapján kidolgozott családprognózisok - alkalomszerűen, a lakástervezés szükségleteinek megfelelően kerültek kidolgozásra. Már 1974-ben felismertük, hogy az alkalmazott módszerek igen nagymértékű (15-20 %-os) bizonytalansággal teszik csak lehetővé az átlagos családnagyság, illetve a családok számának meghatározását. Nem sikerült a nyilvánvalóan szükséges módszertani korszerűsítést végrehajtani.

1980 után rövid idő alatt lényeges előrelépés történt. Kiepült a területi és országos népességelőreszámítások integrált rendszere. Ehhez szorosan kapcsolódik a család-háztartás prognózis is. A népességelőreszámítások új elemeként jelentek meg a különösen hosszú távú 50-70 évre kidolgozott népesség projekciók és az előreszámítások beválásának rendszeres vizsgálata. Mindez együttesen, valamint az, hogy az előreszámítások a demográfiai kutatás szerves részévé integrálódtak, alakult az a minőségileg új helyzet, amire utaltunk.

A távlati tervezés szempontjából ennek leglényegesebb eredményeként biztonságos tudásra tettünk szert a népességfejlődés hosszú távú alakulásáról, ennek a fejlődésnek a meghatározottságáról és befolyásolhatóságának lehetőségéről, a strukturális hatásokról, a népesedésre jellemző adottságokról, ennek társadalmi-gazdasági hatásáról, a népesedéspolitikai mozgásteréről. Ez együttesen a kutatás és tervezés közötti együttműködés új minőségét eredményezte és módot adott egy népesedési kiindulású, reális népesedéstervezésre és ennek eredményeként ilyen népesedéspolitikai koncepció variánsok kialakulására.

Mutatók és koncepciók

Az elsődleges népesedési mutatók figyelembevételére a társadalmi-gazdasági tervekben következetelenül valósult meg. A kiinduló adatoknak számító információk - az előzőekben említett hiányosságokkal - általában és időben rendelkezésre álltak. Ugyanakkor csak részlegesen létezett a népesedés hosszabb távú alakulásából adódó korlátok, meghatározottságok vizsgálata; a tervezés elemzési munkaszakasza során érintett népesedési folyamatoknál lényegesen szűkebb térre terjedt ki a demográfiai változások

prognosztizált hatásának felmérése és a tervezésben való felhasználása. Ebből következett, hogy a jövőbeni népesedési folyamatoknak a hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlesztésre gyakorolt hatása a lehetőségénél kisebb volt. Ez avval is összefüggött, hogy nem alakult ki a népességprognózisok átfogó rendszere, illetve, hogy a népesedést nagyjából a gazdasági szférából és fejlesztés szükségleteiből kiindulva elemeztük. A "másodlagos" népesedési folyamatok, az ezeket jellemző mutatószámok beépülése a tervezésbe a legutóbbi időszakban vette kezdetét; a fejlődési irány kibontakozása a következő években várható.

Az 1968 és 1978 között három (1970; 1974; 1978) hosszú távú népesedéspolitikai koncepció készült el. Ezek kidolgozása során - annak ellenére, hogy a népesedéspolitikai tervezés nem volt folyamatos - korszerűsödtek a népesedéspolitika céljai, bővült a népesedéspolitika tartalma és változtak eszközei. A népesedéspolitikai tervezés a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés integráns részévé vált és a népesedéstudományi kutatások, valamint a népesedésszisztaika magas színvonalra alapján a tervezés által tényleges komplexitásuknak megfelelően kezelt, tervezett társadalmi folyamatok közül a népesedés bizonyult a legsikeresebb területnek.

1978 után ugyancsak hosszú távlati népesedési koncepció készült el (1980; 1981; 1982). Ezeknek a koncepcióknak az alapján, majd 1983-1984-ben a Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő és Életszínvonal Osztálya meghatározó szerepet játszott az új népesedéspolitikai távlati koncepció kidolgozásában ezt megelőzően pedig az 1981. szeptemberi politikai, majd 1984. októberi állami döntésekben.

Ezen az összképen némileg változtat az - mint erre már más összefüggésekben is utaltunk -, hogy a népesedéspolitika megvalósításában nem sikerült a folyamatosságot kellően biztosítani, valamint az, hogy 1967-1980 között kidolgozott és a népgazdasági tervezésben felhasznált 6 országos népesedésprognózis mindegyike következetesen a ténylegesen bekövetkezettnél magasabb termékenységgel számolt; ez arra utal, hogy a demográfiai kutatások eredményei csak részben voltak képesek ellensúlyozni a tervezők, prognosztizálókat illúzióit.

Változott a helyzet 1980 után, 1982-1984-ben és 1986-87-ben készült új népességprognózis; mindkettőnek lényeges új vonása a realitás, a korábbiaknál lényegesen jobb beválás.

Végül feltehetjük a kérdést: hogyan minősíthetjük a népesedés figyelembevételét

a társadalmi-gazdasági tervezésben és fejlesztésben? Túlzott ez vagy alábecsült?

Népesedéspolitikánk nemzeti-társadalmi program, de ennek megvalósulása, a népgazdasági tervezés társadalmi jellegének korlátozott volta, a népesedés általános szerepe a tervezésben, a demográfiai kutatások és a társadalmi-gazdasági tervezés közötti integráció mértéke, a népesedéspolitika egytényezős volta és szakaszossága, összességében tehát a társadalmi fejlesztés oldaláról felmerülő szükségletek és ezek részbeni kielégítése, illetve érvényesülése arra enged következtetni, hogy 1980-ig inkább a népesedés aláértékeléséről lehet beszélni, 1980 után pedig megkezdődik az a folyamat, amelyben a népesedéstervezés a távlati tervezésnek véglegesen szerves részévé válik.

c) Távlati tervezés és népesedéstervezés: stabilitás és labilitás

Az előzőek alapján bizonyítottnak tekinthetjük, hogy az elmúlt 20 évben a társadalmivá váló távlati népgazdasági tervezés szerves, állandó elemévé vált a népesedéstervezés. A népesedéstervezés meghatározó központja a Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő és Életszinvonal Osztálya. Az itt kidolgozott távlati koncepció meghatározó szerepet játszott 1980-tól az új távlati népesedéspolitikai stratégia megalapozásában majd az itt végzett munka döntő fontosságú volt 1983-1984-ben az állami döntések kidolgozásában. A fejlődés tehát jelentős, az elért szituáció a népesedés tervezés számára kedvező, az eredmények vitathatatlanok.

És mégis! Még a bennfentes, az eredményekben és kutatásokban résztvevő olvasóban is többféle bizonytalanság érzése társul, a kiegyensúlyozatlanság érzete jön létre. Ennek egyik alapja, hogy véglegesen kirajzolódik a népesedéstervezés hármasszintje:

- a népesedéstervezés nagyfokú gazdagsága és teljessége a Munkaerő és Életszinvonal Osztály munkaanyagában és ennek lényegesen kisebb ingadozó terjedelmű szűkebb és változó tartalmú megjelenése az életszinvonaltervezés összefoglaló dokumentumaiban;
- a népesedéstervezés rendkívülien ingadozó terjedelmű és súlyú megjelenése a távlati Tervezési Főosztály összefoglaló dokumentumaiban;
- a népesedéstervezés eredményének szinte mellékes háttere a társadalmi és gazdaságpolitikai szintű, összegező OT dokumentumokban kívülmaradása a gazdaságpolitika koncepcionális gondolatköreinek.

Ez a kép természetesen leegyszerűsített. Leegyszerűsítettségében is kedvező sze-

repe a változás minden szinten különösen az 1980-as évtizedben. Maga a jelenség azonban aligha vitatható és figyelmeztető; a népesedéstervezés szellemi háttere és intézményi bázisa kicsiny, az eredmények beépülése a gazdaságpolitikai és társadalompolitikai dokumentumokba időnként esetleges, a népesedéstervezés a középtávú tervezés szemléletéből, koncepcióiból lényegében teljesen hiányzik.

Az esetlegességet, nemcsak a metodológiai hiányokra és tervezésszemléleti problémákra vezethetjük vissza, hanem oknak kell tekintenünk azt is, hogy a népesedéspolitika kötődése a politikai folyamatokhoz igen szoros. Ebből adódik, hogy amikor politikai szervek foglalkoznak népesedési kérdésekkel, akkor ebből az Országos Tervhivatal nemegyszer teljesen kimaradt.

Igy az OT lényegében nem vett részt az 1952-1953-as népesedésprognózis kidolgozásában, miközben több munkatársra lényeges teendők hárultak. Miközben 1967-1971 között a népesedéspolitikai döntéselőkészítő munka a távlati tervezés keretében folyt, az 1972-1973-as újabb népesedéspolitikai program előkészítéséből a OT teljesen kimaradt és a kimaradás lényegében 1978-ig tartott. Ezzel ellentétes tapasztalatokat szerezhettünk 1980-1984 között.

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a távlati tervezés keretében folyó népesedéstervezés, népesedéspolitika döntéselőkészítés eredményessége nemcsak a távlati tervezés népgazdasági tervezésén belüli szerepétől, hatalmi-szakmai helyzetétől függ, hanem attól is, hogy milyen módon képes a távlati tervezés folyamatosan kapcsolatot tartani és együttműködni a politikai vezető körökkel, a Központi Bizottság apparátusával. Ezek szervezése nemcsak együttműködésikészségkérdése; a tapasztalatok azt mutatják, hogy az igazi nehézségeket az eltérő szemléletmód, és objektivizálódó politikai folyamatok jelentik s ezek újratermelődése szükségképpen folyamatos, vagy legalábbis vissza-visszatérő.

A tapasztalatok azt is jól mutatják, hogy az előzőeken túlmenően önmagukban is döntő szerepe van azoknak a kapcsolatoknak, amelyeket a népesedéstervezés a népesedéssel foglalkozó tudományos kutatásokkal, elsősorban a demográfiai kutatás bázisintézményeivel a KSH-val és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézettel ápol. Ha a folyamatos kapcsolatok alapján a kutatóknak elegendő információja van a távlati fejlődésről és ennek lehetséges stratégiáiról, ha a tervezőapparátus képes orientálni a kutatást és ha képes a tudományos kutatási eredményeit magas színvonalon integrálni - akkor mondhatjuk azt, hogy potenciálisan és valóságosan léteznek a népesedéstervezés tudományos alapjai.

Végül az előzőek létrejöttének van egy olyan előfeltétele, ami nélkül - amint ezt az elmúlt 30 év tapasztalatai egyértelműen igazolják - nem jöhet létre hatékony népesedéstervezés. Ezt az előfeltételt olyan vezető szakértők jelentik a távlati munkaerő és életszínvonaltervezés OT apparátusában, akik a legmagasabb szinten is képesek a tudományos és politikai kapcsolatok kiépítésére, a felelős pártközi viszony fenntartására, a szükséges koordináció megszervezésére és a népesedéstervezés stratégiai magatartására.

d) A népesedéstervezés fejlesztésének főbb jövőbeni irányai

A népesedéstervezés követelményei és elemei

A népgazdasági tervezés rendszerébe fokozottabban integrálódó népesedéstervezésnek az alábbi fontosabb követelményeknek kell eleget tennie:

- a távlati és középtávú, a népesedést érintő tervezőmunka eredményeinek "adaptálását" meghaladva a népesedési célokból kiindulva követelményeket kell meghatározni és ezeket lehetőség szerint érvényesíteni kell a népesedést érintő ágazatok és területek távlati és középtávú terveiben;
- a nagyjórészt gazdasági megközelítést is bővítve nagyobb figyelmet kell fordítani a népesedési folyamatok társadalmi hatásaira;
- a népesedéspolitika folyamatos és rendszeres korszerűsítésével is meg kell alapozni a népesedéstervezés és a népesedéspolitika folyamatosságát;
- a népesedés figyelemmel kísérésével és a népesedéspolitika megalapozásával egyenrangú szerepet kell biztosítani a végrehajtás ellenőrzésének is;
- a népesedéspolitika távlati koncepciójának kidolgozása mellett azon alapuló hosszú és középtávú cselekvési programot is létre kell hozni;
- noha a népesedéstervezés jellege miatt a jövőben változatlanul elsősorban a távlati tervezés keretében valósul meg, a középtávú tervezésben is önálló jelentőséget kap a népesedéstervezés;
- a jövőben bővebb tartalmú népesedéspolitikát kell folytatni; a problematikus népesedési folyamatok mellett a népesedéspolitika felöleli a "természetes" népesedési folyamatok kedvezőtlen hatásaival való foglalkozást, valamint a kedvezően alakuló folyamatok társadalmi fejlesztésben való felhasználását is;

- a bővebb tartalmú népesedéspolitikának szükségképpen kibővült és a korábbiaknál lényegesen komplexebb eszközrendszer felel meg.

A népgazdasági tervezés fejlődésének a társadalmi és gazdasági fejlesztés következő időszakban szűkebb mozgásterének és a népesedés hangsúlyozottabbá, fontosabbá válásának hatására a vázolt követelmények érvényesítése érdekében a népesedés tervezésében

- tartalmi;
- módszertani;
- mutatószámbeli;
- intézményi, szervezeti

korszerűsítéseket kell végrehajtani. Ennek során abból kell kiindulni, hogy a népesedés tervezése egyrészt a népesedés alakulásának a társadalmi és gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásainak felmérését, másrészt pedig a népesedés tudatos társadalmi befolyásolását jelenti. A népesedés tervezésének egyes elemei a következők lehetnek:

- kiinduló népesedési adatok biztosítása a népgazdasági tervezés számára;
- a fontosabb népesedési és a népesedéssel szorosabban összefüggő társadalmi folyamatok prognózisainak létrehozása;
- távlati népesedéspolitikai koncepció és ezen alapuló távlati és középtávú cselekvési program kidolgozása.

Tartalmi változások

A tartalmi jellegű változások meghatározó eleme a népgazdasági tervezésbe integrált népesedési folyamatok és elemek, valamint a népesedéspolitika bővülése és népesedési kiindulásának biztosítása.

A népgazdasági tervezés által integrált népesedési folyamatok, elemek bővülése a népesedés tervezésének mindhárom elemében megjelenik. Ennek megfelelően a közép és hosszú távú tervezés kiinduló népesedési adatai az alábbiak lehetnek:

- a népesség számának prognózisa, korévek, nemek és korcsoportok szerint;

- a népesség területi mozgásának prognózisa;
- a népesség jövőbeni területi elhelyezkedésének prognózisa megyék, főbb településtípusok és kiemelt települések szerint;
- család és háztartásprognózis főbb településtípusok szerint;
- a népesség és a foglalkoztatottak iskolázottságának-szakképzettségének prognózisa;
- a férfiak és a nők gazdasági aktivitásának prognózisa;
- a népesség egészségi állapotának prognózisa;
- a társadalmi mobilitás és a társadalmi szerkezet prognózisa;
- a munkaerő és a nemzetközi migráció prognózisa.

Ezek a prognózisok demográfiai kiindulással elsősorban a népesedési folyamatokból következő adottságokat, automatizmusokat tárják fel. E prognózisok összefüggő rendszerének létrehozása, számítógépre szervezése 1981-ben megkezdődött; 1984 óta demográfiai magja működőképes rendszerként létezik, szélesebb tartalmu létrehozásának elvi akadályai nincsenek. Arra kell azonban számítanunk, hogy az egyes módszerek kidolgozása, az adatbázisok rendezése és kiegészítése, a rendszer számítógépre szervezése éveket is igénybe vehet és így a népgazdasági tervezés a rendszer egészét csak hosszabb idő után veheti igénybe; egyes részei - elsősorban a hagyományosabb demográfia prognózisok - azonban már az 1980-as évek második felében működőképesek lehetnek.

A 30-40 évre kidolgozott országos és a 15-20 évre kidolgozott egyéb prognózisok kiinduló adatok forrásaként való felhasználása mellett a tervezőmunka következő fejlődési szakaszában alapot adnak a prognózis tárgyát jelentő folyamat

- múltbeli alakulásának részletes, a jövőbeni folyamatokkal összekapcsolt elemzéséhez;
- a jövőbeni fejlődés automatizmusainak, adottságának feltárása mellett az adott folyamatok esetleges inflexiók pontjainak, a különösen hosszú távú hatásoknak a feltáráshoz.

Ezért az előzőekben felsorolt prognózisok alapján a tervezőmunka koncepcionális szakasza során e prognózisokat ún. "komplex témákká" kell fejleszteni, mindenekeelőtt

azt vizsgálva, hogy a tervezőmunka során a népesedést érintő ágazatokban és területeken kialakult fejlesztési koncepciók mértékei, irányai, alternatívái hogyan érintetik a prognosztizált folyamat alakulását.

E "komplex témák" közvetlenül előkészítik a népesedéspolitikai koncepció kidolgozását. E koncepció kidolgozásának főbb mozzanatai az alábbiak:

- az elemző munkaszakasz, amely áttekinti a népesedési folyamatok és népesedéspolitika múltbeli alakulását;
- a prognózisok és a "komplex témák" összefoglalása;
- a népesedéspolitika tartalmának, céljainak, jellegének meghatározása;
- a népesedéspolitika eszközrendszerének kialakítása;
- hosszú és középtávú cselekvési program, szükség esetén rövidtávú intézkedési terv létrehozása;
- a megvalósulás folyamatos figyelemmel kísérése és a koncepció folyamatos korszerűsítése.

A népesedéspolitikai koncepció kidolgozása mellett további a népesedés sajátosságaival összefüggő vizsgálatok elemzések elvégzését is igényelheti. Így hazánkban az 1980-as évek elején szükségesnek látszik

- a népesség hullámzás, a demográfiai hullám hatásainak;
- a népességcsökkenés következményeinek;
- a népesség öregedéséből adódó hatásoknak;
- a népesség területi migrációja hatásainak;
- a család változásából adódó hatásoknak

átfogó, komplex elemzése. E témákban részben a népességprognózisokra, részben a tervezés közbeeső eredményeire támaszkodva lényegét tekintve "komplex téma" jelleggel megszülető elemzésekre, koncepciókra van szükség.

A hosszú távú népesedéspolitikai koncepció méginkább stratégiai folyamatossága és a cselekvési program szoros kapcsolata a népesedéspolitika megvalósulásának egyik legfőbb biztosítéka. Ez emellett a stratégiai jellegű koncepcióban és a konkrét cselekvési programban a hosszú és a középtávú tervezés igen szoros együttműködését igényli és feltételezi.

Már korábban utaltunk arra, hogy a tartalmi változások a népesedésben mindenekelőtt a népesedési elemek bővülését jelentik; azt, hogy nemcsak a népesedés problematikus elemeivel, hanem minden lényegesebb tényezőjével foglalkozunk; ennek megfelelően bővül és jellegében változik a népesedéspolitika eszköztárára is. A legfontosabb lényeges és metodikai következményekkel is járó változás az, hogy a népesedéspolitikai koncepció cselekvési programja azokat a népesedéspolitikai célok alapvető megvalósítható követelményeket is tartalmazza, amelyeket az egyes részpolitikai területek, mint a foglalkoztatáspolitikai, a területfejlesztési politika, az egészségügyi politika, a szociálpolitika, a jövedelempolitika stb. fejlesztési koncepcióiban kell tükrözni.

Módszertani változások

Az előzőekben vázolt népesedéstervezés, a tervezésnek a korábbiakkal szemben integráltabb és egyben önállóbb, teljesebb eleme. Ennek főbb tervezésmódszertani következményei az alábbiak:

- a népesedéstervezés a különösen hosszú távú - 40-100 éves - folyamatok áttekintését, mérlegelését is magában foglalja;
- a népesedés tervezésének természetes kerete a hosszú távú terv, tartalmi bővülése és cselekvési programmal való bővítése hatására azonban a népesedés és a népesedéspolitika integráltan és elkülönülten megjelenik a középtávú tervben és mint kiindulás és intézkedési rendszer az éves tervben is;
- kívánatosnak látszik, hogy a hosszú és a középtávú tervben a népesedéspolitika és a népesedéspolitikával önálló tervfejezet foglalkozzék;
- szükségesnek tűnik annak a népesedési mutatószámrendszernek a kidolgozása, amely a terv társadalmi jelzőszámrendszere részeként az egyes tervterületekben differenciáltan, de egymásraépülve, kiinduló, állapot és cél mutatókat tartalmaz, amelyek a népesedés alakulását és a népesedéspolitika alapjait.

Intézményi, szervezeti változások

A népesedés tervezésének tartalmi bővülése, módszertanának átalakulása a korábbinál lényegesen fontosabbá teszi a népgazdasági tervezés szerepét a népesedéspolitika kialakításában és folyamatos korszerűsítésében. Nem szorul bizonyításra, hogy az

előzőekben vázolt népesedéspolitika kidolgozásában, a népesedés fejlesztéspolitikában való figyelembevételében, és mindezek társadalom és gazdaságfejlesztéssel való összehangolásában reális és ugyanakkor a legjobb lehetősége a népgazdasági tervezésnek és bázisintézményének, az Országos Tervhivatalnak van. Ezért a jövőben a népesedés-tervezés és népesedéspolitika eredményessége, hatékonysága a megfelelő és időben szünetelő politikai döntés, valamint a tudományos kutatás mellett, alapvetően azon múlik, hogy az Országos Tervhivatal ellátja-e ezt a feladatot. Ez felveti a kérdést; nem kellene-e az Országos Tervhivatalban a népesedéssel foglalkozó önálló szervezeti egységet, osztályt létrehozni. E vonatkozásban mérlegelendő példa a Goszplanban a távlati tervezés keretében az 1970-es évek végén létrehozott hasonló funkciójú osztály. Kérdés, hogy a szervezeti konzekvenciák levonása és a személyi feltételek biztosítása nélkül az OT milyen mértékben, mennyi idő múlva és milyen szakmai színvonalon lehet képes ennek az elsősorban reáhruló és tartósan megmaradó feladatnak ellátására.

A népesedés és népesedéspolitika a következő évtizedekben olyan jelentőségű és olyan összetett társadalompolitikai probléma lesz hazánkban, amely nemcsak a döntéselőkészítésben és a tervezésben igényelhet változásokat. Már 1957-ben majd 1959-ben is hivatalosan felmerült - a KSH javaslata alapján - egy népesedéssel foglalkozó kormány szintű állami bizottság létrehozása. Ennek funkciója a népesedéssel összefüggő mindennemű tevékenység (tervezés, társadalmi viták, a végrehajtás irányítása, döntések, a kutatás részbeni felügyelate, a népesedéspolitika kidolgozása stb.) összefogása lett volna. Akkor ez különböző okok miatt lekerült a napirendről. Ma, amikor népesedési helyzetünk lényegesen kedvezőtlenebb e gondolat újra történő felelevenítése mindenképpen indokolt.

Budapest, 1988. április 10.

III. A NÉPESEDÉS ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA A HOSSZÚ TÁVÚ MUNKAERŐ ÉS ÉLETSZINVONALTERVEZÉS ÖSSZEFOGLALÓ DOKUMENTUMAIBAN, 1968-1983

1. Az életszínvonal alakulása Magyarországon. Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság. OT. Budapest, 1968. szeptember. 81-84. oldal.

7.1 Magyarország demográfiai fejlődése

Magyarország népességének száma hosszú idő óta lassan növekszik. Az ország népességének természetes szaporodása - az előző évtizedek tendenciáját folytatva - folyamatosan csökkent. Ez a folyamat egymással ellentétes tendenciák következménye.

A népesség számának alakulására kedvezően hatott, hogy a korcsoportonkénti halálozási arányszám csökkent. Ennek következtében nőtt a születéskor várható élettartam (a 20 évvel ezelőtti 59 /férfi/ és 63 /nő/ évről, 67, illetve 72 évre). Az élettartam növekedése az öregkorú népesség, és ezzel a társadalmi ellátásra szorulóknak számának emelkedését eredményezte.

A népesedés meghatározó tényezője az élveszületések száma és aránya. Magyarországon a születések száma - a világszerte tapasztalható általános tendenciának megfelelően - a századforduló óta folyamatosan csökkent. Az elmúlt 20 év alatt azonban két, egymással ellentétes irányzat érvényesült. Az 1952-ben életbeléptetett drasztikus, adminisztratív rendszabályok következtében az élveszületési arányszám átmenetileg magasra szökkent, majd 1954-et követően annyira lecsökkent, hogy 1962 és 1967 között az ezer lakosra jutó születések száma Európában Magyarországon volt a legalacsonyabb.

A születési arányszám csökkenése a többi európai szocialista országban is jelentős. Ez a változás csak annyiban tér el más, nem szocialista országok népesedési folyamatától, hogy a szocialista átalakulás által létrehozott rendkívül gyors társadalmi-gazdasági struktúraváltozás itt rövidebb idő alatt és erőteljesebben hatott a születésszám alakulására, mint korábban a nyugat-európai országokban.

A századforduló óta mutatkozó változások az 1960-as évek elejére társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt rendellenesen alacsony termékenység kialakulására vezettek Magyarországon. E folyamatban számos tényező játszott szerepet. Az iparosodás csökkentette a korábban magas termékenységű mezőgazdasági lakosság arányát. Az urbanizáció és a kulturális színvonal növekedése általánosan csökkentette a termékenységi szintet. A születések számának visszaesése összefügg a nagy lakáshiánnyal és a nők fokozott arányú munkavállalásával. A társadalom népesedési magatartását az is befolyásolta, hogy egyfelől csökkent a nagylétszámú családot igénylő tradíciók hatása, másfelől a többgyermekes anyák, illetve családok nem részesültek megfelelő anyagi támogatásban és társadalmi megbecsülésben.

Az alacsony termékenység kialakulásával egyidőben megnőtt és a szülések számát is meghaladja a művi abortuszok száma. Termékenység és abortusz között azonban nincs szoros kapcsolat. A művi vetélés csak egyik eszköze a nem kívánt szülés megakadályozásának. Mivel azonban az abortusz a születésszabályozás primitív módszere, mely mind az anyára, mind pedig a később születendő gyermekre nézve is káros hatású lehet, ezért az abortuszok csökkentéséhez komoly társadalmi érdek fűződik. Ez azonban nem jelentheti az adminisztratív módszerekhez való visszatérést, sokkal inkább igényli az egészségügyi felvilágosítás kiterjesztését, hatékonyságának növelését, valamint a korszerű fogamzásgátló-szerek széles körű forgalmazását.

Az élveszületések arányszáma 1962-ben volt a legalacsonyabb (12,9 ‰), majd jelentéktelen növekedés következett be. 1967-től, de különösen 1968-tól a születési arányszám kedvezően alakult. Ennek fő okai valószínűleg a társadalmi-gazdasági struktúraváltozás ütemének lassúbbodása és a kiegyensúlyozottabb életszínvonal-politika, továbbá azok az intézkedések, amelyeket a közelmúltban tettünk az anya- és gyermekvédelem érdekében.

7.2 Az anya- és gyermekellátás társadalmi-gazdasági jelentősége

Az anya- és gyermekellátás a népesedéspolitika legfőbb, konstruktív eszköze, amely ellátás - amint már erről szó volt - szorosan kapcsolódik jövedelempolitikánkhoz. Az anya- és gyermekellátás céljaira - az óvodák és az iskolai napközionthonok fenntartási költségeit is ideszámítva - 1965-ben kereken 3,8 milliárd forintot fordítottunk, ami közel arányosan oszlik meg a pénzbeni és a természetbeni juttatások között. Ez az összeg gyorsan emelkedik és a következő 3-4 év alatt előreláthatólag megduplázódik.

A gyermekes családok támogatása szempontjából a családi pótlék jelentősége a legnagyobb. A családi pótlék rendszere az elmúlt két évtized alatt jelentősen - bár nem a kielégítő mértékben - fejlődött. Jelenleg több mint 1,6 millió gyermek, a családi pótlékra jogosító korban levő gyermekek 43 %-a után folyósítunk családi pótlékot. Az alacsony arányszám fő oka, hogy egy gyermek után jelenleg semmit sem fizetünk. A kifizetett családi pótlék összege és a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya gyorsan emelkedik.

28. táblázat

A családi pótlékra fordított összes kiadás
(folyó áron)

Év	Kifizetett összeg (millió forint)	Kifizetett összeg a nemzeti jövedelem százalékában
1950	300	0,6
1955	770	0,8
1960	1390	0,9
1968	2840	1,4

Az utóbbi évek gyorsuló növekedése azzal függ össze, hogy a családi pótlék összegét növeltük és a juttatások körét a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagokra is kiterjesztettük.

A legutóbbi intézkedések ellenére a családi pótlék a gyermekellátás családi költségeinek csak kisebb részét fedezi. A háztartásszatisztika szerint a munkás-alkalmazotti családokban egy gyermek átlagos eltartási költsége 750 Ft-ra becsülhető; az összes pénzbeni társadalmi juttatás 120 Ft, a természetbeni juttatás - az egészségügyi, oktatási stb. költséget is beszámítva - 230 Ft. A családi pótlék rendszerének hatékonyságát mind népesedési, mind jövedelempolitikai szempontból korlátozza a juttatás viszonylag alacsony szintje és az, hogy e juttatás a gyermekek felére sem terjed ki.

Családi pótlék a gazdaságilag fejlett tőkés országok túlnyomó többségében létezik. Rendszere, az egyes országok népesedési helyzetétől és társadalmi-gazdasági körülményeitől függően változatos különbségeket mutat. Az összehasonlítás és a hazai

tapasztalatok alapján is elsősorban az állapítható meg, hogy Magyarországon alacsony a családi pótlék színvonala és különösen alacsony a családi pótlék címen kifizetett teljes összeg. Az elemzés a családi pótlék általános emelése mellett indokoltnak mutatja az egy gyermek utáni családi pótlék rendszerének bevezetését is, úgy, hogy az a második és harmadik gyermek születésére ösztönözzön. A jövedelempolitikával foglalkozó fejezetben már utaltunk arra, hogy a családi pótlék rendszerének továbbfejlesztése nemcsak népesedéspolitikai szempontból fontos. A jövedelemelosztás indokolatlan szóródásának csökkentése és a munka szerinti jövedelem ösztönző hatásának növelése egyaránt és elsősorban azt igénylik, hogy az eddiginél nagyobb támogatásban részesítsük a többgyermekes családokat.

A gyermekes anyák támogatásának sajátos módszere az 1967-ben bevezetett gyermekgondozási segély. Ennek hatása nemcsak népesedési szempontból kedvező, hanem eredményes eszköz a népesedéspolitika és foglalkoztatáspolitikai összehangolására, a női foglalkoztatás ciklikus változásának tervszerű szabályozására. A gyermekgondozási segély a jelenlegi időszakban a foglalkoztatási egyensúlyt is erősíti. Az eddigi tapasztalatok a gyermekgondozási segély fenntartásának, sőt továbbfejlesztésének indokoltságát mutatják.

A dolgozó anyák támogatásának fontos tényezői a bölcsődék, az óvodák és a napköziotthonok. A bölcsődei férőhelyek száma jelenleg a bölcsődéskorú gyermekek alig 10 %-ának elhelyezését teszik lehetővé. A bölcsődék beruházási és különösen fenntartási költségei igen magasak: gyermekenként havi kb. 1000 Ft, amelyből a szülők átlagosan 130 Ft-ot térítenek meg. A bölcsődei ellátás, az államra háruló jelentős anyagi tehertől eltekintve sem ideális megoldása a gyermekek nevelésének. A gyermekgondozási segély a bölcsőde iránti társadalmi szükségletet számottevően csökkenti, azonban az igények így is jóval meghaladják a rendelkezésre álló bölcsődei férőhelyek számát. Ezért a gyermekgondozási segély továbbfejlesztése esetén is növelni kell a bölcsődei férőhelyek számát.

A gyermekellátás és a nők foglalkoztatása szempontjából is nagy jelentősége van az óvodai ellátásnak. Az óvodák jelenleg az óvodáskorú gyermekek közel felének ellátását biztosítják. A fenntartás havi költsége 400 Ft/fő, amelyből a szülők átlagosan 100 Ft-ot térítenek. Az óvodai ellátás iránti igényeket sok helyen nem tudjuk kielégíteni, mivel az óvodák fejlesztése nem tartott lépést a nők foglalkoztatásával szorosan összefüggő társadalmi igények növekedésével. Megfelelő intézkedések nélkül a jövőben a helyzet súlyosbodni fog, mivel a női foglalkoztatás és a szülések várható

növekedési tendenciája tovább emeli az óvodák iránti igényt.

Az iskolai napköziotthonok az általános iskolai tanulók 13 %-ának elhelyezését teszik lehetővé. (Átlagos fenntartási költség 260 Ft; térítés 110 Ft.) A napköziotthonok kapacitása mennyiségileg sem kielégítő, de a fejlesztés elsősorban minőségileg maradt el az igényektől. Ez főként a hátrányos körülmények között élő, többségében munkás-paraszt gyermeket sújtja, mivel akadályozza, hogy az iskola hatékonyabb segítséget nyújtson e fiatalok nevelkedésében, tanulásában.

A gyermekellátás sajátos intézményi rendszere a csecsemőotthon és nevelőotthon. Ezek az intézmények nagyjából az állami gondozásba vett gyermekek ellátását biztosítják. Az egészségügyi gyermekotthonoknak a fogyatékos képességű gyermekek nevelésében van fontos szerepük. A társadalmi igények nagymértékben meghaladják a rendelkezésre álló férőhelyek számát, emellett az otthonok többsége nem biztosít megfelelő feltételeket a fiatalok neveléséhez. Ezeknek az otthonoknak a fenntartása és továbbfejlesztése elsősorban azért fontos társadalmi érdek, hogy a veszélyeztetett környezetben élő gyermekek megfelelő neveléséről kellő időben és módon gondoskodjunk. Ez hatóságos és gazdasági szempontból is racionális eszköze a lumpen rétegek kialakulása és a fiatalkori bűnözés elleni harcnak.

7.3 A népesség öregedése

A nyugdíjellátás problémáira a jövedelempolitikai fejezet részletesen kitért. Utaltunk arra is, hogy a fejlődés általános tendenciáinak megfelelően, Magyarországon is tartósan nő az idősebb korú népesség száma és aránya. Ez rendkívül összetett és bonyolult társadalmi és gazdasági problémákat vet fel.

Az egyik legfőbb gazdasági probléma azzal függ össze, hogy bár az idősebbek a produktív életkoruk során megtermelik és akumulálják a későbbi eltartásukhoz szükséges összeget, gyakorlatilag mindenkor az adott év nemzeti jövedelméből kell eltartásukról gondoskodni. Az idősebbek eltartásának gondjait növeli a családok strukturális átalakulása. A családok szétaprózódnak; az egy családra jutó családtagok száma csupán az elmúlt másfél évtizedben 10 %-kal csökkent. A családokban ugyanakkor számottevően megnőtt a foglalkoztatottak aránya. Ennek következtében egyre kevesebb családtag marad otthon. Ez oda vezet, hogy nemcsak az idősebb korúak összlétszáma, hanem azoknak az öregeknek a száma is nő, akik teljesen magukra maradnak, vagy akiknek csa-

lájában nincs olyan személy, aki ellátásukról, betegség esetén ápolásukról gondoskodna.

Más jellegű szociológiai és foglalkoztatási problémát okoz az, hogy az életszínvonal növekedésével, az egészségügyi ellátás javulásával a biológiai előregedés korhátára fokozatosan kitolódik. Így egyre több az aktív munkára részben, vagy egészben képes - és ezt sok esetben igénylő - idősebb korúak száma, akiket a nyugdíjrendszer kényszerpályája az inaktív keresők közé sorol.

2. A foglalkoztatás és életszínvonal alakulása Magyarországon 1985-ig. Hipotézis. Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság. OT. Budapest, 1969. július. 8-10. oldal.

3. A népesség alakulása

Az életszínvonal, valamint az egész gazdasági növekedés tervezésének is egyik kiindulópontja a népesség számának és összetételének, továbbá a munkaerő foglalkoztatásának és hatékonyságának várható alakulása.

Népesedéspolitikánk célja

Népességünk mai korösszetétele nemcsak a két világháború nyomait viseli magán, hanem következetlen népesedéspolitikánk rendellenes visszahatásait is. A korstruktúra egyenetlenségei még évtizedeken át éreztetik hatásukat. Ennek következtében időszakonként jelentősen ingadozik az aktív szülőképes korban lévő nők száma, ami a szülések számának ismétlődő hullámszerűségére vezethető. Ez különösképpen aláhúzza a hosszú távra szóló, átgondolt és megalapozott, aktív népesedéspolitikai jelentőségét. Figyelembe véve, hogy a szülések jelenlegi száma hosszabb távlatban nem biztosítja a népesség természetes reprodukcióját, népesedéspolitikánk célja kettős: az egyik cél elősegíteni a szülések számának fokozatos növekedését, oly mértékben, hogy az legalább a népesség reprodukcióját biztosítsa. A másik cél a népesség korösszetételének lehetőség szerinti fokozatos kiegyenlítése.

Népesedéspolitikánk eszközei és módszerei

A népesedéspolitikai eszközök és módszerek közvetlen hatása és hatása nehezen mérhető, hatásuk iránya azonban feltételezhető. Ezért meghatározhatjuk azokat az ösztönzőket, amelyek a kívánt népesedéspolitikai

kai cél elérését kényszerjelleg nélkül szolgálják. Jelenlegi viszonyaink mellett különösen fontosnak tartjuk ebből a szempontból is a gyermekes családok lakásellátásának javítását.

A szorosan vett népesedéspolitikai eszközök közül elsőrendű szerepe van a gyermekek eltartásához történő társadalmi hozzájárulásnak. Ennek célszerű módja a családi pótlék összegének számottevő növelése, esetleg a gyermekek számától függő progresszivitása, az optimális családnagyságig, valamint a gyermekgondozási segély továbbfejlesztése.

A női foglalkoztatással összehangolt mértékben és módon a jövőben is fejleszteni kell a bölcsődei és különösképpen az óvodai és iskolai napközihálózatot. - Népesedéspolitikánkat is érintő fontos egészségpolitikai feladat a csecsemő és gyermekgondozás továbbfejlesztése; az újszülöttek egészségi állapotának javítása. Az aktív, szülőképes női korosztályok létszámának ingadozásait figyelembe véve a születésszám növelésére ható népesedéspolitikai intézkedéseket a közeli két-három évre, majd az 1975 és 1980 közötti időszakra kell koncentrálnunk.

Népesség elő-
rebecslés.
Születési arány-
szám, halan-
dóság

A megfelelő intézkedések hatásait is figyelembe vevő népesedési előrebecslés (H/1.variáns) abból a feltételezésből indul ki, hogy a nyers születési arányszám az 1970-es évek második feléig fokozatosan emelkedik, majd kismértékben csökken. Ebben az esetben a születések száma az 1970-es évek elejétől már biztosítaná a népesség természetes reprodukcióját. A legutóbbi adatok e feltételezések helyességét még nem igazolják. Ezért később szükség lehet új népességelőrebecslési változat kidolgozására.

A korszecifikus halandóság továbbra is csökken, főként a csecsemőknél és a gyermekkorú népességnél. A népesség korstruktúrájának változása következtében számítani kell azonban a halálozások számának és a halálozási arányszámnak kismértékű emelkedésére.

A népesség
száma és
struktúrája

A népesedési előreszámítások szerint (H/1.variáns) az élveszületések száma (1968-ban 151 ezer fő) fokozatosan emelkedik, és a szülőképes nők létszámingadozását némileg követve - 165 és 180 ezer fő között változna; a népesség összlétszáma 1986-ig kismértékben meghaladná a 11 millió főt.

3. A foglalkoztatás és életszínvonal alakulása Magyarországon 1985-ig. Vita. A hipotézisekhez hozzászólók leveleinek összefoglaló elemzése. Munkaerő és életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság OT. Budapest, 1970. június. 18 - 20. oldal

3. Népesedéspolitika

A népesedési kérdések viszonylag csekély visszhangot váltottak ki a levélírókból. Igaz, mintegy huszan érintik a kérdés egyik vagy másik oldalát, de érdemben kevés a hozzászólás.

Az egyik leggyakrabban előforduló téma az "abortusz-kérdés". Mintegy tizen tesznek erről említést, és valamennyien helyeslik azt a jelenlegi, és a hipotézisekben is rögzített álláspontot, mely megtartja az önkéntesség elvét, elveti a születésszabályozás kényszerjellegét. Ugyanakkor egyes levélírók hiányolják azt, hogy a hipotézisek nem szólnak - akár itt, akár az egészségügy kapcsán - a nővédelem, a preventív anyavédelem, a családvédelmi tanácsadás stb. mainál fejlettebb rendszeréről, illetve megfelelő hálózat kiépítéséről, mely lehetővé tenné a művi beavatkozások számának csökkentését a "kényszerjelleg" visszahozása nélkül. (30. és 57. sz. levél)

Általános egyetértést váltanak ki a gyermekes családok helyzetét könnyíteni hivatott intézkedések, elsősorban a családi pótlék emelése (melyről, minthogy a hipotézisek az elosztás eszközeként tárgyalják, a jövedelmek kapcsán szólnak). Ebben az összefüggésben vetődik fel további ilyen hatású intézkedések kialakítása, s ezen belül pl. egy, a gyermekes családokat preferáló jövedelemadó-rendszer, melyet annak káros hatásai miatt a MÉB már egyik kezdeti munkaszakaszban tárgyalt és elvetett.

A gyermekgondozási segély kérdéséhez nyolcan szólnak hozzá, többnyire azonban nem mint a népesedéspolitika eszközehez. (Igy erre is később térünk vissza.)

A fentiek mellett a népesedéspolitikai hipotézisek elsősorban a demográfusok körében váltottak ki visszhangot, akik természetesen mint szakemberek szóltak hozzá bizonyos kérdésekhez. A 19. levél írója például hosszabb tanulmányt ír a korfák kérdéseiről (ami nehezen kapcsolható a hipotézisekhez, de vitaanyagként külön lenne tárgyalható). A csekély visszhangot jellemzi, hogy az összes megjegyzés 6 %-a, ugyanígy az összes megírt oldal 6 %-a vonatkozik demográfiai kérdésekre, de az orvosok (!) és humán értelmiségiek között lényegesen alacsonyabb; a közgazdászok, veze-

tők, mérnökök körében az átlagosnál magasabb az arány. Ez arra enged következtetni, hogy a "hipotézisek" ezt az egész témát inkább "szakember" módra közelítette, hogy kevésbé sikerült felvetnie olyan problémákat, amelyek a népesedéspolitika gyakorlatibb, az embereket közvetlenebbül érdeklő vonatkozásait helyezték volna előtérbe (mint pl. a születésszabályozás konkrét problémái, vagy a gyerekek általában jobb el- látása).

4. A munkaerő és életszínvonal távlati terv- koncepciójának fontosabb kérdései. 01. Távlati Tervezési Főosztály Budapest, 1971. február. 20-23. oldal.

6. A távlati tervidőszak "kulcsfeladatai"

Az eddigiekben megfogalmazott társadalmpolitikai célokat és az azokhoz kapcsolódó életszínvonalpolitikai célkitűzéseket és eszközöket szocialista fejlődésünk hosszabb távlatára is érvényesnek tekintjük. Amikor azonban a 15 éves terv életszínvonalpolitikai stratégiáját a fejlesztési irányelvek és a tervszámok nyelvére lefordítjuk, éppen azt kell eldönteni, hogy a hosszabb távlatra szóló célok közül melyeket tekintünk a távlati terv időszakára meghatározónak, milyen módon kell ezeket teljesen vagy részlegesen megvalósítani. Tisztázni kell továbbá azt is, hogy melyek azok a célok, amelyek megvalósítása hosszabb fejlődési korszakot igényel, de a tennivalók már az előttünk álló 15 év feladatait is meghatározzák.

Az eddigi fejlődés és a jelenlegi helyzet részletes elemzése, a társadalmi igények mérlegelése alapján a következő főbb feladatokat tekintjük a távlati tervidőszak kulcsfeladatainak.

A lakásellátás alapvető megjavítása oly módon, hogy a 15 éves tervidőszak végéig minden család (családtöredék) számára biztosítsuk az önálló lakáshoz jutás lehetőségét, és ezzel kialakítsuk a lakásigények és a rendelkezésre álló lakások közötti mennyiségi egyensúlyt.

Olyan jövedelem- és fogyasztáspolitikát megvalósítását, amely egyfelől lehetővé teszi, hogy a népesség életszínvonala és életkörülményei tekintetében a gazdasági- lag hasonló fejlettségű országokhoz képest bizonyítsuk társadalmi rendszerünk előnye- it. Jövedelem- és fogyasztáspolitikánk másfelől tegye lehetővé a munka hatékony anyagi ösztönzését oly módon, hogy az életszínvonal anyagi alapját biztosító nemzeti

jövedelem megfelelő ütemben növekedjék. Végül jövedelem- és fogyasztáspolitikánk vezessen olyan fogyasztási struktúra kialakulására, amely megfelel a lakosság igényeinek és erősíti a fogyasztás szerkezetének szocialista jellemvonásait.

Oktatási rendszerünk továbbfejlesztésével ki kell elégíteni a társadalom nyíltságával összefüggő követelményeket. Lényegesen emelni kell a mai általános iskolai oktatás színvonalát, majd ennek alapján meg kell hosszabbítani annak időtartamát is; fejleszteni kell a kollégium-hálózatot és általában erőteljesen javítani kell az oktatás anyagi és személyi feltételeit; korszerű tartalmú és módszerű nevelést kell iskoláinkban kifejleszteni.

Nyilvánvaló, hogy az előbbi kulcsfeladatok kiemelése nem jelentheti azt, hogy más, lényeges életszínvonal tényezők terhére oldjuk meg e feladatokat. Sőt éppen azért kell nagy figyelmet szentelni az életszínvonal más, fontos elemeinek megfelelő fejlesztésére, mivel ellenkező esetben ezek bármelyike ugyanolyan akut problémává válhat a 15 éves terv időszakában, mint amilyenné - az előző egy-két évtizedben bekövetkezett elmaradás miatt - pl. a lakáskérdés vált. Ilyen távlati szemlélettel kezelendő főbb céloknak tekintjük a következőket:

1. A népesség korstruktúrájának kiegyenlítése és a szülések számának fokozatos és mérsékelt növelése, abból a célból, hogy többévtized távlatában is biztosítsuk a népesség természetes reprodukcióját és a lehetőséghez képest kiegyenlítsük az elmúlt, közel félévszázad történelmi eseményeiből deformálódott korösszetételt. Az ezzel összefüggő népesedéspolitikai intézkedések egyuttal komoly szerepet játszanak a gyermekes családok anyagi helyzetének javításában, a dolgozó nők és különösképpen az anyák életének viszonylagos könnyítésében, valamint a családi jövedelmek indokolatlan szóródásainak csökkentését célzó jövedelempolitika megvalósításában. Ez sok irányú és hatású intézkedések komplexumának középpontjában a családi pótlék és más hasonló jellegű pénzbeli juttatások számottevő emelése, valamint ezzel egyidőben a különböző gyermekintézmények hálózatának (bölcsődei, óvodai, napközi, illetve internátus- és kollégiumhálózat) széleskörű fejlesztése áll.
2. A népesség egészségi állapotának emelése nemcsak a szorosan vett egészségügyi ellátás fejlesztését igényli. Ez a feladat, amelyre korábban már utaltunk (kórházi ellátás fejlesztése, az egészségügyi munka és bérezés színvonalának emelése stb.) nagyjából részben megoldhatónak látszik 15 év távlatában is.

A tervidőszak során azonban egyre nagyobb gondot fog jelenteni a gazdasági és technikai fejlődéssel járó környezeti ártalmak, a víz és a levegő szennyeződése, a zajártalom stb. lehetőség szerinti mérséklése vagy legalábbis káros hatásainak érezhető csökkentése. Számítani kell arra, hogy e problémák megoldása már 15 éves távlatban is jelentős, ma még kellően számításba nem vett erőforrásokat fog igényelni.

3. Az infrastrukturális beruházások a bioszféra előbb említett védelmét messze túlhaladó célokat szolgál. Az úthálózat és a közuti közlekedés fejlesztése, a kommunális ellátás számottevő javítása, a vendéglátás, és a szállodaipar fejlesztése, a kulturális intézmények és a sportlétesítmények hálózatának kiépítése, mind olyan feladatok, amelyek egyfelől az alapvető termelőágazatok hatékonyságát emelik, másfelől az életmód és életkörülmények javításának már a következő 10-15 év távlatában is egyre sürgetőbben jelentkező majd az azt követő évtizedek távlatára átnyúló feladatainak megoldását szolgálják.

5. A munkaerő és életszínvonal távlati tervkonceptiója. Tervezet. Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság OT. 1971. június, 22-26. oldal.

6. A távlati tervidőszak "kulcsfeladatai"

Az eddigiekben megfogalmazott társadalompolitikai és a kapcsolódó életszínvonalpolitikai célok és eszközök szocialista fejlődésünk hosszabb távlatára is érvényesek. Amikor azonban a 15 éves terv életszínvonalpolitika stratégiáját a fejlesztési irányelvek és a tervszámok nyelvére lefordítjuk, éppen azt kell eldönteni, hogy a hosszabb távlatra szóló célok közül melyeket tekintünk a távlati terv időszakára meghatározónak? Tisztázni kell továbbá azt is, hogy melyek azok a célok, amelyek megvalósítása ugyan hosszabb fejlődési korszakot igényel, de a tennivalók már az előttünk álló 10-15 év feladatait is meghatározzák.

Az eddigi fejlődés és a jelenlegi helyzet részletes elemzése, a társadalmi igények mérlegelése alapján a következő főbb feladatokat tekintjük az 1985-ig terjedő időszak kulcsfeladatainak.

1. Olyan jövedelem- és fogyasztáspolitikai megvalósítását, amely a munka hatékony anyagi ösztönzését, az életszínvonal anyagi alapját biztosító társadalmi termelés megfelelő ütemű növekedését lehetővé teszi, valamint azt is, hogy a népesség életszínvonala és életkörülményei tekintetében a gazdaságilag hasonló fejlettségű tőkés országokhoz képest világosan bizonyítsuk társadalmi rendszerünk előnyeit. Jövedelem- és fogyasztáspolitikánk segítse elő fogyasztási struktúra olyan változását, ami megfelel a lakosság igényeinek és erősíti a fogyasztás szerkezetének szocialista jellegzetességeit. Ez egyúttal a kereslet és kínálat közötti összhang megvalósítását a növekvő jövedelmi színvonalon tételezi fel.

2. A lakásellátás alapvető megjavítása - elsősorban a városi, illetve állami lakásépítés erőteljes fokozásával - oly módon, hogy az 1980-as évek közepétől minden család (családtöredék) számára biztosítsuk az önálló lakás megszerzésének lehetőségét, és ezzel kialakítsuk a lakásigények és a rendelkezésre álló lakások közötti mennyiségi egyensúlyt.

3. A nevelés tartalmának, módszereinek és az iskolarendszernek alapvető korszerűsítése, anyagi és személyi ellátásának megjavítása . (Ezt a kérdést jelenleg a Kongresszus által kiküldött bizottság vizsgálja, amely a munkába az oktatás távlati tervezését végző szakértőket is bevonta.)

Nyilvánvaló, hogy e kulcsfeladatok kiemelése mellett kellő figyelmet kell szentelni az életszínvonal más, fontos elemeinek megfelelő fejlesztésére is, mivel ellenkező esetben ezek bármelyike ugyanolyan akut problémává válhat a 15 éves terv időszakában, mint amilyenné - az előző egy-két évtizedben bekövetkezett elmaradás miatt - pl. a lakáskérdés vált.

Távolabbi hatásait szem előtt tartva, de már a jelenlegi időszak feladatait is meghatározó fontos céloknak tekintjük a következőket:

- a) A szülések számának fokozatos növelése abból a célból, hogy hosszú évtizedek távlatában is biztosítsuk a népesség természetes reprodukcióját és a lehetőségekhez képest fokozatosan kiegyenlítsük a népesség szabálytalan korfáját.

- b) A népesség egészségi állapotának és életkörülményeinek javítása az egészségügyi ellátás fejlesztésével, az egészséges életmód kialakításával, egészséges táplál-

kozással, a szabad idő megfelelő eltöltésével, valamint a munka- és a környezeti ártalmak elleni fokozott védelem útján. (Számítani kell arra, hogy a víz- és levegőszennyeződés, valamint a zajártalom elleni védelem és egyes káros hatásainak csökkentése már a következő 10-15 évben jelentős, ma még kellően számításba nem vett, erőforrásokat fog igényelni.)

III. Népesség, foglalkoztatás, termelékenység

1. A munkaerőforrások alakulása és a várható munkaerőkínálat

A népesség számának és korösszetételének prognózisát alapvetően a születések számára vonatkozó hipotézis határozza meg. A születések száma már az 1950-es évek közepe óta nem biztosítja népességünk egyszerű reprodukcióját és így népességünk száma a jelenlegi - a korábbinál kissé magasabb termelékenység állandósulása esetén is - a század utolsó évtizedétől fokozatosan csökkenne. További problémák adódnak abból, hogy az egymást követő korcsoportok létszáma nagymértékben eltérő; a népesség korösszetétele szabálytalan. Ezért, ha például a hatvanas években született - a nyolcvanas években szülőképes korba lépő - alacsony létszámú korosztályok termékenységét nem sikerül népesedéspolitikai intézkedésekkel jelentősen növelni a demográfiai hullámvölgy visszhangszerűen ismétlődhet.

A születések száma - figyelembe véve a családok kialakult demográfiai magatartását, a fiatal házások anyagi és szociális helyzetét, a nők nagymértékű munkavállalását - önmagától nem növekszik a következő évtizedekben sem. Céltudatos ösztönző népesedéspolitikai szükséges ahhoz, hogy a családok demográfiai magatartása kedvező irányba változzon, a születések száma a népesség számának fenntartását több évtized távlatában is biztosítsa.

A kívánt gyermekszám elérésére a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, anyagi - elsősorban pénzübeni - támogatással és társadalmi ráhatással ösztönözhetjük a családokat. A kényszerintézkedéseket el kell kerülnünk, mivel azok átmeneti jellegetű és kétes értékű eredményeket hoznak. A népesedéspolitikai követelményeinek azonban társadalmunk minden területén érvényesülniök kell, mivel az csak a társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony.

A népesedéspolitikai koncepcióra épülő demográfiai előrebecslések feltételezik, hogy a szülőképes korú nők termékenysége fokozatosan emelkedik. A szülőképes nők számának már említett csökkenése következtében az ezer lakosra jutó elveszületések száma ennek ellenére még mindig ingadozni fog: 1971-ben 15,7 %, 1976-ban 17,0 % és 1985-ben 15,0 % lesz. A prognózisok szerint az életkörülmények javulásával és az egészségügyi ellátás fejlődésével a korszpecifikus halandóság fokozatosan csökken. E feltételek mellett a népesség száma a távlati tervidőszak alatt 10,3 millió főről, 11 millióra növekedne. A népesség kor szerinti összetételében a 13 évesnél fiatalabbak, és a munkaképes koron túli népesség aránya egyaránt emelkedne; a munkaképes korú népesség részaránya kissé csökkenne.

Amennyiben intézkedéseink nem lennének elég hatékonyak, vagy nem a kellő időben kerülnének bevezetésre, és így a népesség demográfiai magatartását nem sikerülne megváltoztatni, úgy a 13 éves kornál fiatalabb gyermekek száma legalább 200 ezerrel lenne kevesebb 1985-ben, mint jelenleg és tovább növekedne a munkaképes kor feletti aránya. Ennél is lényegesebb lenne azonban ennek hatása az 1985 utáni évtizedekre: a népesség száma csökkenne, nem emelkedne a foglalkoztatható munkaerő száma. A népesség szabálytalan korösszetétele, és elöregedése számos gazdasági és társadalmi problémát váltana ki.

6. A munkaerő és életszínvonal távlati tervkonceptiója. Országos Tervhivatal - Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság
ÖT. Budapest, 1971. július. 25-27. oldal.

III. Népesség, foglalkoztatás, termékenység

1. A munkaerőforrások alakulása és a várható munkaerőkinálat

A népesség számának és korösszetételének prognózisában a születések számára vonatkozó hipotézis a legfontosabb tényező. A születések száma már az 1950-es évek közepe óta nem biztosítja népességünk egyszerű reprodukcióját és így népességünk száma a jelenlegi - a korábinál kissé magasabb termékenység állandósulása esetén is - a század utolsó évtizedétől fokozatosan csökkenne. További problémák adódnak abból, hogy az egymást követő korcsoportok létszáma nagymértékben ingadozik, a népesség korösszetétele szabálytalan. Ezért szükséges a termékenységet növelő népesedéspolitikai intézkedéseinket a hetvenes évek közepétől koncentráltan bevezetni. Ettől kezdve lép-

nek ugyanis szülőképes korba az ötvenes évek közepétől született alacsony létszámú korosztályok. Ha e korosztályok termékenységét nem sikerülne megfelelően növelni, a demográfiai hullámvölgy két-három évtizedes eltolódással visszahangszerűen megismétlődhet.

A születések száma - figyelembe véve a családok kialakult demográfiai magatartását, a fiatal házások anyagi és szociális helyzetét, a nők munkavállalását az előttünk álló időszakban sem növekedne. Céltudatos, ösztönző népesedéspolitika szükséges ahhoz, hogy a családok demográfiai magatartása kedvező irányba változzon, a születések száma a népesség számának fenntartását több évtized távlatában is biztosítsa.

A kívánt gyermekszám elérésére a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, anyagi - elsősorban pénzbeni - támogatással és társadalmi ráhatással ösztönözhetjük a családokat. A kényszerintézkedéseket el kell kerülnünk, mivel azok átmeneti jellegű és kétes értékű eredményeket hoznak. A népesedéspolitika követelményeinek azonban társadalmunk minden területén érvényesülniük kell, mivel az csak a társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony.

A népesedéspolitikai koncepcióra épülő demográfiai előrebecslések feltételezik, hogy a szülőképes korú nők termékenysége fokozatosan emelkedik szülőképes korú nők számának már említett változásai következtében azonban az ezer lakosra jutó élveszületések száma is ingadozna: 1971-ben 15,7, 1976-ban 17,0 és 1985-ben 15,0 ezrelék. A prognózisok szerint az életkörülmények javulásával és az egészségügyi ellátás fejlődésével a korcsoportok szerinti halandóság fokozatosan csökken. E feltételek mellett a népesség száma a távlati tervidőszak alatt 10,3 millió főről, 11 millióra növekedne. A népesség kor szerinti összetételében a 13 évesnél fiatalabb, és az idősebb népesség aránya egyaránt emelkedne; a munkaképes korú népesség részaránya kissé csökkenne.

Abban az esetben, ha a népesség demográfiai magatartását nem sikerülne megváltoztatni, mert intézkedéseink nem lennének elég hatékonyak, vagy azokat nem a kellő időben vezetjük be, a 13 éves kornál fiatalabb gyermekek száma legalább 200 ezerrel lenne kevesebb 1985-ben mint jelenleg és tovább növekedne a munkaképes kor feletti aránya. Ez ugyan nem érintené érdemlegesen a következő 10-15 év fejlődését, de az 1985 utáni évtizedekben már a népesség száma csökkenne, nem emelkedne a foglalkoztatható munkaerő száma. A népesség szabálytalan korösszetétele és elöregedése ezen túlmenően is számos gazdasági és társadalmi problémát váltana ki.

7. A népesedés, a foglalkoztatás és a termelékenység távlati termelésének eddigi eredményeiről. Országos Tervhivatal, Budapest, 1971. október. 1-7. oldal.

J E L E N T É S

A Gazdaságpolitikai Bizottság részére

A népesedés, a foglalkoztatás és a termelékenység távlati tervezésének eddigi eredményeiről

Ez a jelentés az OT Munkaerő és Életszínvonal Tervezési Bizottságának tevékenysége keretében folyó távlati tervező munka eddigi eredményeiről ad tájékoztatást a népesedés és foglalkoztatás kérdéseiben, valamint ismerteti a termelékenység tervezésével kapcsolatos és a többi tervezési területet is érintő problémákat. Mivel az életszínvonal tervezéséről külön jelentés számol be, az itt következő beszámolóban csak röviden utalunk azokra a legfontosabb összefüggésekre, amelyek részletesebb ismertetése az egyidejűleg előterjesztett életszínvonal tervkoncepcióban található meg (pl. a családi pótlék jövedelem-jellegű hatásai, az oktatás és szakképzés fejlesztése stb.).

1. Népesedési helyzetünk és a követendő népesedéspolitika

Népesedési helyzetünket mindenekelőtt a születések számának az 1950-es évek első felében megkezdődött gyors csökkenése és az 1960-as években kialakult alacsony aránya határozza meg.

Az 1960-as évek elejére kialakult születésszám már nem biztosította a népesség egyszerű reprodukcióját sem. Jóllehet az 1960-as évek második felében a születésszám valamelyest emelkedett, a jelenlegi termékenység állandósulása esetén népességünk száma a század vége felé fokozatosan csökkenne. Népesedési helyzetünk további hátrányos jelensége az, hogy az elmúlt fél évszázad történelmi eseményei (háború, kivándorlás) és az 1950-es évek eleji abortusz-tilalom következtében az egymást követő nemzedékek létszáma erősen eltérő; a népesség korösszetétele szabálytalan.

Népesedéspolitikánk fő céljai a fentiekből adódóan a következők:

- a) Elősegíteni a születések számának fokozatos növekedését oly mértékben, hogy az legalább a népesség reprodukcióját biztosítsa. Ez a születésszám növekedésére ösztönző, aktív népesedéspolitikai intézkedések komplexumát igényli.
- b) A népesség szabálytalan korösszetételét lehetőség szerint fokozatos kiegyenlíteni. E cél elősegítésére a születésszám emelését célzó népesedéspolitikai intézkedéseinket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebb hatásukat az 1970-es évek közepétől fejtsék ki, amikor a szülőképes korban lévő nők létszáma erőteljesen csökkenni kezd.

Népesedési helyzetünk meggyorsítására a jelenleg általános egy- és kétgyermekes családtípus helyett a két- és háromgyermekes családtípusnak kellene elterjednie. Ennek az elérése két okból sem látszik lehetetlennek, egyrészt a családtervezési vizsgálatok szerint az ideálisnak tartott gyermekszám a magyar népesség körében ma is magasabb (2,4), mint a ténylegesen tervezett gyermekszám (2,1), másrészt a nálunk gazdaságilag jóval fejlettebb (urbanizáltabb, iskolázottabb stb.) országok egy részében is gyakori a háromgyermekes családdideál.

Ahhoz, hogy a jelenleg egy-két, vagy két-három gyermek tervezése között ingadozó szülőket a több gyermek vállalására ösztönözzük, az egész társadalom de különösen a fiatalabb korcsoportok szemléletének jelentős változása és a többgyermekes családok anyagi támogatásának érdemleges növelése szükséges.

Népesedéspolitikai intézkedéseink kialakításakor a következő két alapelvet kell figyelembe vennünk:

- A kívánt gyermekszám elérésére a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, gazdasági és társadalmi támogatással ösztönözzük a családokat.

Kényszerintézkedéseket nem célszerű alkalmazni, mivel ezek átmeneti jellegű és vitatható értékű eredményeket hoznak. A nem kényszer jellegű intézkedések hatása lassabban bontakozik ki, esetleg költségesebbek is, de nem járnak olyan hatásokkal (pl. illegális művi abortuszok), melyek részben népesedési, részben más szempontból károsak.

- A társadalomnak a gyermekek eltartási és nevelési költségeinek eddiginél nagyobb részét kell magára vállalnia.

Ezt az elvet az is indokolja, hogy a modern gazdasági és társadalmi viszonyok között a család szerepe lényegében megváltozott és ennek - valamint a gyermekek meghosszabbodott tanulási idejének - következtében a gyermeknevelés jóformán semmi gazdasági hasznot, de nagy anyagi terhet jelent a család számára.

A népesedéspolitika anyagi ösztönző eszközei között kiemelkedő szerepe van a családi pótléknak és a gyermekgondozási segélynek. A családi pótlék rendszerét népesedéspolitikai szempontból - az életszínvonalal összefüggő irányelveken túlmenően - a következőképpen célszerű továbbfejleszteni.

- A gyermek számától függő progresszivitást erősíteni kell oly módon, hogy a háromgyermekes család részesüljön gyermekenként a legnagyobb összegű családi pótlékban.

A progresszivitást a negyedik gyermek után azért célszerű megszüntetni, mert a reprodukció biztosítását elsősorban a háromgyermekes családtípus elterjedésétől várhatjuk. Ezenkívül kívánatosnak látszik a társadalmi rétegek iskolai végzettség, lakóhely stb. szerinti mai termékenységi differenciák fokozatos csökkentése, már csak azért is, mert a nagy gyermekszámú családok egy részében a gyermeknevelés objektív (pl. lakás) és szubjektív okok miatt is jóval az átlagos társadalmi színvonal alatt van.

- A családi pótlékot az első gyermek után is folyósítsuk annak 3-5 éves koráig. Ez enyhítené az első gyermek miatt jelentkező anyagi terheket, és feltehetően ösztönözne a második gyermek szülésére.

Abban az esetben, ha a családi pótlék kívánatosnak tartott, nagyobb mértékű emelkedését gazdasági lehetőségeink nehezítik, megvizsgálandónak tartjuk a családi pótlék differenciált fejlesztését.

A gyermekgondozási segély az eddigi tapasztalatok szerint kedvezően befolyásolta a születéseket; hatására az első és második szülések száma növekedett.

Ezért népesedéspolitikai szempontból is kívánatos a gyermekgondozási segély fenntartása és továbbfejlesztése. A gyermekgondozási segély összegét legalább a munkajövedelmekkel arányosan kell növelni, hogy annak ösztönző hatását fenntartsuk. A segély összegének emelését - a családi pótlékhoz hasonlóan -, koncentráltan, kb. 3-5 éves időközönként egyszerre nagyobb összegű emeléssel érdemes megvalósítani.

A pénzbeli juttatások növelése nem csökkenti a gyermekintézmények (bölcsőde, óvoda, napközi) jelentőségét a távlati tervidőszakban, mivel ezek az intézmények komoly mértékben járulnak hozzá a családok terheinek könnyítéséhez, ami megkönnyíti a dolgozó nők számára az anyaság vállalását. A távlati tervidőszakban a gyermekintézmények közül az óvodát és a napköziellátást gyorsan, a bölcsődéket - a gyermekgondozási se-

gély hatásával összhangban - mérsékelt ütemben kívánatos fejleszteni.

Mai társadalmi körülményeink között sajátos és növekvő szerepe van a népesedési helyzetben a lakásellátásnak. A lakásellátás távlati tervkonceptiója a népesedéspolitikai követelményeket is figyelembe véve irányozza elő a lakásépítés jelentős fejlesztését. A lakásépítésben növekszik az állami (bér-) lakások aránya, és számottevően nő a lakások alapterülete, szoba, illetve férőhely száma. Mindez a mainál sokkal kedvezőbb helyzetet jelent a fiatal házások számára is.

Az új lakástörvény már figyelembe veszi a fiatal házások és a többgyermekes családok érdekeit és kedvezményeket biztosít számukra a lakáshoz jutásban. Célszerű ezeket a kedvezményeket a későbbi időszakban tovább szélesíteni. Ide soroljuk az olyan jellegű intézkedést is, hogy a fiatal házaspárok családalapítási hitelt kaphassanak a szükséges lakásberendezés és más hasonló célú tartós fogyasztási eszközök megvásárlásához; a törlesztési összeget a gyermekek születése esetén csökkenteni kellene vagy megfelelő halasztást kellene adni a visszafizetésre.

Az egyéb népesedéspolitikai eszközök között a legfontosabb szerepe az anyavédelmi intézkedéseknek van, mivel az anyák azok, akikre a nagyobb családdal járó többletterhek elsősorban hárulnak. Növelni kellene például a szülési szabadság hosszát kb. egy hónappal, olyan módon, hogy ezt a többletet kizárólag a várható szülés időpontját megelőzően lehessen kivenni, ami a gyermekeket váró anyák életkörülményeit a terhesség utolsó időszakában javítja.

A népesedési helyzet változtatásában az anyagi tényezők mellett fontos szerepe van a gyermekszámra vonatkozó társadalmi elképzeléseknek és normáknak, a tudati tényezőknek. A gazdasági intézkedések talaján, a tudatra, valamint a társadalmi közfelfogásra ható tömegkommunikációs és nevelési eszközökkel azt a felfogást kell elterjeszteni: a gyermek társadalmunk számára fontos érték; a több gyermek felnevelésére vállalkozó családok társadalmi megbecsülést érdemelnek.

Abból az alapelvből, hogy a népesedési helyzetnek a kívánatos irányban való befolyásolására nem kívánunk kényszer intézkedéseket alkalmazni, következik, hogy a születésszám növelése érdekében nem javasoljuk megtiltani a művi abortuszt. A művi abortuszoknak az anyára, és az utódokra is kiható káros egészségügyi következményei miatt feltétlenül szükséges az abortuszok számának erős csökkentése.

Ezt egyrészt a színvonalas és szakszerű felvilágosítás és szexuális nevelés útján lehet megvalósítani, amely az iskolásoktól a felnőttekig minden társadalmi rétegre kiterjed és az összes kommunikációs eszközt igénybe veszi. Másrészt ezzel egyidejűleg a kívánt mennyiségben, olcsón és könnyen hozzáférhetővé kell tenni a modern és jó minőségű fogamzásgátló eszközök széles választékát.

Népesedéspolitikánk kedvező hatásait feltételező népességi prognózisok szerint 1985-ig a népesség száma elérheti a 11 millió főt, a fiatal korosztályok aránya növekszik, az idősebbek részarányának növekedése lassul.

8. Jelentés a munkaerő és életszínvonal távlati tervezésének eddigi eredményeiről.
Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály, Budapest, 1972. április,
8-13. oldal.

III. A népesedés, a foglalkoztatás és a termelékenység távlati tervezésének eddigi eredményei

1. Népesedési helyzetünk és a követendő népesedéspolitika

Népesedési helyzetünket mindenekelőtt a születések számának az 1950-es évek első felében megkezdődött gyors csökkenése és az 1960-as években kialakult alacsony aránya határozza meg.

Az 1960-as évek elejére kialakult születésszám már nem biztosította a népesség egyszerű reprodukcióját sem. Jóllehet az 1960-as évek második felében a születésszám valamelyest emelkedett, a jelenlegi termékenység állandósulása esetén népességünk száma a századvége felé fokozatosan csökkenne. Népesedési helyzetünk további hátrányos jelensége az, hogy az elmúlt fél évszázad történelmi eseményei (háború, kivándorlás) és az 1950-es évek eleji abortusz-tilalom következtében az egymást követő nemzedékek létszáma erősen eltérő; a népesség korösszetétele szabálytalan.

Népesedéspolitikánk fő céljai a fentiekből adódóan a következők:

- a) Elősegíteni a születések számának fokozatos növekedését oly mértékben, hogy az legalább a népesség reprodukcióját biztosítsa. Ez a születésszám növekedésére ösztönző, aktiv népesedéspolitikai intézkedések komplexumát igényli.

b) A népesség szabálytalan korösszetételét lehetőség szerint fokozatosan kiegyenlíteni. Ezért a születésszám emelését célzó népesedéspolitikai intézkedéseinket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebb hatásukat az 1970-es évek közepétől fejtsék ki, amikor a szülőképes korban lévő nők létszáma erőteljesen csökkenni kezd.

Népesedési helyzetünk meggyorsítására a jelenleg általános egy- és kétgyermekes családtípus helyett a két- és háromgyermekes családtípusnak kellene elterjednie. Ennek az elérése bár igen nehéz, két okból sem látszik lehetetlennek. Egyrészt a családtervezési vizsgálatok szerint az ideálisnak tartott gyermekszám a magyar népesség körében ma is magasabb (2,4), mint a ténylegesen tervezett gyermekszám (2,1), másrészt a nálunk gazdaságilag jóval fejlettebb (urbanizáltabb, iskolázottabb stb.) országok egy részében is gyakori a háromgyermekes családideál. Ahhoz, hogy a jelenleg egy-két, vagy két-három gyermek tervezése között ingadozó szülőket a több gyermek vállalására ösztönözzük, az egész társadalom, de különösképpen a fiatalabb korcsoportok szemléletének jelentős változása és a többgyermekes családok anyagi támogatásának érdemleges növelése szükséges.

Népesedéspolitikai intézkedéseink kialakításakor a következő két alapelvet kell figyelembe vennünk:

- A kívánt gyermekszám elérésére a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, gazdasági és társadalmi támogatással ösztönözzük a családokat.

Kényszerintézkedéseket nem célszerű alkalmazni, mivel ezek átmeneti jellegű és vitatható értékű eredményeket hoznak. A nem kényszer jellegű intézkedések hatása lassabban bontakozik ki, esetleg költségesebbek is, de nem járnak olyan hatásokkal (pl. illegális művi abortuszok), melyek részben népesedési, részben más szempontból károsak.

- A társadalomnak a gyermekek eltartási és nevelési költségeinek eddiginél nagyobb részét kell magára vállalnia.

Ezt az elvet az is indokolja, hogy a modern gazdasági és társadalmi viszonyok között a család szerepe lényegében megváltozott és ennek - valamint a gyermekek meghosszabbodott tanulási idejének - következtében a gyermeknevelés jóformán semmi gazdasági hasznot, de nagy anyagi terhet jelent a család számára.

A népesedéspolitikai anyagi ösztönző eszközei között kiemelkedő szerepe van a családi pótléknak és a gyermekgondozási segélynek. A családi pótlék rendszerét népe-

sedéspolitikai szempontból - az életszínvonallal összefüggő irányelveken túlmenően - a következőképpen célszerű továbbfejleszteni.

- A gyermek számától függő progresszivitást erősíteni kell oly módon, hogy a háromgyermekes család részesüljön gyermekeként a legnagyobb összegű családi pótlékban.

A progresszivitást a negyedik gyermek után azért célszerű megszüntetni, mert a reprodukció biztosítását elsősorban a háromgyermekes családtípus elterjedésétől várhatjuk. Ezenkívül kívánatosnak látszik a társadalmi rétegek, iskolai végzettség, lakóhely stb. szerinti mai termékenységi differenciák fokozatos csökkentése, már csak azért is, mert a nagy gyermekszámú családok egy részében a gyermeknevelés színvonala jóval az átlagos társadalmi szint alatt van.

- A családi pótlékot az első gyermek után is folyósítsuk annak 3-5 éves koráig. Ez enyhítené az első gyermek miatt jelentkező anyagi terheket, és feltehetően ösztönözne a második gyermek szülésére.

Abban az esetben, ha a családi pótlék kívánatosnak tartott, nagyobbmértékű emelését gazdasági lehetőségeink nehezítik, megvizsgálandónak tartjuk a családi pótlék differenciált fejlesztését.

A gyermekgondozási segély az eddigi tapasztalatok szerint kezdetben igen kedvezően befolyásolta a születéseket; hatására az első és második szülések száma növekedett.

Ezért népesedéspolitikai szempontból is kívánatos a gyermekgondozási segély fenn-tartása és továbbfejlesztése. A gyermekgondozási segély összegét azonban legalább a munkajövedelmekkel arányosan kell növelni, hogy annak ösztönző hatását fenntartsuk. A segély összegének emelését - a családi pótlékhoz hasonlóan - koncentráltan, kb. 3-5 éves időközönként egyszerre nagyobb összegű emeléssel érdemes megvalósítani.

A pénzbeli juttatások növelése nem csökkenti a gyermekintézmények (bölcsőde, óvoda, napközi) jelentőségét a távlati tervidőszakban, mivel ezek az intézmények komoly mértékben járulnak hozzá a családok terheinek könnyítéséhez, ami megkönnyíti a dolgozó nők számára az anyaság vállalását. A távlati tervidőszakban a gyermekintézmények közül az óvodát és a napköziellátást gyorsan, a bölcsődéket - a gyermekgondozási segély hatásával összhangban - mérsékelt ütemben kívánatos fejleszteni.

Mai társadalmi körülményeink között sajátos és növekvő szerepe van a népesedési helyzetben a lakásellátásnak. A lakásellátás távlati tervkonceptiója a népesedéspolitikai követelményeket is figyelembe véve irányozza elő a lakásépítés jelentős fejlesztését. A lakásépítés távlati tervkonceptiója növelni kívánja az állami (bér-) laká-

sok arányát, és számottevően növekedni fog a lakások alapterülete, szoba, illetve főről hely száma. Mindez a mainál sokkal kedvezőbb helyzetet jelent a fiatal házások számára is.

Az új lakástörvény már figyelembe veszi a fiatal házások és a többgyermekes családok érdekeit és kedvezményeket biztosít számukra a lakáshoz jutásban. Célszerű ezeket a kedvezményeket a későbbi időszakban tovább szélesíteni. Ide soroljuk az olyan jellegű intézkedést is, hogy a fiatal házaspárok családalapítási hitelt kaphassanak a szükséges lakásberendezés és más hasonló célú tartós fogyasztási eszközök megvásárlásához; a törlesztési összeget a gyermekek születése esetén csökkenteni kellene vagy megfelelő halasztást kellene adni a visszafizetésre.

Az egyéb népesedéspolitikai eszközök között a legfontosabb szerepe az anyavédelmi intézkedéseknek van, mivel az anyák azok, akikre a nagyobb családdal járó többletterhek elsősorban hárulnak. Növelni kellene például a szülési szabadság hosszát kb. egy hónappal, olyan módon, hogy ezt a többletet kizárólag a várható szülés időpontját megelőzően lehessen kivenni, ami a gyermekeket váró anyák életkörülményeit a terhesség utolsó időszakában javítja.

A népesedési helyzet változásában az anyagi tényezők mellett fontos szerepe van a gyermekszámra vonatkozó társadalmi elképzeléseknek és normáknak, a tudati tényezőknek. A gazdasági intézkedések talaján, a tudatra, valamint a társadalmi közfelfogásra ható tömegkommunikációs és nevelési eszközökkel azt a felfogást kell elterjeszteni: a gyermek társadalmunk számára fontos érték; a több gyermek felnevelésére vállalkozó családok társadalmi megbecsülést érdemelnek.

Abból az alapelvből, hogy a népesedési helyzetnek a kívánatos irányban való befolyásolására nem kívánunk kényszer intézkedéseket alkalmazni, következik, hogy a születésszám növelése érdekében nem javasoljuk megtiltani a művi abortuszt. A nagyszámú művi abortusz káros egészségügyi következményei miatt feltétlenül szükséges azonban az abortuszok számának erős csökkentése.

Ez egyrészt a színvonalas és szakszerű felvilágosítás és szexuális nevelés útján lehet megvalósítani, amely az iskolásoktól a felnőttekig minden társadalmi rétegre kiterjed és az összes kommunikációs eszközt igénybe veszi. Másrészt ezzel egyidejűleg a kívánt mennyiségben, olcsón és könnyen hozzáférhetővé kell tenni a modern és jó minőségű fogamzásgátló eszközök széles választékát.

Népesedéspolitikánk kedvező hatásait feltételező népességi prognózisok szerint 1985-ig a népesség száma elérheti a 11 millió főt, a fiatal korosztályok aránya növekszik, az idősebbek részarányának növekedése lassul.

9. Az életszínvonal és az életmód fejlődésének távlatai Magyarországon. II.rész Tervezet. Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály. Budapest, 1974. május, 61-73. oldal.

V. A népesedéspolitika távlati tervkoncepciója²

1. A népesedési helyzet és a népesedéspolitika céljai

A jelenlegi magyarországi körülmények között a népesség számának és összetételének alakulását elsősorban a termékenység alakulása határozza meg. A szülések száma hosszabb ideje nem biztosítja a népesség természetes reprodukcióját.

A születésszám csökkenése Magyarországon a XIX. század végén kezdődött meg és e folyamat más gazdaságilag fejlődő, illetve fejlettebb országokhoz hasonlóan - kisebb ingadozásoktól eltekintve azóta tart. Az élveszületési arányszám 1962-ben érte el a mélypontot (12,9 %) ami akkor nemzetközileg is a legalacsonyabb szint volt, de az 1970-es években már több nyugat-európai és szocialista országban hasonlóan alacsony vagy még alacsonyabb, a mai magyar születési arányszámnál jóval alacsonyabb termékenységi szint alakult ki.

Az ország adott demográfiai helyzetében tehát népesedéspolitikánk legfőbb feladata a születésszám kedvező befolyásolása. Ebből a szempontból népesedéspolitikánk fő célja az előttünk álló évtizedekre a következő:

- a) a szülések számát legalább olyan mértékben kell növelni, hogy az a népesség reprodukcióját biztosítsa;
- b) viszonylag kiegyenlített létszámú új generációk kialakítását kell elősegíteni és ezzel fokozatosan mérsékelni kell a népesség korösszetételének egyenetlenségét.

² Ez a tervkoncepció más részkoncepcióknak (jövedelem, lakásellátás, foglalkoztatás, egészségügy stb.) a népesedéspolitikát érintő fejlesztési céljait csupán abban a mértékben vázolja, amennyiben az a népesedéspolitika sajátos szempontjaiból szükséges.

Magyarországon ma, a múlthoz és más országokhoz képest is, a gyermektelen házaspárok aránya alacsony, és nem jelentős a biológiai okok miatt terméketlen házaspárok aránya sem. Az alacsony termékenység fő oka az, hogy igen csekély a kettőnél több gyermekezes családok száma és aránya.

Jellemzi a helyzetet, hogy 1970-ben a 30-39 éves házas nők 7 %-ának nem volt gyermeke és csak 21 %-ának volt több, mint két gyermeke. Ez az arány lényegében az 1950-es évek végi termékenységi magatartást tükrözi. 1972-ben a fiatal házas nőknek csak 12 %-a tervezett kettőnél több gyermeket, a népesség egyszerű reprodukciójához ezzel szemben a házasságok kb. 40 %-ában lenne szükség kettőnél több gyermekre. A népesedéspolitika első fő céljának eléréséhez tehát az szükséges, hogy a jelenleg uralkodó egy- és kétgyermekes családtípus helyett a jövőben a két- és háromgyermekes családtípus váljon általánossá.

A másik népesedéspolitikai cél a korösszetétel fokozatos kiegyenlítése, jelentőségét az adja meg, hogy a születések számának megfelelő befolyásolása nélkül a demográfiai hullámhegyek és hullámvölgyek folyamatosan megisméltlődhetnek. Ezért adott viszonyaink között a születésszám növekedését ösztönző népesedéspolitikai intézkedéseket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebb hatásukat akkor fejtsék ki, amikor a hatvanas években született alacsony létszámú női nemzedékek a 18-29 éves korba lépnek, amely korcsoportokra a születések túlnyomó többsége jut.

Az aktív szülőképes korú nők száma a most következő években gyorsan emelkedik. Ezért 1977-78-ig az élveszületések száma még változatlan termékenység mellett is jelentősen növekedne. A párt és a kormány népesedéspolitikai határozatát megelőző és kísérő intézkedések hatására azonban arra lehet számítani, hogy az élveszületések tényleges száma jelentősen meg fogja haladni a korábbi prognózisok születésszámát.

Az 1972-ben kidolgozott prognózis a 20-29 éves nők termékenységének növekedését eleve feltételezte és ennek alapján azzal számolt, hogy 1974 és 1977 között az élveszületések száma az előző évek 150 ezer körüli létszámáról 170 ezer fölé emelkedik. A terhesgondozásra most jelentkező anyák adataiból azonban arra lehet következtetni, hogy a szülések száma 1974-ben elérheti sőt valószínűleg meghaladja a 180 ezret.

Ma még nincs elegendő információ annak megállapítására, hogy ez az ugrás-szerű növekedés milyen mértékben ered a termékenység tartós növekedéséből és mennyiben következik abból, hogy a nők egy része előre hozta egyébként is tervezett szülését. Éppen ezért a jelenlegi szülési trend természetének megfelelő ismerete alapján később új népességprognózist kell majd kidolgozni.

1977 után, de különösképpen az 1980-as években az aktív szülőképes korú nők száma gyorsan csökken; az 1977. évi 871 ezer főről 1984-ig 751 ezerre, majd 1988-ig 649

ezer főre. Ezért a termékenységet növelő gazdasági és nem gazdasági jellegű népesedéspolitikai intézkedéseket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebb hatásukat az 1980-as években fejtsék ki.

2. Népesedéspolitikánk alapelvei

Az aktív népesedéspolitika eszközeinek kialakításában követendő legfőbb alapelvek a következők:

- a) A népesedéspolitikai szempontoknak nemcsak a népesedést közvetlenül érintő gazdasági jellegű intézkedésekben kell érényesülniük, hanem a társadalmi élet minden területén; a népesedéspolitika csak az egész társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony.
- b) A társadalom számára optimális gyermekszám elérésére az anyák fokozott támogatásával, a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, a gyermekes családok társadalmi-gazdasági helyzetének javításával ösztönözzük a családokat. A születésszám növelését célzó kényszerintézkedések csak átmeneti és kétes értékű eredményeket hoznak.
- c) Társadalmunknak fokozatosan magára kell vállalnia a gyermekek eltartási és nevelési költségeinek nagyobb részét. Népesedési és jövedelemelosztási szempontból is az a célszerű, ha a társadalmi hozzájárulás különböző elemei közül a pénzbeni juttatások, elsősorban a családi pótlék növekszik a leggyorsabban.

3. Az aktív népesedéspolitika szociális és gazdasági jellegű főbb eszközei

a) A gyermekes családok lakásellátásának javítása

A népesedést befolyásoló gazdasági-szociális tényezőkkel kapcsolatos feszültségek már ma is és a jövőben egyre inkább a lakásellátás körül koncentrálnak. Addig is, amíg a lakosság "mennyiségi" lakásigénye kielégül és egyensúlyi helyzet alakul ki, különösen fontos, hogy a lakásépítés és elosztás megfelelő szabályozásával is elősegítsük a népesedéspolitikai célok megvalósítását.

Ehhez a lakásépítésben egyrészt az állami bérlakások arányának és alapterületének fokozatos növelése szükséges, másrészt a magánertőből épülő lakások állami támoga-

tásában - beleértve a családi házépítést is - tovább kell erősíteni a népesedési szociális tényezők szerepét.

A lakások elosztásában fokozott mértékben előnyben kell részesíteni a fiatal házasságokat és a gyermekes családokat. Budapesten és a városokban már a következő években ki kell elégíteni minden három- és többgyermekes család, majd a későbbi években esetleg minden kétgyermekes család lakásigényét, abban az értelemben, hogy a család nagyságának megfelelő lakáshoz kell juttatni az önálló vagy elfogadható nagyságú lakással nem rendelkező ilyen családokat.

A lakásellátáshoz kapcsolódó és népesedéspolitikával is összefüggő feladat azoknak a kommunális létesítményeknek a fejlesztése, melyek a gyermek fizikai és szellemi fejlődését elősegítik. Megfelelő nagyságú és számú parkok, játszóterek, sportlétesítmények és művelődési-szórakozási intézmények építését és fejlesztését kell előírni.

b) A gyermekintézmények fejlesztése

A nők foglalkoztatásának mai magas szintjén és adott társadalmi viszonyaink között a gyermekintézmények (bölcsőde, óvoda, napközi stb.) jelentősége általános társadalmi szempontból és a népesedéspolitika sajátos szempontjából is nagy és szerepük a jövőben még tovább nő.

A gyermekintézmények között az óvoda szerepe a legfontosabb. Az óvodáskorban (3-5 év) a kisgyermek még állandó gondozásra szorulnak, amit az óvoda jól el tud látni és ezzel a szokásos munkaidő alatt mentesíti a családot a gyermeknevelés gondjaitól.

Az óvodai elhelyezés iránti igény kielégítetlensége ma - különösen a városokban - növekvő társadalmi feszültségeket okoz. Ugyanakkor az óvodai ellátással szembeni társadalmi igények demográfiaileg behatároltak, ami lehetővé teszi, hogy belátható idő alatt elérhessük az igények kielégítését.

A szükséges erőforrások nagyságát és az óvodai fejlesztést támogató társadalmi mozgalom aktivitását figyelembe véve lehetséges - népesedési és politikai szempontból pedig feltétlenül szükséges lenne -, hogy még ebben az évtizedben olyan fejlesztést irányozzunk elő, amellyel elérhető lenne, hogy Budapesten, és a vidéki ipari-

munkás centrumokban már 1980-ra nagyjából kielégíthessük az óvodai ellátás iránti igényeket. Ez esetben még a távlati terv vége előtt országosan és társadalmi méretekben megoldhatjuk az óvodai ellátás társadalmi problémáját.

E cél megvalósítására két tényező függvénye. Az egyik az, hogy a tényleges szülésszám milyen mértékben és irányban tér el a tervszámítások alapjául szolgáló népességelőrebecsléstől. Utaltunk már arra, hogy a jelenlegi információk szerint a szülések száma valószínűleg meghaladja a prognosztizált értéket. A másik tényező, hogy az érintett egészségügyi és gyermekintézmények fejlesztése mértékben és időben mennyire van összhangban a szülések számának változásával.

A bölcsődéskorú gyermekek nevelésében pedagógiai, pszichológiai és egészségügyi okok miatt is az anyai - családi nevelés az elsőbbség. Ezt a gyermekgondozási segélyrendszere - a nők foglalkoztatottságának magas aránya mellett is - lehetővé teszi. A nők egy része azonban nem veszi igénybe ezt a lehetőséget, vagy csak rövidebb ideig marad otthon, és így jó ideig kielégítetlen a bölcsődei elhelyezés iránti igény. Ezért tovább kell haladni a bölcsődei ellátás fejlesztésében is.

A gyermekintézmények között fontos szerepük van a csecsemőotthonoknak és az egészségügyi gyermekotthonoknak is. Bár ezek volumene nem túl nagy, társadalmi hatásuk jelentős. (Mindezeknek az intézményeknek fejlesztési előirányzatait az egészségügyi tervkoncepció tartalmazza.)

Megfelelő mértékben fejleszteni kell a csecsemő otthonokat és az egészségügyi gyermekotthonokat is. Az iskoláskorú gyermekek intézményes ellátásában fontos szerepe van az iskolai napközi otthonoknak, különösen az alsó tagozaton. Az ellátottsági arány növelése mellett egyre nagyobb fontossága van annak, hogy megjavítsuk a napközi ellátás minőségi színvonalát, az étkezés és pihenés, a játék és sport, valamint a tanulás anyagi-személyi feltételeit.

A köznevelés távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozása során külön figyelmet kell fordítani arra, hogy a közoktatás körébe tartozó gyermekintézmények fejlesztési előirányzatai megfeleljenek a népesedéspolitikai koncepció követelményeinek is.

Utaltunk már arra, hogy társadalmi és népesedéspolitikai szempontból különösen nagy jelentősége van annak, hogy az 1974-től jelentkező szülési hullámot társadalmunk felkészülten fogadja, nehogy a családok éppen a népesedéspolitikai határozatot követő időben találják magukat szembe nem várt nehézségekkel. Ennek visszahatásai ugyanis akkor csökkentenék a szülési kedvet, amikor a szülőképes korú nők száma amúgy is gyorsan csökken. Ezért a távlatokat érintő operatív feladat, hogy részben még a mostani

éves tervek, de főként az V. 5 éves terv munkái keretében megfelelő intézkedések történjenek a várható szülésszám és az születendő gyermekek fogadásához szükséges intézkedések fejlesztésének összehangolására. Ez gyors intézkedéseket követel a kórházak szülészeti osztályai és a bölcsődék, majd az óvodák és ezt követően a napközi otthonok fejlesztésében.

A kórházak fejlesztésének általános problémáira az előző fejezet már rámutatott. Külön ki kell azonban itt emelni, hogy a szülészeti osztályok fejlesztésének fontosságát, mivel a szülészeti ágyak száma, valamint az osztályok felszereltsége, személyi ellátottsága (és igen gyakran az osztályokon uralkodó bánásmód is) nem elégíti ki a jogos igényeket.

Rövid időn belül gondoskodni kell arról, hogy a bölcsődei férőhelyek száma legalább abban a mértékben növekedjék, amilyen mértékben a szülések száma és ezzel együtt a bölcsődei elhelyezés iránti igények emelkedni fognak.

A legfontosabb feladat az óvodák fejlesztési terveinek felülvizsgálata. A jelenlegi ötéves tervidőszakban az óvodai ellátás színvonala javul, mivel a férőhelyek száma jóval gyorsabban emelkedik mint az óvodáskorú gyermekeké. Az V. ötéves tervidőszakban azonban még a korábbi prognózisok szerint is jobban emelkedne az óvodáskorú gyermekek száma, mint az ezidőszereint előirányzott óvodai férőhelyeké. Az előzőekben vázoltak szerint várható, hogy a szülések tényleges száma több lesz, mint amivel a korábbi népeségelőrebecslések számoltak.

A népesedéspolitikai határozatból eredő elkötelezettségünk megköveteli, hogy az óvodai ellátottság szintjét legalább kismértékben javítsuk. Ezért az V. ötéves terv jelenlegi előzetes számításaiban szereplő óvodai férőhelyszaporulatot igen jelentősen növelni kell, elsősorban 1977 őszétől amikor a most születő nagyobb számú első korosztály a 3. életévet eléri. A szülések számának további alakulását figyelembe véve kell megállapítani, az óvodák fejlesztésének irányzatait az V. ötéves tervben.

Fel kell készülni továbbá - az általános társadalmi fejlődésnek megfelelő magasabb szinten - a napközi otthoni elhelyezés iránti, mennyiségileg növekvő igények kielégítésére is.

Végül meg kell gyorsítani a bölcsődei gondozónők és az óvónők képzését és anyagi segítséget kell nyújtani ahhoz, hogy a gyermekintézmények a nem szakképzett kisegítő munkaerőket megfelelő szinten fizethessék meg.

c) A családi pótlék és a gyermekgondozási segély

E juttatások fejlesztését a jövedelempolitikai koncepció vázolja. Ezért itt csupán e juttatási rendszerek néhány sajátos népesedési vonatkozására utalunk.

A jövedelempolitikai koncepció javasolja a családi pótlék kiterjesztését az első gyermek után is, annak 4 éves koráig (4 korév). Ez a javaslat abból indul ki,

hogy a demográfiai vizsgálatok szerint az eredetileg két vagy három gyermeket tervező családok számottevő része megáll az első gyermek után. Ez a magatartás nyilván éppen azokkal a nehézségekkel függ össze, amelyekkel a családok az első gyermek megszületése után szembetalálkoznak és amelyek leküzdésében a társadalom eddig igen kevés segítséget nyújtott számukra. Fokozott támogatásban kellene tehát részesíteni az első gyermekes családokat azért, hogy ezzel erősítsük eredeti törekvésüket a második és harmadik gyermek szülésére.

Ez egyébként lehetővé tenné, hogy a szerzett jogok sérelme nélkül megszűntessük az ország 16 városában még fennálló - a múltból visszamaradt - csecsemőtej-jegyrendszert, amelynek privilegizált volta ismétlődően jogos bírálatot vált ki az e juttatásban nem részesülő lakosság részéről.

A gyermekgondozási segély fenntartása és továbbfejlesztése népesedési szempontból kívánatos. Ezért is javasolja a jövedelempolitikai koncepció, hogy a segély összegét a jövőben az átlagkeresetek emelkedésével azonos arányban növeljük. Tekintettel arra, hogy már ma is, és a jövőben még inkább, a gazdaságilag aktív népességtől várható a szülések többsége, folyamatosan vizsgálni kell a gyermekgondozási segély igénybevételek és ehhez kapcsolódóan a nők társadalmilag szervezett munkából való kiválásának, illetve visszatérésének tapasztalatait.

Ezzel összefüggésben megvizsgálandó a gyermekgondozási segély továbbfejlesztése oly módon, hogy a dolgozó nők a szülési szabadságot követően akkor is segélyben részesüljenek, ha nem maradnak otthon. A továbbdolgozó nőknek folyósított segély összege valamivel alacsonyabb lehetne, mint az otthonmaradó anyáké. Ugyanakkor a segélynek megfelelő mértékben fel kellene emelni a bölcsődei térítés összegét. Ez az intézkedés tulajdonképpen növelné a nők választási szabadságát az otthonmaradás és a továbbdolgozás között. Ez csökkentené a bölcsőde iránti igényeket, valamint az otthonmaradó nők számát is.

d) Egyéb népesedéspolitikai intézkedések

A népesség demográfiai magatartásának megváltoztatása sokrétű intézkedéseket igényel, mivel csak a sokoldalú intézkedések komplexuma bizonyíthatja meggyőzően, hogy társadalmunk átfogó és növekvő mértékű megbecsülésben és támogatásban részesíti a gyermekes családokat. Ezért a lakásellátás javítása, a gyermeknevelés pénzügyi támogatása és a gyermekintézmények fejlesztése mellett más intézkedéseket is kell tennünk.

Fontosabb intézkedésként a következők merülhetnek fel:

- növelni kell a szülési szabadság hosszát 4-6 héttel, úgy, hogy a 24-26 hétre növe-

kedett szülési szabadságtól 6 hét kizárólag a várható szülés előtt legyen igénybe vehető;

- családalapítási hitelt kell nyújtani - kedvezményes feltételek mellett - a fiatal (30 éven aluli) házасulóknak az első házasság esetén. A hitel törlesztését a születtendő gyermekek számától függően progresszíven csökkenteni kellene;
- a tanácsoknak a szociálpolitika segélykeretből kiemelten kell támogatni az arra rászoruló, mindenekelőtt a három- és többgyermekes családokat;
- a kedvezményes vagy ingyenes üdülés keretében előnyben kell részesíteni a gyermekes családokat, illetve a gyermekeket, elsősorban a három- és többgyermekeseket;
- továbbra is fenn kell tartani a gyermektápszerek, a gyermekjátékok és sportfelszerelési cikkek, valamint - 10-12 éves korhatárig - a gyermekruházati cikkek ártámogatását.

4. A népesedéspolitika egészségügyi vonatkozásai

A helyes családtervezési gyakorlat megvalósítása két komplex tevékenység kifejlesztésével érhető el. Az egyik az iskoláskorban megkezdett és fokozatosan az egész társadalomra kiterjesztett szexuál-etikai és családvédelmi nevelés; a másik a családtervezési gyakorlatban való aktív közreműködés. Ez utóbbi tevékenység keretében a szokásos értelemben vett tanácsadó-felvilágosító munkák mellett fokozottan érvényesíteni kell az újszülöttek életképességére, egészségügyi állapotára és egyéb hasonló tényezőkre vonatkozó követelményeket.

Már a legközelebbi években gondoskodni kell a meddőség megszüntetésére alkalmas gyógyszerek importjáról vagy ilyen licenc megvásárlásáról. Rövid időn belül a szükséges mértékben bővíteni kell a fogamzásgátló gyógyszerek és eszközök választékát is, részben ugyancsak licencvásárlás, illetve import útján.

A népesedéspolitikai határozat alapján hozott intézkedések hatására a népesség családtervezési magatartása előreláthatólag meg fog változni. Ezt a változást gyorsítani fogja, hogy a közeljövőben sor kerülhet a fogamzásgátlás, sőt a terhesség megszakítás egészségre kevésbé káros új módszereinek alkalmazására is, ami a terhesség művi megszakítását szabályozó mai rendelkezések korszerűsítését is elő fogja segíteni.

A veszélyeztetett terhes nők helyzetének javítására, a koraszülések megelőzésére és csökkentésére a tudomány újabb eredményeinek megfelelő új eljárási szabályokat kell kidolgozni és bevezetni (táppénzbehelyezési és egyéb jogszabályok stb.)

5. A társadalmi tudatformálás, az ismeretterjesztés és nevelés szerepe a népesedéspolitikában

A népesedési helyzet kedvező változását célzó anyagi intézkedések csak akkor lehetnek eléggé hatásosak, ha a népesség és azon belül elsősorban a fiatal generációk, illetve házaspárok tudatát, az "ideális", a "kívánt" és a "tervezett" gyermekszámra vonatkozó elképzeléseket kedvező irányban befolyásolják. Ezért a népesedési célok megvalósításában az anyagi jellegű intézkedések mellett, azokkal párhuzamosan rendkívül fontos a társadalmi tudat alakítása.

A társadalmi tudatot befolyásoló tevékenység szervezésében figyelembe kell venni a népesedéspolitika és a családpolitika közötti szoros kapcsolatokat. Ezért a demográfiai magatartás befolyásolását célzó népesedéspolitikában különös gonddal kell figyelembe venni a család, mint sajátos társadalmi egység helyzetét és nem egyszerűen az egyéni, hanem elsősorban a családi magatartások és szokások befolyására kell törekedni. A népesedési propagandában is törekedni kell a korszerű szocialista családi normák elterjesztésére, ennek keretében - egyebek között - a férfiak és nők közötti családi munkamegosztás nőket sújtó konzervatív hagyományainak fokozatos leküzdésére.

A társadalmi tudat alakításának fontos eszközei a sajtó, a rádió és televízió, a film, a szépirodalmi alkotások, a színházi előadások, a tudományos ismeretterjesztés. Fontos feladat, hogy mindezekben a területeken átgondoltan, és ne kampányszerűen foglalkozzanak a népesedés kérdéseivel; eszmei harcot folytassanak a népesedési helyzetet nacionalista vagy valláserkölcsi alapon dramatizáló, vagy a népesedési problémákat közbösen, cinikusan kezelő nézetekkel szemben.

A tudatra ható tevékenységben annak megértésére kell a hangsúlyt helyezni, hogy a gyermekek születése, felnevelése és emberi életnek nemcsak szerves, természetes része, hanem egyben egyik fő feltétele az egyéni és a családi élet kiteljesedésének. A megszületendő gyermekek a szocialista társadalom egésze számára is nagy értéket jelentenek, ezért a családok fokozott társadalmi megbecsülést és közvetlen segítséget érdemelnek. A propagandában nem a sokgyermekes, hanem a háromgyermekes család ideálját kell előtérbe helyezni.

El kell azonban kerülni az olyan propagandát, amely azt hangsúlyozná, hogy a gyermekek szülése, és felnevelése kötelesség, illetve a gyermekek szülésétől való tartózkodás erkölcsileg elítélendő magatartás; továbbá amely a népgazdaság munkaerőgondjaival, vagy a munkaerő újratermelésének szükségességével támasztaná alá a nagyobb születésszámot célzó intézkedéseket.

A társadalmi nevelést és tudatformálást szolgáló propagandát tartalmában és időzítésében is gondosan össze kell hangolni a gazdasági jellegű népesedési intézkedésekkel.

10. Az életszínvonal és az életmód fejlődésének távlatai Magyarországon III. rész. Tervezet. Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály. OT. Budapest, 1974. május. 6.sz. függelék.

Munkaerő és Életszínvonal

Távlati Tervezési Bizottság

Emlékeztető

a Munkaerő és Életszínvonal Bizottság 1974.IV.25-i üléséről

Jelen vannak: Bajtai István MM, Bodoczki János OT, Búza Márton SZOT, Cseh-Szombati László KSH, Cserba László EüM, Ferge Zsuzsa MTA, Ferenczi József OT, Gadó Ottó OT, Garzó Lilla SZOT, Gács Endre OT, Iván Pál OT, Illés János KSH, Jenei György MSZMP KB, John Ede OT, Klinger András KSH, Köböl József OT, Losonczi Ágnes MTA, Lengyel László PM, Mausecz Zsuzsa OT, Magyar Béláné OT, Miltényi Károly KSH, Mód Aladárné KSH, Monigl István OT, Rósner Imre BkM, Rózsa József MüM, Sós József OT, Szabady Egon KSH, Szentessy István EüM, Tamásy József KSH, Timár János OT, Valló Tamás BKI.

Napirend: A népesedéspolitika távlati tervek koncepciója (1976-1990)

Előadó: Szabady Egon

A vitát Gadó Ottó elvtárs vitaközbeni távozása miatt - Szabady Egon elvtárs vezette.

A vitában résztvettek: Bajtai István, Boldoczki János, Cserba László, Ferge Zsuzsa, Ferenczi József, Gadó Ottó, Iván Pál, John Ede, Jenei György, Köböl József, Lengyel László, Magyar Béláné, Mausecz Zsuzsa, Miltényi Károly,

Rózsa József, Szabady Egon, Timár János. Írásban tett észrevételt:
Meitner Tamás.

A vita kezdetén Szabady Egon tájékoztatta az ülés résztvevőit a népesedéspolitikai intézkedések bevezetését követő népesedési és népesedéssel kapcsolatos folyamatokról. 1974 első hónapjaiban - az előző év hasonló időszakához viszonyítva - az abortuszok száma 43 %-kal csökkent, a terhesgondozásra jelentkező nőké pedig 47 %-kal nőtt; az abortuszbizottságok véglegesen ebben az időszakban összesen 320 főt utasítottak el; jelentősen nőtt a korszerű fogamzásgátló eszközök vásárlása; a nyers születési arányszám várhatóan 18-19 ‰ nagyságú lehet 1974-ben és így a születések száma már ebben az évben lényegesen meg fogja haladni a népességprognózisokban számítottat.

Noha az adatok csak igen rövid időszakra vonatkoznak és a népesedési folyamatok jellege miatt csak előzeteseknek tekinthetők, mégis arra utalnak, hogy a népesedéspolitikai intézkedések sikeresek és azokat a lakosság elfogadta; a fenti adatok a népesedési magatartás változása első jeleinek tekinthetők. E magatartásváltozás, valamint az a tény, hogy a következő 3-4 évben jelentősen emelkedik az aktív szülőképes korba lépő nők száma, arra utal, hogy a prognosztizáltnál magasabb születésszám viszonylag hosszabb ideig - esetleg 3-4 évig - jellemezheti a népesedést. Ez szükségessé teszi, hogy 1974 őszén új - a népgazdasági tervezésben is felhasználandó - népességprognózis kerüljön kidolgozásra.

A vitában egyöntetűen az a vélemény alakult ki, hogy azonnali intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy az 1974 őszétől lökésszerűen megnövekvő születésekre elfogadhatóan felkészüljünk, megelőzzük a mai ellátottsági színvonal és a körülmények romlását és így különböző feszültségek kialakulását.

A sürgető intézkedések ma elsősorban az egészségügyi területet érintik. Azokat az alapvető gondokat - ágyellátottság, felszereltség, munkaerőellátottság hiányai, az etikai helyzet stb. - melyek már ma is jellemzik az egészségügy helyzetét, a kialakuló népesedési helyzet tovább élezi. Ezért az érintett főhatóságoknak intézkedéseket kell tenniük a szülészeti osztályokra háruló feladatok megfelelő színvonalon való ellátásának biztosítására. Az éves tervekben biztosítani kell a bölcsődei férőhelyek olyan mértékű bővítését, hogy az ellátottság kisebb mértékben javuljon. Ugyancsak az éves tervekben kell intézkedéseket tenni a csecsemőotthoni és eü. gyermekotthoni férőhelyek jelentős bővítésére.

Az V. ötéves tervben - az érintett egészségügyi intézmények fejlesztésén kívül - a gyermekintézmények fejlesztésében legfontosabb feladat az óvodai hálózat bővítése. Az óvodai hálózat fejlesztését úgy kell ütemezni, hogy a férőhelybővülés már 1977-től a népesedéspolitikai határozatnak megfelelően biztosítsa az igények növekvő mértékű - területileg differenciált - kielégítését.

A növekvő óvodai ellátottság szükségszerűen együttjár a napközi ellátás iránti igények növekedésével. Noha a megalapozott állásfoglalást a távlati oktatási koncepció hiánya gátolja, szükségesnek látszik, hogy az V. ötéves terv során a napközi ellátás fejlesztését is népesedés és oktatáspolitikai jelentőségének megfelelően kezeljék.

A vitában résztvevők egyetértettek abban, hogy az V. ötéves terv előzetes számításai a gyermekintézmények fejlesztését - a ma használt népességprognózis alapján is - elégtelen mértékben, "alátervezve" irányozzák elő. Felhívták a figyelmet arra, hogy egyrészt a születésszám növelésére irányuló intézkedések sikere, másrészt a születendő nagyobb létszámú korosztályok fogadására való felkészületlenség súlyos ellentmondással járhat. Ennek feloldásában elvi alapnak azt kell tekinteni, hogy népesedéspolitikai határozatból is fakadó elkötelezettségünk a népesedés által érintett intézmények olyan mértékű, időben történő, fejlesztése, hogy az ellátottsági színvonal legalább kisebb mértékű javítását biztosítsa nagy létszámú korosztályok születése esetén is.

A vitában felszólalók többsége szükségesnek tartja, hogy meghirdetett népesedéspolitikánk végrehajtása során is törekedjünk a családi munkamegosztás korszerű értelmezésének terjesztésére, és ahol ez lehetséges a juttatásokat ne csak az anya, hanem a szülő jogán biztosítsuk (pl. gyermekgondozási segély).

A gyermekszülést és nevelést érintő juttatásokat egységesen, azonos feltételekkel kell biztosítanunk a szülő nők, a családok számára. A felszólalók túlnyomó többsége egyetértett azzal, hogy az első gyermek után, annak 3-4 éves koráig (3-4 korév) fizetendő családi pótlék hasznosan szolgálná népesedési céljainkat. Ez módot nyújtana arra is, hogy a szerzett jogok sérelme nélkül megszüntethessük az ország 16 városában fennálló csecsemőtej juttatási rendszert, amelynek privilégizált volta ismétlődően jogos bírálatot váltott ki az e juttatásban nem részesülő lakosság részéről.

Egyetértés alakult ki abban, hogy a további népesedési intézkedéseket 1977-78-tól koncentráltan célszerű bevezetni úgy, hogy legnagyobb hatásukat a 80-as évek ele-

jén fejtsék ki, amikor a legaktívabb korban élő nők száma igen jelentősen csökken.

A vitában résztvevők szükségesnek tartották, hogy az eddigieknél részletesebben és rendszeresen vizsgálják a népesedési folyamatok és a foglalkoztatás összefüggéseit. Vizsgálni kell azt is, hogy alakul a gyermekek neveléséhez való teljes társadalmi hozzájárulás. A népesedés területi különbségeinek valamint az újonnan születő korosztályok minőségi összetételének alakulása lényeges eleme a népesedési folyamatoknak. Egyetértés alakult ki abban, hogy a jövőben egyre inkább a lakásellátás és lakáselosztás köré koncentrálódnak a népesedés feltételeivel kapcsolatos feszültségek. E szempontból fontos, hogy a jövőben a fiatal házaspárok egyre nagyobb mértékben - viszonylag rövid idő alatt - jussanak olyan nagyságú lakáshoz, mely biztosítja négy-öt tagú család elhelyezését.

A jövőben a tudatformálásban, a társadalmi morál alakításában figyelembe kell venni azt, hogy a társadalompszichológiai tényezők a gazdasági körülményekkel közel azonos súllyal befolyásolják a termékenység alakulását.

Az erkölcsi tudatformálás - a mozgó népesedéspolitika gyakorlata alapján - a népesedési folyamatok jellemző körülményeinek alakulásával összhangban rendszeresen végzett tevékenység. Ennek során a szemléletformálás és a mozgósítás elemeit egyaránt érvényesíteni kell. A mainál sokkal inkább fel kell használni azokat az ismereteket, melyek a közvélemény jellemzőiről, alakulásáról már ma is és a jövőben rendelkezésünkre állnak.

Az "Emlékeztetőben" foglalt kiegészítésekkel a MÉB népesedéspolitika távlati koncepcióját elfogadta.

Budapest, 1974. április 29.

Timár János s.k.

11. Az életszínvonal és életmód 1976-1990 közötti időszakra szóló távlati fejlesztési koncepciójának korszerűsítése.
Munkaanyag. Távlati Tervezési Főosztály
Munkaerő és Életszínvonal Osztály OT,
Budapest 1978. január. 127-134. oldal.

VI.

AZ ÉLETSZÍNVONAL TÁVLATI FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSE A NÉPESEDÉSSEL, A FOGLALKOZTATÁSSAL ÉS A TERÜLETI FEJLESZTÉSSEL

Ebben a fejezetben az életszínvonaltervezés és az életszínvonalpolitika szempontjából áttekintjük

- a népesedés,
- a foglalkoztatás,
- a területi fejlesztés

területein azokat a tendenciákat, folyamatokat, amelyek szorosabban kapcsolódnak a távlati életszínvonalpolitikai koncepcióhoz és megvalósulásához.

1. Népesedés

A népesség száma és összetétele, a népesedés más jelenségei, valamint a társadalmi-gazdasági fejlődés között kölcsönös és szoros kapcsolat van. Ezek a kölcsönhatások egyrészt abban nyilvánulnak meg, hogy a társadalmi körülmények, az életszínvonal alakulása, a társadalmi-gazdasági fejlődés meghatározó módon befolyásolja a népesedést, másrészt pedig abban, hogy a népesség állapota és a népesedés folyamatai közvetlenül is hatnak az életszínvonalra, sőt az egész gazdaságra. Hatást gyakorolnak mindenekelőtt a jövedelem- és szociálpolitikára, a foglalkoztatásra, az infrastrukturális el-látottságra, illetve az ezekkel szembeni szükségletekre.

Magyarország népesedési helyzetét a következő évtizedekben elsősorban

- a termékenység
- a halálozás

alakulása határozza meg. A belső és külső vándorlás méretei nem lesznek számottevőek,

meghatározók; egyéb népesedési folyamatok azonban jelentősebben érintik a társadalmi fejlődést. Népesedésünkben a jövőben is tartósan érvényesül az elmúlt évtizedekben a termékenység területén kialakult sajátos helyzet

- a termékenység tartósan alacsony színvonalú lesz és nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját,
- az elveszületések száma változatlanul nagymértékben ingadozik.

A népesség halálozásában várhatóan a jövőben is érvényesülnek az utóbbi évek tendenciái és így a férfiak és nők halálozása - bár különböző mértékben - tartósan romló, esetleg stagnáló tendenciát fog mutatni.

Hazánk népesedési sajátosságai megkívánják, hogy a társadalom tudatosan törekedjen egyrészt a rendellenesen alacsony, a népesség reprodukcióját nem biztosító termékenység emelésére, másrészt a lakosság korösszetételének kiegyenlítésére.

Ezek a sajátosságok nemcsak a népesedéspolitika céljait határozzák meg, hanem hosszabb távon is - 3-4 évtized távlatában - meghatározzák a népesség nagyságát és összetételét és így közvetlen - egyes vonatkozásokban meghatározó - szerepet játszanak társadalmi és gazdasági fejlődésünkben.

Az egymást követő korosztályok létszámának ingadozása általában is kedvezőtlen hatást gyakorol a társadalmi-gazdasági fejlődésre, ugyanakkor pedig nem kis mértékben érinti - előnyösen vagy hátrányosan - az érintett korosztályokhoz tartozók egész életútját. A korosztályok létszámának ingadozása kisebb-nagyobb mértékben érinti a társadalmi-gazdasági fejlődés minden területét, különösképpen befolyásolja a nem termelő infrastrukturális intézmények hálózatának bővítését, ezen belül is mindenekelőtt a kulturális szféra és az egészségügy fejlesztését. A hálózatok fejlesztését - a társadalom erőforrásainak pazarlása nélkül - nem lehet a "demográfiai hullámok" csúcsára méretezni. Ezért indokolatlanul - és nagyjából elkerülhetetlenül - az átlagosnál hátrányosabb helyzetbe kerülnek azok, akik a nagylétszámú korosztályokhoz és előnyösebb helyzetbe azok, akik a kislétszámú korosztályokhoz tartoznak.

Az egyes korosztályok létszámának ingadozása lényegesen befolyásolja a foglalkoztatáspolitikát és munkaerőgazdálkodást is. Abban az esetben pedig, ha a munkaképes korból kilépő, valamint az ugyanakkor munkaképes korba lépő korosztályok eltérő létszámaiból adódó hatások egyidejűleg, egymás hatását erősítve jelentkeznek - gazda-

sági fejlődésünkben erre már volt példa - gazdaságpolitikát közvetlenül alakító szerepük is lehet.

A korábbi népesedési folyamatok hatására 1976 és 1990 között csökken a munkaképes korúak létszáma, ezt követően pedig hosszabb ideig csak igen kismértékben növekszik. Ilyen körülmények között a munkából kiváló, illetve első ízben munkábalépő korosztályok közötti "közvetlen demográfiai csere" különösen kiélezi azokat az ellentmondásokat, amelyek a foglalkoztatottak ágazati és szakmai struktúráját jellemzik.

Hazánk népességének korösszetétele nemcsak a két világháború nyomait viseli magán, hanem az ötvenes évek adminisztratív születésszabályozási intézkedései által kiváltott torzításokat - és ennek visszatéréseként - az 1970-es évek közepén létrejött újabb "demográfiai hullám" nyomait is.

Népesedésünk sajátosságaiból származó társadalmilag-gazdaságilag káros hatások - a nemzetközi tudományos kutatások eredményei, de saját tapasztalataink szerint is, nagyobbrészt nem az élveszületések színvonalával, hanem az egyes korosztályok létszámának ingadozásával függenek össze. Ezért népesedéspolitikánk megvalósítása során a népeességet lehetőség szerint meg kell óvni olyan hatásoktól, amelyek bármely irányba is ingadozást visznek be az élveszületések számának alakulásába.

Társadalom- és gazdaságpolitikánk alakításában és megvalósításában ugyanakkor egyrészt folyamatosan figyelembe kell vennünk azokat a meghatározottságokat és korlátokat, amelyeket a népesedés elmúlt évtizedekbeni alakulása hozott létre, másrészt tudatosan és hatékonyan kell törekednünk azoknak a hátrányoknak a lehetőség szerinti csökkentésére, amelyek a nagylétszámú korosztályokat érintik.

Az egyszerű reprodukciót biztosító termékenységi szint folyamatos elérése - melyet korábban is feszített és nagy erőfeszítést, folyamatos aktív hatékony népesedéspolitikát feltételező célnak tekintettünk -, az elmúlt évek népesedési folyamatai és ennek tapasztalatai alapján a korábban hittnél nehezebben elérhető.

Mindez azt kívánja meg, hogy népesedéspolitikánk konkrét céljait a tapasztalatok és a népesedési folyamatok és helyzet új vonásainak is megfelelően bővítsük és fogalmazzuk meg, így:

- tartsuk fenn a kialakított eszközrendszer² - ezen belül mindenekeelőtt a pénzbeni társadalmi juttatások - hatásfokát;

- jövőbeni - elsősorban a pénzbeni társadalmi juttatásokkal összefüggő - intézkedéseket a harmadik gyermekekre koncentráljuk;
- helyezzük továbbra is előtérbe - lehetőségeinkkel összehangolva - a mennyiségi és minőségi lakásellátás javítását;
- a gyermekek nevelésével összefüggő intézményrendszerek közül kiemelten fejlesszük az óvodai hálózatot;
- korszerűsítsük fokozatosan a gyermekgondozási segély rendszerét úgy, hogy népesedéspolitikai funkciójának megtartása mellett érvényesüljenek a foglalkoztatáspolitikai szükségletek is.

A 60 évesnél idősebbek arányának növekedési üteme az elmúlt öt évben lelassult. Az elmúlt évtizedben ugyanis a felnőttkorúak halandósága lényegében nem javult tovább, sőt egyes években ténylegesen romlott. A halálozás e sajátosságai azt eredményezik, hogy népesedéspolitikánk lényeges elemévé vált - a termékenység mellett - a halandóság is.

A halandóság alakulása arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövőben a korábbinál folyamatosan nagyobb figyelmet kell fordítanunk - a születésszám ösztönzése és a korosztályok létszámának kiegyenlítése mellett - a már élő nemzedékek egészségi állapota, életbenmaradására. Ez - a népesség korösszetételének változásából adódó szükségleteken túl - különös szempontokkal hívja fel a figyelmet az egészségügyi ellátás helyzetére és fejlesztésének feladataira. A halálozásnak hazánkban az utóbbi években erősebben jelentkezett romlása a hasonló gazdasági fejlettségű országokban jelentkező tendenciáktól gyökeresen eltér, s így népesedésünk újabb sajátos vonásának tekinthető.

A fejlődés általános tendenciáinak megfelelően, és így csak kissé részben népesedésünk sajátosságainak hatására és azzal összefüggésben, Magyarországon is végbement - lényegében az elmúlt 20 évben - a népesség előregedése. E folyamat eredményeként az idős korú - nyugdíjkorhatáron felüli - népesség aránya megközelíti a 21 %-ot. Az idősebb korú népesség számának növekedése rendkívül bonyolult és összetett társadalmi és gazdasági problémákat vet fel. Ezek közül csak a közvetlenül népesedési meghatározottságúakkal foglalkozunk.

Az elmúlt évtizedekben a születéskor várható átlagos élettartam nagymértékben növekedett, kitolódott a biológiai előregedés határa, szoros összefüggésben az életszínvonal és különösen az egészségügyi ellátás színvonalának emelkedésével. Ez - összefüggésben a nyugdíjkorhatárt elért férfiak és nők alacsony arányú gazdasági aktív-

vitásával - ami nagyrészt a világviszonylatban is viszonylag alacsony életkorban meghatározott nyugdíjkorhatárra és a keresethez képest viszonylag kedvező nyugdíj megállapítására vezethető vissza - széles és társadalmi méretekben is megfogalmazódó, elsősorban pedig a városi lakosságot érintő problémákat vet fel.

Más jellegű problémát okoz az, hogy - különböző népesedési okok együttes hatására, különösképpen azonban a többgenerációs együttélés gyors ütemű csökkenésével - nagymértékben nőtt és növekszik hosszabb távon azoknak az öregeknek a száma, akik teljesen egyedülállóak, illetve családjuktól elkülönülten élnek.

Az öregkorúak számának és struktúrájának múltbeli és jövőben már belátható alakulása megkívánja, hogy az eddigieknél nagyobb erőfeszítéseket tegyünk az idősebb generációkkal összefüggő társadalmi problémák részletesebb megismerésére és csökkentésére, megoldására.

A népesedési folyamatok hosszú távon belátható alakulása bizonyossá teszi, hogy hazánkban a következő évtizedekben is aktív, átfogó, folyamatos népesedéspolitikát kell meghirdetni és megvalósítani.

A népesedéspolitika tartalma a jövőben fokozatosan bővül. Várható, hogy a népesedés egyes területei, elemei közül először a halálozás, majd később a családdal összefüggő folyamatok (házasodás, válás, generációs együttélés stb.) esetleg az egyes életkori rétegek közül is elsősorban az öregkorúak népesedéssel összefüggő problémái lesznek az elemei a népesedéspolitikának a termékenység mellett. A termékenység tartósan alacsony színvonalának hatására a szóban forgó évtizedekben nem kerülhető el a népesség számának csökkenése. Azoknak az országoknak a tapasztalatai, ahol ilyen már előfordult arra mutatnak, hogy az lényegesen érinti a társadalmat.

Ugyancsak az alacsony termékenységi szintből adódik az, hogy a munkaképeskorúak száma hosszabb távon is csökken. Ebből a csökkenésből következik:

- a nyugdíjkorhatáron felüliek továbbdolgozásának kényszere,
- a "demográfiai cseréből"³ adódóan robbanásszerűen megy végbe a foglalkoztatottak iskolázottságának és szakmai képzettségének emelkedése, kiélezve a strukturális és területi feszültségeket,

³ Az újonnan munkába lépők közel 100 %-a az iskolákból kerül ki.

- a gyermekgondozási segély jelenlegi rendszerének elkerülhetetlen felülvizsgálata, a munkaügyi szempontok fokozottabb figyelembevétele.

A népesség kiegyenlítetlen, ingadozó korösszetétele azt eredményezi, hogy az egyes korosztályok életpályájának feltételei lényegesen el fognak térni: a különbségeket a társadalom csak csökkentheti, de nem ellensúlyozhatja.

Az egész időszakra jellemző lesz a gyermekek (és öregek) infrastrukturális ellátottságának indagozása és feszültségei:

- növekednek az egészségügyi gyermekotthoni ellátottság feszültségei;
- csökken - alapvetően a gyermekgondozási segély rendszerének változásával az életszínvonal növekedésével - a bölcsődei ellátottsághoz kapcsolódó feszültség;
- a 80-as évek elejéig növekszenek az óvodai ellátottság feszültségei ezt követően rövid idő alatt általánossá és teljessé válik az óvodai ellátottság;
- a napköziotthonos ellátással összefüggő feszültségek - különösen alsó tagozaton - nagymértékben növekednek és az egész időszakot jellemzik; minden korábbinál nagyobb szerepe lesz ebben az ellátás minőségi jellemzőinek.

Sajátos, önálló és növekvő társadalmi-tudati hatású területe lesz a népesedéspolitikának az öregkorúak - különösen a városokban élők - helyzete és - ezzel is összefüggésben - a családok generációs együttélésének alakulása.

12. Az életszínvonal és az életmód távlati fejlesztési koncepciója. Agazati Tervezet. Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály OT. Budapest, 1978. március. 1-23. oldal.

I.

A NÉPESEDÉSPOLITIKA TÁVLATI TERVKONCEPCIÓJA

A népesedéspolitika távlati tervkonceptiójának kidolgozására irányuló munka - a területet érintő részkonceptiók késedelme miatt - csak a későbbiek során fejeződik be, s így a fejezet tartalma változhat, bővíthet.

1. A népesedési helyzet és a népesedéspolitika céljai

Az 1970-es évek első feléig hazánkban a népesség számának és összetételének alakulását elsősorban a termékenység színvonala határozta meg. Az élveszületések száma több évtizede nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját. Emellett az 1955-1965 közötti időszakban - az élveszületések nagymértékű és ellentétes irányú ingadozása következtében - a fiatalabb korosztályok kiegyenlítetlen korösszetétele jött létre.

Az ország adott demográfiai helyzete így aktív népesedéspolitikát követelt meg, melynek legfőbb feladata a születésszám kedvező befolyásolása. Ezért 1973-ban átfogó, komplex és alapvetően ösztönző jellegű népesedéspolitikai intézkedéseket vezettünk be.

Népesedéspolitikánk hosszú távú népesedéspolitikai céljainkat az alábbiakban határozta meg:

- a) A születések számát legalább olyan mértékben kell növelni, hogy az a népesség egyszerű reprodukcióját biztosítsa.
- b) Elő kell segíteni kiegyenlített létszámú, új generációk kialakítását, és ezzel fokozatosan mérsékelni kell a népesség korösszetételének egyenetlenségeit.

Népesedéspolitikánk megvalósítása az ellentmondásos kettős cél egyidejű és harmonikus érvényesítését kívánná meg. E célok eléréséhez a családok termékenységének igen lényegesen kellene emelkednie, mégpedig úgy, hogy az mindenekelőtt akkor legyen viszonylag magasabb, amikor az alacsony létszámú női korosztályok lépnek a legaktívabb korba, és akkor legyen viszonylag alacsonyabb, amikor e korosztályok létszáma magas.

A termékenység színvonalának a népesedéspolitikai célok eléréséhez szükséges nagymértékű emelése tartós és hatékony - a társadalompolitika szerves részeként érvényesülő - folyamatos és aktív népesedéspolitika érvényesülése esetén feszített, de nem irreális célkitűzés. Mivel az alacsony termékenység egyik fő oka az, hogy igen csekély a három- vagy ennél többgyermekes családok aránya, a termékenység tartós emeléséhez az szükséges, hogy az uralkodó egy- és kétgyermekes családtípus helyett a jövőben a kettő- és háromgyermekes családtípus váljon általánossá.

A népesedéspolitikai határozatot követően jelentős növekedés következett be az élveszületések számában. Az 1973. évi 156 ezer fővel szemben 1974-ben 186 ezer, 1975-ben 194 ezer gyermek született. 1976-tól megkezdődött az élveszületések számának visszaesése; az élveszületések száma 1976-ban 185 ezer fő, 1977-ben pedig 178 ezer fő volt.

Az 1974-1977 közötti közel 119 ezres születésszám emelkedés 63 %-a a másodszülöttek növekedésének eredménye, további 22 %-ot tesz ki az első szülöttek számának emelkedése, ami annak következménye, hogy a korábbinál magasabb volt az újonnan házasuló fiatalok aránya, akik az eddiginél korábban is szültkék meg első gyermeküket. 16 %-kal lett több a harmadik szülöttek száma, a négy és további szülötteké pedig gyakorlatilag nem változott. Mindez azonban nem jelent tényleges termékenység-növekedést, mivel a második gyermek megszületésére - a régebbi évek tapasztalatai és a családtervezési vizsgálatok egybehangzó tanulságai szerint - későbbi időpontban sor került volna, és így jelenlegi nagyarányú emelkedés elsősorban a második gyermek megszülése időbeni előrehozatalának az eredménye.

A családonkénti átlagos gyermekszám - amelynek 2,3-2,4-es nagysága felelne meg az egyszerű reprodukciónak - az 1973-as 1,86-os szinthez viszonyítva 1974-ben és 1975-ben csak minimálisan emelkedett, és 1,89, illetve 1,87-es értéket mutatott; 1976-ban és 1977-ben értéke 1,84 volt, és így alatta maradt az 1973-as értéknek.

Az 1973 óta végrehajtott családtervezési vizsgálatok tanulságai szerint a termékenységi magatartásban kismérvű javulás következett be. Az 1974-ben újonnan házasuló fiatalok által tervezett gyermekek átlagos száma 2,0-t ért el - ez az érték tapasztalható 1977-ben a házas női népesség körében is -, ami magasabb az 1966-ban házasságot kötöttek hasonló tartalmú 1,9-es értékű adatánál; ez az érték is lényegesen alatta marad azokban az egyszerű reprodukciót biztosító átlagnak.

A népesedéspolitikai intézkedések bevezetését követően ugrásszerűen növekedett az élveszületések száma; az azonban alig járt együtt a magasabb - harmadik és több-

dik - születési sorrendű gyermek megszületésével, s így a termékenységi magatartásban várt változások mindeddig nem következtek be. Az élveszületések száma 1976-tól - több tényező együttes hatására - folyamatosan és jelentősen csökken.

Mindez azt eredményezte, hogy 1974-1977 között megismételtük az 1953-1956 közötti demográfiai hullám felfelé futó ágát és a demográfiai hullám lefelé futó ága is létrejön. Bizonytalan azonban az élveszületések csökkenésének nagysága és időtartama.

Ezért népesedési szempontból a korábbinál is indokoltabb a hosszú távú népesedés politikai koncepció által az 1970-es évek második felére javasolt újabb népesedési intézkedések meghozatala. Ha az intézkedések - a folyamatos népesedéspolitika - hatására azok a fiatal korosztályok, amelyek a népesedéspolitikai intézkedések óta eltelt időszakban, illetve részben ezek hatására születtek meg korábban és nagyobb arányban első és különösen második gyermeküket, a jelenleginél és az előreláthatónál nagyobb arányban megszülik harmadik gyermeküket is, akkor az élveszületések száma csökkenésének üteme és mértéke lassítható, és az eddigiek során a termékenységi magatartásban tapasztalható kisebb pozitív változások fenntarthatók, akkor az egyes korosztályok létszámában a további nagy aránytalanságok kialakulása mérsékelhető. Az élveszületések eddigi és a közeljövőben várható alakulása egyre inkább arra utal, hogy a népesedéspolitikai intézkedések a viszonylag kiegyenlítettebb létszámú generációk kialakítására vonatkozó egyik fő népesedéspolitikai célunkkal ellentétes hatást eredményeztek, a termékenység lényegi változatlansága pedig arra mutat, hogy másik fő népesedéspolitikai célunkban - a termékenység színvonalának emelésében - sem sikerült lényeges előrehaladást elérnünk. Mindez együttesen arra utal, hogy az egyszerű reprodukció biztosításához szükséges termékenységi szint folyamatos elérése a korábban hirtelen jóval nehezebb.

A népesedéspolitikai határozat végrehajtását így egyidejűleg eredmények és feszültségek, a népesedési folyamatok jövőbeni alakulását pedig nagyfokú bizonytalanság jellemzi.

A népesedéspolitikai intézkedések egésze - összhangban társadalom- és életszínvonalpolitikáinkkal - megfelelően szolgálja a kitűzött célokat. Növekedett a társadalom tehervállalása a gyermeknevelés költségeiben. A gyermekszülés és nevelés feltételei javultak. Elsősorban a terhesség megelőzésében és a terhesség megszakításában alakultak ki pozitív irányú változások; a terhességmegszakítást újraszabályozó intézkedések nem hatottak kényszerjelleggel. Az új korosztályok "minőségi" állapota - a maga-

sabb születésszám mellett - lényegesen javult. A népesedési intézkedések legpozitívabb hatásaként - a tartós, nagy hatású propaganda-kampány eredményeként is - rövid idő alatt jelentősen változott a társadalom gondolkodása, általános felfogása a gyermekről, családról.

Hosszú távra megfogalmazott, és a társadalompolitika szerves részeként érvényesülő népesedéspolitikánk fő céljain, elvein és így népesedéspolitikánk egészén nem kell változtatni.

A népesedéspolitikai határozat további következetes végrehajtása során - a közeli években - mindenekelőtt a születésszám gyors csökkenésének megelőzésére, az új demográfiai hullám miatt kialakuló feszültségek mérséklésére, illetve megelőzésére kell erőfeszítéseinket koncentrálni. Ennek során elvi alapnak kell tekinteni azt, hogy társadalmi érdekünk és a népesedési határozatból fakadó elkötelezettségünk, a népesség által érintett intézmények olyan mértékű, időben történő fejlesztése, mely az ellátottság mennyiségi és minőségi színvonalának folyamatos javulását eredményezi. Az elmúlt évek termékenységgel összefüggő tapasztalatai arra utalnak, hogy a jövőben - a két-háromgyermekes családtípus térnyerésének változatlan ösztönzése mellett - nagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy - az érintett családok szándékainak is megfelelően - nagyobb arányban szülessenek meg a második gyermekek. Ez az előzőnél reálisabban elérhető cél, és ugyanakkor megkívánja az első gyermeket szülő családok támogatását is.

A 60 évesnél idősebbek arányának növekedési üteme az elmúlt öt évben lelassult. Az elmúlt évtizedben ugyanis a felnőttkorúak halandósága lényegében nem javult tovább, sőt egyes években ténylegesen romlott. A halálozás e sajátosságai azt eredményezik, hogy népesedéspolitikánk lényeges elemévé vált - a termékenység mellett - a halandóság is.

A halandóság alakulása arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövőben a korábbinál folyamatosan nagyobb figyelmet kell fordítanunk - a születésszám ösztönzése és a korosztályok létszámának kiegyenlítése mellett - a már élő nemzedékek egészségi állapotára, életbenmaradására. Ez - a népesség korösszetételének változásából adódó szükségleteken túl - különös nyomatékkal hívja fel a figyelmet az egészségügyi ellátás helyzetére és fejlesztésének feladataira.

Nagyobbrészt előttünk álló feladat e tendenciák okainak részletesebb feltárása.

A felnőttkorú népesség halálozásának mutatói az elmúlt 10-12 évben romlottak. A férfiak halandósága 20 %-kal, a nők halandósága 17 %-kal nőtt ebben az időszakban. Különösen jelentősen romlott a 40 évnél idősebb férfiak halandósága; ennek mértéke meghaladja a 35 %-ot.

2. Jövőbeni népesedési folyamatok és a népesedéspolitikai tartalmának változásai

Az elmúlt években kialakult népesedési helyzet a termékenység területén az 1970-es évek végétől újra lényegesen megváltozik. Lényegében változatlan termékenységi szint mellett a szülőképes korú nők számának és korösszetételének hatására az élveszületések száma várhatóan ismét az 1970-es évek elején kialakult szintre, majd fokozatosan az alá csökken.

Ezért ezekben az években a népesedéspolitikai közvetlen feladata - az 1960-as évek elején kialakulthoz hasonló - újabb demográfiai mélyvölgy kialakulásának megakadályozása az 1970-es évek végén bevezetendő újabb sokoldalú népesedéspolitikai intézkedések alapján.

A népesedéspolitikai intézkedéseket követően folyamatosan változó termékenységi magatartás, valamint a halandóság területén kibontakozott tendenciák körülményei között a megszokottnál megalapozatlanabban, és így eredményében is bizonytalanabban lehet hosszabb távú népességprognózist készíteni.

Ha csupán azokat a változásokat vesszük figyelembe, amelyek 1974-1975-ben az élveszületések számának jelentős emelkedését, majd az 1976-1977. évi visszaesést okozták, illetve előrevetítjük a terhesbemutatók adatait, ezenkívül figyelembe vesszük a legutóbbi termékenységi-családtervezési vizsgálatok adatait, végül a számítások alapján a szülőképes korú nők számának és összetételének jövőbeni alakulását vesszük, hozzávetőleges képet alkothatunk termékenységi helyzetünk közeljövőjéről, az 1978-1982 között születendő nemzedékek nagyságáról.

Az élveszületések száma az 1978-1982 közötti időszakban elkerülhetetlenül és folyamatosan csökkenni fog. A csökkenés mértéke 1982 után várhatóan növekszik. Ezt a csökkenést az alábbi tényezők okozzák:

- 1976-ig növekedett a szülőképes korú nők száma; ez és belső korösszetételük alakulása egyaránt növelte az élveszületések számát. 1977-től a szülőképes korú nők száma tartósan csökken; ez és ezen túlmenően belső korösszetételük alakulása is csökkentette az élveszületések számát; e folyamat hatása közel másfél évtizedig érvényesül;

- 1974-1976 között született - főként második - gyermekek egy része a későbbiek során mindenképpen megszülettek volna, de a népesedéspolitikai intézkedések hatására e családok időben "előrehozták" a gyermekszülést; ezek a gyermekek - főként az 1977-1980-as években - hiányoznak;
- a harmadik gyermekek száma és aránya mindeddig nem emelkedett és - a családtervezési vizsgálatok eredményei szerint - a jövőben sem várható ettől lényegesen eltérő tendencia.

Így a jelenlegi körülmények előrevetítésével az 1978-1982-es években az élveszületések száma az alábbiak szerint alakulhat:

Élveszületések száma

1973-1982

(ezer fő)

Év	77/V népesség-előreszámítás	Korrigált számítás
1973	156	156
1974	186	186
1975	194	194
1976	185	185
1977	178	178
1978	180	166
1979	175	161
1980	170	156
1981	165	150
1982	159	146

Népességünk számának és összetételének alakulásában a jövőben is lényeges szerepet játszik és tartósan érvényesül az elmúlt évtizedekben a termékenység és halálozás területén kialakult sajátos helyzet:

- a termékenység tartósan alacsony színvonalú lesz és nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját,
- az élveszületések száma mintegy másfél évtizedig csökken és változatlanul nagymértékben ingadozik,
- a népesség halálozásában várhatóan a jövőben is érvényesülnek az utóbbi

évek tendenciái, és így a férfiak és nők halálozása - bár különböző mértékben - esetleg tartósan romló, stagnáló tendenciát fog mutatni.

E folyamatok hatására az 1980-as években várhatóan bekövetkezik a népesség kisebb mértékű csökkenése.

Hazánk népesedési sajátosságai megkívánják, hogy a társadalom tudatosan törekedjen egyrészt a rendellenesen alacsony, a népesség reprodukcióját nem biztosító termékenység emelésére, másrészt a lakosság korösszetételének kiegyenlítésére, végül a lakosság egészségi állapotának a viszonylag gyors javítására, és így a várható átlagos élettartam emelésére.

Ezek a sajátosságok nemcsak a népesedéspolitika céljait határozzák meg, hanem hosszabb távon is - 3-4 évtized távlatában - meghatározzák a népesség nagyságát és összetételét, és így közvetlen - egyes vonatkozásokban meghatározó - szerepet játszanak társadalmi és gazdasági fejlődésünkben.

Az egymást követő korosztályok létszámának ingadozása általában is kedvezőtlen hatást gyakorol a társadalmi-gazdasági fejlődésre, ugyanakkor pedig nem kis mértékben érinti - előnyösen vagy hátrányosan - az érintett korosztályokhoz tartozók egész életútját. A korosztályok létszámának ingadozása kisebb-nagyobb mértékben érinti a társadalmi-gazdasági fejlődés minden területét, különösképpen befolyásolja a nem termelő infrastrukturális intézmények hálózatának bővítését, ezen belül is mindenekelőtt a kulturális szféra és az egészségügy fejlesztését. A hálózatok fejlesztését - a társadalom erőforrásainak pazarlása nélkül - nem lehet a "demográfiai hullámok" csúcsára méretezni. Ezért indokolatlanul - és nagyjából elkerülhetetlenül - az átlagosnál hátrányosabb helyzetbe kerülnek azok, akik a nagy létszámú korosztályokhoz és előnyösebb helyzetbe azok, akik a kis létszámú korosztályokhoz tartoznak.

Az egyes korosztályok létszámának ingadozása lényegesen befolyásolja a foglalkoztatáspolitikát és munkaerőgazdálkodást is. Abban az esetben pedig, ha a munkaképes korból kilépő, valamint az ugyanakkor munkaképes korba lépő korosztályok eltérő létszámaiból adódó hatások egyidejűleg, egymás hatását erősítve jelentkeznek - gazdasági fejlődésünkben erre már volt példa - gazdaságpolitikát közvetlenül alakító szerepük is lehet.

A fejlődés általános tendenciáinak megfelelően, és így csak kissé részben népesedésünk sajátosságainak hatására és azzal összefüggésben, Magyarországon is végbement

- lényegében az elmúlt 20 évben - a népesség előregedése. E folyamat eredményeként az idősebb korú - nyugdíjkorhatáron felüli - népesség aránya megközelíti a 21 %-ot. Az idősebb korú népesség számának növekedése rendkívül bonyolult és összetett társadalmi és gazdasági problémákat vet fel.

Az elmúlt évtizedekben a születéskor várható átlagos élettartam nagymértékben növekedett, kitolódott a biológiai előregedés határa, szoros összefüggésben az élet-színvonal és különösen az egészségügyi ellátás színvonalának emelkedésével. Ez - összefüggésben a nyugdíjkorhatárt elért férfiak és nők alacsony arányú gazdasági aktivitásával - ami nagyrészt a világviszonylatban is viszonylag alacsony életkorban meghatározott nyugdíjkorhatárra és a keresethez képest viszonylag kedvező nyugdíj megállapítására vezethető vissza - széles és társadalmi méretekben is megfogalmazódó elsősorban pedig a városi lakosságot érintő problémákat vet fel.

Más jellegű problémát okoz az, hogy - különböző népesedési okok együttes hatására, különösképpen azonban a többgenerációs együttélés gyors ütemű csökkenésével - nagymértékben nőtt és növekszik hosszabb távon azoknak az öregeknek a száma, akik teljesen egyedülállóak.

Az öregkorúak számának és struktúrájának múltbeli és jövőbeli már belátható alakulása megkívánja, hogy az eddigieknél nagyobb erőfeszítéseket tegyünk az idősebb generációkkal összefüggő társadalmi problémák részletesebb megismerésére és csökkentésére, megoldására.

A népesedési folyamatok hosszú távon belátható alakulása bizonyossá teszi, hogy hazánkban a következő évtizedekben is aktív, átfogó, folyamatos népesedéspolitikát kell meghirdetni és megvalósítani. A népesedéspolitika tartalma a jövőben fokozatosan bővül. Várható, hogy a népesedés egyes területei, elemei közül először a halálozás, majd később a családdal összefüggő folyamatok (házasodás, válás, generációs együttélés stb.) esetleg az egyes életkori rétegek, közülük is elsősorban az öregkorúak népesedéssel összefüggő problémái lesznek az elemei a népesedéspolitikának a termékenység mellett.

3. Az aktív népesedéspolitika szociális és gazdasági jellegű főbb eszközei

a) Az elmúlt évek tapasztalatai

A határozat alapján hozott szociálpolitikai intézkedések egésze megfelelően szolgálta a kitűzött célokat. Növekedett a társadalom tehervállalása a gyermeknevelés költségeiben. A gyermekvállalás és nevelés feltételei javultak. A gazdasági eszközök nagyobb része az ipari településeken élő családok helyzetét javította, ösztönző hatásuk is itt volt a legerősebb.

Szociálpolitikai eszközeink azonban ma még nem ösztönzik kellőképpen, különösen a harmadik gyermek megszületését. A pénzbeni társadalmi juttatások több éve változatlan nagysága – a viszonylag magas fogyasztói árindex mellett – a növekvő gyermek nevelési költségek mind kisebb hányadát fedezik.

A gyermekgondozási segély rendszere bevált és a 3 évnél fiatalabb gyermekekről való társadalmi gondoskodás fő formájává fejlődött. Jelenleg 290 ezer anya veszi igénybe. A főként nőket foglalkoztató munkahelyen a gyermeket nevelő anyák időszakos vagy tartós kiesése a munkából jelentős gondokat okoz. Azok a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy kezdeményezzék a gyermekgondozási segélyen lévő anyák részmunkaidős bedolgozói foglalkoztatását, nem jártak kellő eredménnyel. A gyermekgondozási segély megmaradt alapvetően népesedéspolitikai intézménynek. Az eredeti elhatározásnak megfelelően időszerű a segély összegének – esetleg differenciált – emelése.

A gyermekápolási táppénzjogosultság csecsemőkortól 6 éves korig való kiterjesztése jelentős könnyítést hozott a dolgozó anyáknak.

A gyermekvállalást ösztönző eszközök közül a lakosság elsődlegesnek tekinti a lakást, mint a gyermekvállalás alapvető feltételét. Lakáselosztási rendszerünkben a felosztható tanácsi lakások 40-45 %-át kapják fiatal házasok. Az ösztönzés erejét fékezte, hogy az V. ötéves tervben épülő lakások átlagos alapterülete nem nőtt. Városokban általánossá vált a 3 és többgyermekes családok lakásigényének soron kívüli kielégítése. Itt is tapasztalható azonban a várakozási idő növekedése.

A nők foglalkoztatásának nagymérvű kiterjedése miatt a másik legfontosabb feltétel a gyermekintézményekkel való ellátottság. A bölcsődei és óvodai hálózat férőhelyeinek a V. ötéves tervben megvalósuló 25 %-os, illetve 22 %-os fejlesztése ellenére – sem tart lépést az igényekkel. A kielégítetlen igények miatt állandó

probléma az intézmények túlzsúfolása, ami természetesen fokozza a megbetegedési gyakoriságot, ami komoly egészségkárosító hatással jár.

Az óvodai hálózat fejlesztésének megfelelő üteme ellenére – az ellátandók számának növekedése miatt – az elhelyezési gondok itt sem csökkennek, javulás csak az 1980-as évek közepére várható, a gondok azonban ekkor a napköziotthonos ellátás területén fognak jelentkezni.

A gyermekneveléshez és gondozáshoz használatos cikkek kínálata és választéka javult, de nem kielégítő mértékben. Jelentős állami támogatás mellett is viszonylag magas a gyermekruházati cikkek és bútorok ára. A felnőtt ruházati cikkek és bútorok árszintjével párhuzamosan ezek ára is emelkedett. A rögzített áras cikkek akciója nem vált jelentőssé, a vásárlók többségének igényét a szerényebb kivitelű és minőségű "uniformizált" cikkek már nem elégítik ki. Az elmúlt 4 évben jelentősen bővült a nagy családok üdültetési lehetősége, a SZOT-által bevezetett szolgáltatások (nagycsaládos beutalók, gyermekgondozási segélyes anyák és gyermekei üdültetése) kedveltek, de a lehetőségek még szűkösek.

c) Jövőbeni célok és feladatok

Mindez azt kívánja meg, hogy népesedéspolitikánk konkrét céljait a tapasztalatok és a népesedési folyamatok és helyzet új vonásainak is megfelelően bővítsük, és már 1978-1979-ben újabb komplex népesedéspolitikai intézkedéseket vezessünk be az alábbi elvek figyelembevételével:

- állítsuk helyre a kialakított eszközrendszer – ezen belül mindenekelőtt a pénzbeni társadalmi juttatások – hatásfokát,
- jövőbeni – elsősorban a pénzbeni társadalmi juttatásokkal összefüggő – intézkedéseket a harmadik gyermekre koncentráljuk,
- helyezzük továbbra is előtérbe – lehetőségeinkkel összehangolva – a meny-nyiségi és minőségi lakásellátás javítását,
- a gyermekek nevelésével összefüggő intézményrendszerek közül fejlesszük kiemelten az óvodai és napköziotthoni hálózatot,
- korszerűsítsük fokozatosan a gyermekgondozási segély rendszerét úgy, hogy népesedéspolitikai funkciójának megtartása mellett érvényesüljenek a fog-

lalkoztatáspolitikai szükségletek is,

- elégítsük ki teljesen az egészségügyi gyermekotthoni ellátással szembeni szükségleteket,
- fokozatosabban ösztönözzük a második gyermekek megszületését és ezért is támogassuk az első gyermeküket nevelő családokat is,
- a gyermekgondozási segélyrendszer célszerű korszerűsítésének alapján a bölcsődei hálózatot a korábbi elképzeléseknél kisebb mértékben fejlesszük.

Ezeknek az elveknek az alapján a szükséges újabb népesedéspolitikai intézkedések keretében az alábbi konkrét intézkedések kívánatosak:

- a szülési szabadság 4 héttel történő meghosszabbítása úgy, hogy az csak a szülést megelőzően legyen igénybevehető,
- a képezhetetlen és intézetben el nem helyezhető mozgás- és értelmi fogyatékos gyermekek szülei számára a gyermek 6 éves koráig biztosítani kell a gyermekgondozási segély igénybevételét,
- a gyermekápolási táppénz igénybevételét mindkét szülő számára célszerű biztosítani,
- családi pótlékot kell biztosítani az első gyermeküket nevelő családok számára a gyermek 5-6 éves koráig,
- a családi pótlék emelését koncentrálni kell a harmadik gyermekekre,
- a gyermekgondozási segélyt a foglalkoztatáspolitikai követelmények fokozottabb figyelembevételével kell korszerűsíteni. Ezért a gyermekgondozási segély szükséges emelését a gyermek korától célszerű differenciálni az emelést a gyermek 1,5-2,0 éves koráig koncentrálni,
- a lakásépítés gyermekekkel összefüggő szociálpolitikai kedvezményeit növekvő mértékben kell kiterjeszteni a községi családokra.

Tovább kell vizsgálni a gyermekgondozási segélyen lévő anyák választási lehetőségeit bővítő formákat, így

- a "mini-bölcsőde" létrehozásának lehetőségeit,
- a segély igénybevétele alatti munkavégzés rugalmas formáit,

- a segély változatlan folyósítását akkor, ha az anya a gyermek másfél éves kora után visszatér munkahelyére, és nem vesz igénybe bölcsődét.

A gyermekgondozási segély rendszerének korszerűsítésével összefüggésben felül kell vizsgálni a bölcsődei hálózat fejlesztésének mértékére kialakult korábbi elképzeléseket. Fel kell tární, hogy a gyermekek közel teljes körű óvodai elhelyezése milyen mértékű és jellegű igényeket támaszt a jövőben az iskoláskorú - elsősorban a 6-10 éves - gyermekek napközotthoni vagy ahhoz hasonló elhelyezésével kapcsolatban.

4. A népesedéspolitikai egészségügyi vonatkozásai

a) Az elmúlt évek tapasztalatai

A női egészségvédelem és az újszülöttek egészségi állapotának javítása érdekében kidolgozott komplex program a fogamzás előtti, a terhsgondozás, a szülés körüli és az újszülött ellátás összehangolt, egyidejű fejlesztését irányozta elő. A bevezetett házasságkötés előtti, valamint Család- és Nővédelmi Tanácsadások rendszere hasznosnak bizonyult, és a kezdeti bizonytalanságok és formális vonások után ma már hatékony segítői az egészséges életmód és a korszerű családtervezési szokások kialakításának. E keretben hoztuk létre a genetikai és a férfi meddőségi tanácsadók hálózatát, valamint a korai magzati károsodások diagnosztikai állomásait.

Bővült a hormonális fogamzásgátlók választéka, jelenleg négy van forgalomban. A fogamzásgátlás korszerű eszközei közül a méhen belüli eszközök választékának bővítése céljából cseh és finn eszközöket importáltunk.

Az ugrásszerűen növekedett születésszám és a nagyobb minőségi követelmények megnövelték az egészségügyi irányítás és hálózat feladatait. A célok eléréséhez szükséges eszközöket átcsoportosítással kellett megteremteni. A rendelkezésre álló szűkös anyagi eszközök csak a legalapvetőbb szükségletek kielégítésére voltak elegendők. Ennek ellenére az intézkedéseknek számottevő eredményei vannak. Elértük, hogy

- részben a korszerű fogamzásgátló eljárások elterjesztésének eredményeként a művi terhességmegszakítások száma - a korlátozó intézkedések hatására - az 1973. évi 170 ezerről 1976-ra 94 ezerre csökkent,

- a csecsemőhalálozásunkat alapvetően meghatározó koraszülések gyakorisága az 1973. évi 11,6 %-ról 1977-re 10,6 %-ra csökkent,
- a csecsemőhalálozásunk sok éves stagnálása után számottevően csökkent, az 1973. évi 34 %-ról 1976-ban 30 %-re, 1977-ben pedig 26 %-re. A nagy szülészeti osztályok műszerezettségének jelentős javításával és a kis súlyú, éretlen újszülöttek megmentése érdekében kialakított újszülött intenzív központok létesítésével – amihez jelentős tőkés devizaigényes műszerek beszerzése volt szükséges – sikerült ezt az eredményt elérni,
- a megnövekedett szülőintézeti feladatokat a szakmai színvonal emelésével együtt tudtuk ellátni, ami többek között az anyai halálozás jelentős csökkenését eredményezte,
- az általánosan bevezetett újszülött szűrővizsgálatok, a kiszűrtek azonnali kezelésbe vétele, valamint a javuló szülészeti ellátás eredményeként csökkent a sérült és fejlődési rendellenességben szenvedők, illetve maradandó károsodást mutató csecsemők száma.

Az elért eredmények is bizonyítják, hogy az orvostudomány legújabb eredményeinek gyors alkalmazása – ha a megfelelő felszerelés, szervezeti feltételek és egységes szakmai irányítás biztosított – kedvezően tudja befolyásolni az eddig nemzetközi összehasonlításban lemaradást mutató helyzetünket. Az eredmények fenntartása és továbbfejlesztése viszont további – elsősorban műszerezettségi – fejlesztéssel lehetséges. Ennek biztosítása akkor is indokolt, ha ezen eszközök beszerzése tőkés, devizális igényt vet fel.

b) Jövőbeni célok és feladatok

Az elmúlt években elért eredmények azonban az európai rangsorban elfoglalt helyzetünket alig változtatták, éppen ezért további jelentős erőfeszítésekre van szükség, hogy a népesség minőségi és mennyiségi változásaiban a megindult folyamatok tovább javulhassanak. Ennek érdekében az alábbiak szükségesek:

- a család- és nővédelmi tanácsadók keretében javítani kell a genetikai és korai terhességi diagnosztika lehetőségét, hogy ezzel a fejlődési rendellenességek és terhességi sérülések számát csökkenteni lehessen,

- a koraszülés gyakoriságának jelentős csökkentése a terhességi műszeres diagnosztika és a pathológiás terhések intézeti és gyógyszeres ellátásának javítását igényli,
- az újszülötteket veszélyeztető betegségek elkerülése céljából mennyiségi fejlesztés nélkül jelentősen kell bővíteni az újszülött részlegek alapterületét, higiéniés körülményeit és műszerezettségét. A kiépített intenzív újszülött centrumok folyamatos működését, műszereinek pótlását változatlanul kiemelt programként kell kezelni,
- bővíteni kell az újszülöttek és csecsemők teljes körű szűrővizsgálatainak körét, hogy így a molekuláris fejlődési rendellenességek korai diagnózisa biztosítható legyen, és ezzel a jelenleg lehetséges gyógykezelés időbeni megkezdésével a képezhetetlen fogyatékosok száma csökkenjen,
- a gyermekkorúak ellátása színvonalának emelése érdekében folytatni kell a gyermekorvosi körzetek fejlesztését, de úgy, hogy az egy körzetre jutó ellátandók száma az 1000-1200 gyermeket ne haladja meg. A szolgáltatások telepítésénél figyelembe kell venni a szakorvosképzés és intézeti szakorvos-szükséglet lehetőségeit,
- a csecsemő- és kisdedhalálozásban ma még jelentős számmal szerepel a szív-, vese-, vérképző és daganatos betegségek következménye. Éppen ezért a VI. ötéves terv időszakában meg kell oldani a csecsemő szívsebészet, gyermek műveseellátás problémáját és javítani kell a speciális betegségek ellátásának színvonalát,
- az értelmi fogyatékosok ellátása és lehetséges rehabilitációja érdekében a férőhelyek mennyiségi növelése mellett meg kell teremteni a korszerű komplex rehabilitáció lehetőségeket, így a napközitthonos munkaterápiás intézményeket,
- a serdülő korosztály ellátása, színvonalának növelése elengedhetetlen, ezért folytatni kell a serdülőkorúak iskolaorvosi ellátásának kiépítését, a megfelelő kórházi osztályhátter megteremtését.

5. A társadalmi tudatformálás, ismeretterjesztés és nevelés

a) Az elmúlt évek tapasztalatai

Kedvezően változott a közszellem a család, az anyaság megbecsülésében, a gyermekgondozás és nevelés, az apai kötelezettségek vállalásában és értékelésében.

Bővültek, reálisabbá váltak a népesedési helyzettel kapcsolatos ismeretek. Ennek ellenére a népesedési helyzet jellemzőinek alakulásáról az ismeretek még mindig eléggé hiányosak, az értékelések egyoldalúak, egyes esetekben szélsőségesek. Az egészségügyi intézményekben, bölcsődei-óvodai felvételeknél kialakult feszültségek szűkebb körben a népesedéspolitikai határozat bírálatát is kiváltották.

Propagandánk a népesedési helyzet alakulását, a népesedéspolitikai intézkedéseket komplex módon, rendszeresen ismertette, magyarázta. Az anyagi-szociális tényezők elsődleges szerepének érzékeltetése mellett az erkölcsi-tudati tényezők önálló szerepét is hangsúlyozta. Az ismertetésben és a magyarázatban általában a történeti szemlélet érvényesült. A tömegkommunikációs eszközöknél a kampányszerűséget nem sikerült felszámolni. A kulturális élet sem mindig tartott szoros kapcsolatot a közszellem változásával.

A lakosság, különösen pedig az ifjúság körében szükséges biológiai, egészségügyi, etikai és morális ismeretek pótlására kidolgozásra kerültek az ifjúság családi életre nevelésének irányelvei, és ennek alapján az iskolai oktatás tematikája. Az 1974-75-ös tanévben folytatott kísérlet után 1976-77. tanévben az általános iskolák felső tagozata és a középiskolák majdnem 100 %-ban bevezették a családi életre nevelés oktatását. A bevezetésre kerülő tantervi reform a tantárgyi tematikákba is beépíti e témakör oktatását.

A népesedéspolitika lehetőségeit a mindenkori gazdasági helyzet erőteljesen befolyásolja, ami olyan feltételektől is függ, amelyeknek jövőbeni alakulása bizonytalan elemeket tartalmaz; ez a közszellem alakulására közvetlenül átsugárzik. A közszellemet befolyásolják a népesedéspolitika sajátosságai, emelkedik-e a társadalmi hozzájárulás mértéke a gyermekgondozásban és nevelésben, hogyan alakul az infrastrukturális beruházások nagysága, folyamatosan valósul-e meg a meghirdetett népesedéspolitika?

Ha hosszú távon az életszínvonal rendszeres emelkedésére, az életmód szocialis-

ta értékeinek gyarapodására, valamint aktív, a születések számát ösztönző, a felnővekvő népesség testi és szellemi kifejlődéseinek feltételeit javító népesedéspolitikára számítunk, akkor a közvélemény továbbra is fogékony lesz a népesedéspolitikai problémákra, támogatni fogja a népesedéspolitikai célok megvalósulását, készséggel fogja vállalni a gyermeket, a gondoskodást és a nevelést. Ezt valószínűsítik az elmúlt évek tapasztalatai is. Eszerint a közvéleményben erősödő tendencia a gyermek, a családszeretet, a felelősség a gyermek vállalásában és nevelésben. A lakosság szívesen vesz részt az anyagi-szociális feltételek javításában is.

b) Jövőbeni célok és feladatok

A népesedéspolitikai célok ismertetése, a népesedési helyzet alakulásának, az eredmények és a gondoknak az ismertetése, valamint a népesedési helyzet erkölcsi-tudati összetevőinek javítása alkotják a szemléletformálás alapvető területeit.

A szemléletformáló tevékenység komplex módon vegye figyelembe a különböző területek összefüggéseit, a népesedési helyzetet alakító tényezők együttes hatásait. Továbbra is törekedni kell a demográfiai kutatás, a társadalomtudományi eredmények, a közvéleménykutatási adatok figyelembevételére és ismertetésére. A szemléletformálás fő célja a szocialista humanizmus alapelveinek és normáinak érvényre juttatásával olyan közszellem kialakítása, amelyet a család intézményeinek védelme és erősítése, az anyaság fokozottabb megbecsülése, a humánus érzelmek mélyülése jellemez. Hangsúlyozni kell, hogy társadalmi érdek a család szerepének növekedése az egyén erkölcsi arculatának és érzelmi kiegyensúlyozottságának alakulásában.

Az iskolai oktatásban elindított egészségügyi és családi életre nevelési program fejlesztése mellett biztosítani kell, hogy az ifjúsági szervezetek, a művelődési intézmények és tömegkommunikációs eszközök a témával rendszeresen és megfelelő szemlélettel foglalkozzanak. A munkában vegyék figyelembe az életkori sajátosságokat. A szülőképes korba lépő korosztályokkal ismételten ismertessék a kedvezményeket, a lehetőségeket, a népesedéspolitikai fő céljait.

Továbbra is törekedni kell a népesedési helyzet alakulásának, az eredményeknek és a gondoknak rendszeres, megfelelő, széles körű ismertetésére, az anyagi-szociális-közegészségügyi, erkölcsi-tudati feltételek, feladatok területén. A szemléletformálás segítse a munkahelyi, termelési igények és az anyai hivatás egyeztetését.

Működjön közre a munkahelyi feltételek javításában. Segítse a munkahelyi és lakóhelyi erőfeszítések jobb összehangolását, ösztönözzön a meglévő eszközök és lehetőségek jobb kihasználására.

A szemléletformálás mozgósító erejét fokozva el kell érni, hogy az folyamatos legyen és időben kapcsolódjék az aktuális népesedéspolitikai, életszínvonalpolitikai intézkedésekhez. Különösen fontos feladat a helyi, konkrét gazdasági, szociális és egyéb intézkedések ismertetése.

13. Az életszínvonal és az életmód távlati fejlesztési koncepciója. Országos Tervhivatal. Összefoglaló. OT. Budapest, 1978. március. 11. oldal.

A társadalom - az átlagos körülmények közt élő családokat alapul véve - növekvő mértékben járuljon hozzá a gyermeknevelés anyagi terheihez. Noha a családi pótlék nagysága a korábbi időszakhoz viszonyítva dinamikusan nő, a gyermeknevelés költségeinek társadalmi átvállalásában a következő időszakban szerényebb előrelépést tervezhetünk. Ezért olyan sokoldalú támogatást kell megvalósítani, amely elsősorban az alacsony jövedelmű rétegek helyzetét javítja a fiatalok életpályáiban fennálló esélykülönbségek csökkentése érdekében.

A gyermekes családok pénzbeli támogatása népesedéspolitikai céljaink megvalósításának egyik, rövid idő alatt ható és rugalmasan változtatható eszköze. Mivel a most következő 4-5 év alatt lépnek aktív szülőképes korba a legalacsonyabb létszámú korosztályok, ezért a közeli időben bármely korábbi időszaknál fontosabb lenne növelni a gyermeknevelés társadalmi támogatását, mindenekelőtt a családi pótlékot.

14. Az életszínvonal és az életmód távlati fejlesztési koncepciója. Országos Tervhivatal. OT. Budapest 1978. március. 19-21. oldal.

Határozott tendenciát mutat a főváros társadalmi-gazdasági struktúrájának jövőbeni alakulása. A népesség struktúrája, a családi-társadalmi háttérből származó előnyök, a fővárosi iskolahálózat viszonylag kedvezőbb helyzete és a munkahelyeknek - ezen belül a nem fizikai munkahelyeknek is - a nagy száma és választéka alapján a szellemi dolgozók aránya tovább nő, mégpedig gyorsabban, mint az országos átlag.

A társadalmi struktúra változása érezteti hatását a családok összetételének változásában. A társadalmi változásokon túlmenően az egyes rétegek természetes szaporodásának alakulása is befolyásolja a családok homogenitásának mértékét. Ezért arra lehet számítani, hogy a következő évtizedben (a szövetkezeti parasztság jelentős csökkenésével számolva) egyre kevesebb lesz a tiszta szövetkezeti parasztháztartás. Ma azoknak a háztartásoknak, amelyben szövetkezeti paraszt él, közel fele vegyes összetételű. A szellemi réteg növekedésével párhuzamosan növekedhet a homogén szellemi háztartások aránya. A társadalmi struktúra változásának szükségszerű lelassulásával stabilizálódnak a mobilitási folyamatokat jellemző mutatók is.

A népesedési folyamatokat a jövőben az alacsony termékenység és az élveszületések hullámzása jellemzi. A népesség száma stagnál, esetleg kismértékben csökken. A népesség nem javuló, esetleg romló korszecifikus halálozása előreláthatóan tartósan érvényesül. A népesség korösszetétele a korábbinál kisebb mértékben változik: kissé nő az időskorúak (60 éven felüli férfiak és 55 éven felüli nők) aránya, mivel egyre nagyobb korosztályok lépnek az idős korba.

A munkaképes korúak aránya előreláthatólag mintegy 1 %-ponttal csökken. A munkaképes korúak száma 1976-90 között - mivel az 1960-as években és a 70-es évek elején született viszonylag kislétszámú korosztályok lépnek folyamatosan munkába - átmeneti csökkenés után az időszak végére csekély mértékben, kb. 20 ezer fővel nő. A munkaképes korú nők foglalkoztatásának mai magas színvonala csak 2-5 %-ponttal növelhető. A háztartásbeli nők közvetlenül munkába vonásának lehetőségei gyakorlatilag megszűntek, kb. 150 ezer fős csökkenésük lényegében "demográfiai csere" eredménye.

A munkaképeskorú népesség területi megoszlását a jövőben is a demográfiai folyamatok, a vándorlások és az urbanizáció határozzák meg. A területek közötti népesség-

mozgás és az urbanizáció lelassul. A vándorlások iránya lényegében nem változik. A népességvándorlást kiváltó tényezők hatása ugyanis az életszínvonal kiegyenlítődéssel folyamatosan mérséklődik.

Az újonnan munkába lépők közel 100 %-a az iskolából lép ki. A fiatal és idős korosztályok közvetlen cseréje a foglalkoztatottak szakmai - iskolázottsági struktúrájának gyors változását eredményezi és a foglalkoztatottak átlagos életkora is csökken.

A foglalkoztatottak létszámának alakulását is érdemben befolyásoló nyugdíjkorhatáron felüli aktív keresők száma - a nyugellátás várható javulása, valamint a továbbdolgozásra ösztönző jelenlegi rendszer fenntartása mellett - tovább csökken. A nyugdíjkorhatáron felüli aktív keresők számának csökkenése főként a mezőgazdasági körzeteket érinti, mivel a mezőgazdasági nyugdíjkorhatár fokozatos leszállítása következtében a mezőgazdasági keresők vonulnak nagyobb számban nyugdíjba.

A múltbeli és jövőbeni demográfiai folyamatok, valamint a munkaerő kínálatát befolyásoló feltételek változatlansága esetén azzal kell számolni, hogy az összes foglalkoztatottak a hosszú távú tervidőszak végére lényegében nem változik, tehát 1990-ben is csak 5,1 millió fő foglalkoztatásával lehet számolni. A feltételek változása esetén ez a szám 100-150 ezer fővel magasabb lehet.

A népesség és a foglalkoztatottak iskolázottsága, szakképzettsége 1990-ig terjedő időszakban a korábbiaknál lényegesen gyorsabb ütemben növekszik. A népességből a középfokú vagy annál magasabb végzettségűek aránya 14 %-ról kb. 23-24 %-ra növekszik; a 8 általánosnál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya 47 %-ról 32-33 %-ra csökken. A foglalkoztatottak között ezek a változások még sokkal intenzívebbek lesznek. A középfokú és ennél magasabb végzettséggel rendelkezők aránya - ideértve a szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezőket is - 42-44 %-ról 66-68 %-ra emelkedik, a 8 általánosnál alacsonyabb végzettséggel rendelkezőké 12-13 %-ra csökken. A szellemi munkát végzők aránya 27 %-ról 33-34 %-ra emelkedik. Tartósan érvényesül a megszerzett szakképzettség korlátozott realizálhatóságának tendenciája.

A területi fejlődést - demográfiai okok, valamint az életkörülmények és a munkalehetőségek területi közeledése következtében - a belső vándorlás további mérséklődése jellemzi. A városi népességszám növekedése - az elmúlt 15 év 900 ezer fős növekedésével szemben - várhatóan 5-700 ezer fő lesz. Budapest munkaképes korú lakosságának létszáma jelentősen csökken, ami csak bevándorlással pótolható. A fővárosi munkaerőhiány

ellensúlyozása jelentős társadalmi-gazdasági erőfeszítéseket és intézkedéseket tesz szükségessé.

Az ingázásnak a távlati tervidőszak elejére elért mértéke valószínűleg nem növekszik tovább. A távolsági ingázás feltehetően mérséklődik. A területi kiegyenlítődést egyre inkább meghatározó infrastrukturális feltételek úgy javulnak, hogy közeledés valósul meg az időszak első felében az egyes településkategóriákon belül, majd egyre inkább a különböző településkategóriák (város-falu) között.

15. Az életszínvonal és az életmód fejlődése az 1970-es évtizedben. Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő és Életszínvonal Osztály OT. Budapest, 1981. február. 5-9. oldal.

A népesedési folyamatokat a hetvenes évtizedben a változatlanul alacsony termékenység, az élveszületések ingadozó száma és a felnőtt népesség halandóságának emelkedése jellemezte. Növekedett azoknak a folyamatoknak és tényezőknek a száma, amelyek a társadalmi-gazdasági fejlődést a termékenységhez hasonlóan kedvezőtlenül érintik. Így a termékenységhez hasonló jelentőségűvé vált halandóság alakulása, a népesség területi elhelyezkedésének változásai, valamint a népesség öregedése.

1974-1976 között az 1973-as népesedéspolitikai határozat eredményeként az élveszületések száma ugrásszerűen emelkedett és megközelítette, illetve meghaladta a 190 ezer főt. 1977 óta az élveszületések száma gyorsan csökkent. A csökkenés a termékenységi színvonal lényegi változatlansága mellett - elsősorban a szülőképes korú nők létszámának változására és az előző évek előrehozott szülései miatt "hiányzó" gyermekekre vezethető vissza. A hetvenes évtizedben a korspecifikus halálozás növekedése azt eredményezte, hogy a születéskor várható élettartam csökkent, ami az életkilátások rosszabbodására utal. Az ossznépesség száma az évtized elejét jellemző lassú, majd gyorsabb növekedés után - 10 év alatt 390 ezer fővel - 3,8 %-kal nőtt. A népességszám az évtized végére a stagnálás kezdődő jeleit mutatja, kialakultak a tartós, bár nem túlzóan nagyarányú népességcsökkenés demográfiai alapjai.

A népesség korösszetételének változását elsősorban a fiatal korosztályok arányának kisebb növekedése jellemezte, a nyugdíjkorhatáron felüliek aránya - szemben az előző évtized igen gyors növekedésével - lényegében változatlanul maradt. Az időszak népesedési folyamatait jellemezte a családnagyság további csökkenése; ez részben a

többsgenerációs együttélés viszonylag gyors csökkenésére, részben a sokgyermekes családok arányának csökkenésére vezethető vissza. Az évtized második felében tovább csökkent a házasságkötések száma és visszaesett az újrَاهázasulók aránya. Az egyedülállók száma - részben a válások növekedésének hatására, részben a két nem eltérő halálozása miatt - folyamatosan növekedett és igen magas arányt ért el. A család működési problémái, funkciózavarai társadalmi jelentőségűvé növekedtek.

Az 1970-es évtizedben a lakosság egészségi állapota egyes betegségcsoportokban, illetve korcsoportokban határozottan javult (pl. tbc megbetegedések, csecsemőhalálozás), bár nemzetközi összehasonlításban változatlanul az európai rangsor alsó határában helyezkedünk el; másokban stagnált, vagy kifejezetten romlott (pl. szív- és érrendszeri megbetegedések, neurozis, rákhalálozás). Az országos adatok a halálozási és megbetegedési arányok romlását és ezzel egyidejűleg a születéskor várható élettartam stagnálását jelzik. Ez az ellentmondásos kép több tényező együttes eredményeként értékelhető.

A kedvező tényezők közül kiemelhetők a jobb élet és munkakörülmények, a folyamatosan javuló lakás- és táplálkozási viszonyok. Nőtt a lakosság egészségügyi kultúrája, több lett a szabadidő.

Ugyanakkor növekedtek azok a civilizációs ártalmak, melyek a technikai fejlődés, a növekvő motorizáció stb. következményeként (krónikus) betegségeket, sőt korai halált idézhetnek elő. Ebben az irányban hat a gyors urbanizáció, a fokozott kemizáció, növekednek a különböző környezeti ártalmak. A lakosság foglalkozási és települési átrendeződése, az alkalmazkodás az új élet és munkakörülményekhez nem egyszer túlterheli az egyén alkalmazkodó képességét és mindez együttesen betegséget okozó tényezővé válhat. Az egészségkárosító veszélyek elhuzódó felismerése, ezek leküzdésére való lassú felkészülés és reagálás, az ezirányú tudományos és technikai eredményeknek időben elhuzódó felhasználása (átmeneti) visszaeséseket, romlást is előidézhetnek a lakosság egészségi állapotát kifejező jelzőszámokban. Hazánkban is ez következett be a 70-es évtizedben.

A lakosság egészségügyi állapota három csoportba rendezett jelzőszámokkal érzékelhető, ezek együttese értékelési lehetőséget nyújt.

Az általános nemzetközi tapasztalatokkal egybeesően hazánkban is a fiatal korcsoportok testi fejlettsége, testmagassága és súlya folyamatos növekedést mutat (10

évenként 2-2,5 cm, illetve 1,5-2 kg). Ezt a növekedési tendenciát azonban nem követi a körfogati értékek arányos emelkedése. Ezekből megállapítható, hogy az elkényelmese-
dés, elkényeztetés, a kellő mozgáskultúra hiányában a teljesítőképeség gyengébb a nem-
zetközi átlagnál. A felnőtt lakosság korcsoportjaiban a testsúlytöbblet, a kevés moz-
gást ellensúlyozó testedzés hiánya a szabadidő eltöltés passzív formáinak magas aránya,
alkohol és dohányfogyasztás növekvő jelzőszámai, a néptáplálkozás helytelen gyakorlata
együttvéve a testi fejlettség, a fizikai erőnlét, az ellenállóképesség gyengülő állapo-
tára utalnak, ami a rokkantsági, halálozási és foglalkozási megbetegedések növekedésé-
ben is tükröződik.

A lakosság egészségi állapotát jellemző demográfiai mutatók a 60-as évek közepéig
folyamatosan javultak. Ehhez képest a 70-es évtized ellentmondásos képet ad.

Az utolsó 15 évben a születéskor várható élettartam javuló tendenciája megállt, a
halálozások száma és aránya emelkedett. Ez a tendencia különösen a középkorú férfiak
(és kisebb számban nők) körében kedvezőtlen. Nemzetközi összehasonlításban a születés-
kor várható élettartam terén 1978-ban 29 ország közül a 27-28. helyet foglaltuk el.

A csecsemőhalandóság a 70-es évtizedben folyamatosan csökkent és 1000 élve szüle-
tetre számítva 36-ról 24-re süllyedt. Ezt figyelemreméltó eredményként lehet értékel-
ni még akkor is, ha 22 európai ország között a 19. helyen állunk.

A megbetegedési arányokról rendelkezésre álló információk szükségessége miatt egyér-
telmű minősítés aligha adható. A többirányú megközelítésből annyi valószínűsíthető,
hogy a rejtett megbetegedések száma és aránya bizonyos betegségcsoportokban többszörö-
se a ma ismert és nyilvántartottaknak (hypertonia, neurozis stb).

Tényleges megbetegedési adatokkal csak a kötelezően bejelentendőkről rendelkezünk.
Ezek arányszáma az ellenük folytatott társadalmi méretű küzdelem eredményeképpen erősen
csökkenő tendenciát mutat. Ezt jól példázza a tuberkulózisra vonatkozó adatok válto-
zása.

A balesetek és öngyilkosságok száma és aránya nemzetközi összehasonlításban is ki-
emelkedően nagy. Úgy tűnik, hogy hatékony társadalmi méretű megelőzéssel ez az arány
csökkenthető lett volna.

Az eddigi részvizsgálatokból megállapítható, hogy a valós mentálhigiénés problémák

a lakosság mintegy egyharmadát érintik. Az okok felderítése még várat magára. Ezen belül gondot jelent az alkoholizmus, mert 15 év alatt az alkoholfogyasztás a kétszeresére, a legsúlyosabb szövődmények száma 3-4-szeresére nőtt. Általános tapasztalat, hogy a szeszfogyasztás és a dohányzás a 20 éven aluliak között az utóbbi évtizedben tovább növekedett.

Az összes betegségi esetek tekintetében a szakértői becslés vezető helyre azokat a betegségcsoportokat helyezi, melyek kialakulásánál a környezeti és életmódi tényezők szerepe a meghatározó (vérkeringés és a légzőrendszer, továbbá a bőr és a bőr-alatti kötőszövet, csontváz, valamint az izomrendszer megbetegedései).

Külön problémát okoz a testi-szellemi érzékszervi fogyatékosok aránya, melyet a szakértők a munkaképes népesség 5 %-ára becsülnek. Az időskorúak (60 éven felüliek) között ez az arány meghaladja a 10 %-ot. Különösen hátrányos, hogy a gyermek és ifjúkorú népesség 4-5 %-át kell gondozásra szoruló fogyatékosnak tekinteni. E súlyos problémák már ma is jelentősen terhelik az egészségügyi hálózatot.

A rokkantsággal-rehabilitációval összefüggő egészségügyi kérdések is jelentősen érintik a lakosság egészségi állapotát, valamint az egészségügyi ellátás feladatait. E kategóriába tartoznak a rokkantnyugdíjasok- és járadékosok. A rokkanttá válók száma 1962 és 1976 között 4,8 %-ról 9,2 %-ra emelkedett, de ebben nem elhanyagolható szerepet játszott 1974-ig a tsz rokkantak gyorsan növekvő száma és aránya. A 360 ezer rokkant nyugdíjas mintegy fele nyugdíjas kor alatti. Ezek aktív keresőre évi 9-10 új rokkant jut, ami a rehabilitációs tevékenység kezdetleges állapotára utal.

16. A távlati életszínvonal tervezés összefoglalásának stratégiai kérdései. Országos Tervhivatal Munkaerő és Életszínvonal Bizottság 01. Budapest, 1982. március, 1-4. és 17-54. oldal.

BEVEZETÉS

A távlati munkaerő- és életszínvonal tervezés jelenlegi szakaszában a fő feladat az elemzésekre, a prognózisokra és az "Előzetes elgondolásokra" támaszkodó részkonceptiók, tervtanulmányok elkészítése. Ezek után kerül sor a hosszú távú összefoglaló életszínvonal koncepció kidolgozására. Az elkészült és elkészülő részkonceptiókat az egyes szakmai zsűrik mellett megvitatja a Munkaerő és Életszínvonal Bizottság is. Ezekon a vitákon - az eddigi tapasztalatok alapján - számos olyan kérdés, probléma

merül fel, amely az életszínvonal fejlesztés stratégiai kérdéseit érinti.

A központi tervezés feladata ebben az időszakban az egyes részkonceptiók kimunkálásának megszervezése, elvi koncepcionális irányítása. Emellett megfelelő módon fel kell készülni az egyes részkonceptiók, tervtanulmányok fogadására, rendezni kell az eddig összegyűlt különféle forrásokból származó információkat. Ezen munka során is számos átfogó jellegű, az életszínvonalpolitika lényegi elemeit érintő kérdés bukkan felszínre.

Ennek a tanulmánynak alapvető funkciója, hogy áttekintést nyújtson azokról az átfogó stratégiai kérdésekről, amelyek a távlati életszínvonal tervezés körében felmerültek és rendezze őket. Ezen túlmenően, hogy bemutassa azokat az újabb alternatíva képző ismérveket, alternatív fejlődési pályákat, amelyek az életszínvonal fejlődés egészében, vagy egyes részterületein reálisan számbajöhetnek.

A munka jelenlegi szakaszában természetesen nincs mód a felmerült kérdések egyértelmű megoldására, lezárására. Ezért ezek most csak egy nyitott, vita alapként szolgáló tanulmány formájában foglalhatók össze. Ezen tanulmány vitájától várjuk azt a jelentős segítséget, amely az összefoglaló munka során nélkülözhetetlen. Ugyanis úgy véljük, hogy csak ebben az esetben lehetséges egy konzisztens, több alternatívát is tartalmazó távlati életszínvonal koncepció kidolgozása, amennyiben a felmerült nagy súlyú kérdések tisztázódnak, a dimenziók rendeződnek.

Ez a tanulmány épít:

- az elmúlt hosszabb időszakról készült elemzésekre;
- a hosszú távú prognózisokra;
- a már elkészült, illetve készüléfélben lévő részkonceptiókra, tervtanulmányokra;
- az elmúlt néhány év fejlődésének hosszabb távú következtetések levonására lehetőséget nyújtó összetevőire.

Mindezeknek megfelelően a tanulmány szerkezete a következő felépítést követi: az első rész a múltbeli fejlődésből adódó néhány hosszabb távú következtetést tartalmazza, amelyek az életszínvonal fejlődése fő kérdéseit érintik. Ebben a részben először azt vizsgáljuk, hogy a már hosszabb ideje fennálló tendenciák az évtized vé-

gén kialakult új feltételek közepette milyen sajátos vonásokat mutattak; milyen új problémák, megválaszolandó kérdések alakultak ki; a megnehezedett feltételek közepette mely területeken sikerült előrelépni, illetve a szűkebb gazdasági mozgástér hol fekezte le jelentősen a fejlődést.

A második rész a demográfiai-társadalmi folyamatok által meghatározott hosszú távú mozgástérből adódó néhány stratégiai következtetéssel foglalkozik. E mozgástér feltérképezéséhez prognózisjellegű módszerekre támaszkodtunk. Ugyanakkor a bemutatott folyamatokat természetszerűen nem tekintjük teljes mértékben meghatározottaknak. Ezen a téren is vannak alternatívák és az alternatívák közötti választás nem csekély mértékben tudatos elhatározásokon hosszabb távra szóló döntéseken alapulnak. Ebben a részben különös súlyt kapnak a demográfiai-társadalmi folyamatok területi vetületei. Úgy gondoljuk, hogy ezt nemcsak a területi problémáknak az 1970-es évtized végén tapasztalható kiéleződése indokolhatja, hanem főként az, hogy a térbeli dimenzió bevezetése az életszínvonal fejlődés számos új összefüggését, nagyfontosságú vetületét tárja fel.

A harmadik rész azokkal a stratégiai jellegű kérdésekkel, dilemmákkal és alternatívaképző ismeretekkel foglalkozik, amelyek a társadalmi és gazdasági fejlődés jövőbeni sajátosságaiból, a társadalmi cél- és értékrendszerből, valamint a gazdasági feltételek várható alakulásából következnek. Ezek természetszerűen szorosan összefüggnek a demográfiai társadalmi mozgástérből fakadó alapkérdésekkel, tehát az elválasztás inkább módszertani jellegű, mintsem tartalmi.

Ebben a részben áttekintjük az alacsonyabb növekedési ütem melletti életszínvonalpolitika néhány alapkérdését, az elosztási viszonyok lehetséges fejlődési alternatíváit, az életszínvonal anyagi feltételrendszerének és az életmód összefüggéseinek néhány átfogó problémáját. Természetesen mindezeket elsősorban, mint megválaszolandó kérdések, megoldandó feladatok, illetve, mint lehetséges alternatíva képző elvek formájában mutatjuk be. A második és harmadik részben felvetett kérdésekre a vita által adott válasz hatékonyan orientálhatja a további tervezőmunkát, de természetszerűen a vitában született állásfoglalások, vélemények nem szűkítik be, hanem inkább bővítik a vizsgálendő alternatívákat, a fejlődési pálya új jellemzőinek feltárására irányuló munkát.

Az olvasó méltán emelhet kifogást a jelen tanulmány műfaji egységével, stílusával szemben, a tartalmi kérdéseken túlmenően. Nem felmentve a szerzőket, annyit mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a téma sokrétűsége, a szelekció elkerülhetetlensége, s főként a tartalmi megközelítés nyitott jellege makacsul ellenáll mindenfajta egysé-

gesítési törekvésnek. Más típusú érvelést kíván az első részben bemutatott elemzés, a második részben felvázolt prognózis és a harmadik rész értékelemzési kísérlete. Mindezek ellenére elkerülhetetlennek tűnik, hogy ezek a kérdések, problematikák végezetül egy szerkezetében és stílusában is egységes távlati életszínvonal-koncepcióban öltönek testet. Ez a munkaanyag, s főként vitájának tapasztalatai érdemben segíthetik ez utóbbi feladat sikeres megoldását.

I.4 Egészségügyi ellátás

Az ingyenes egészségügyi ellátás állampolgári joggá válása jelentőségének hazai és nemzetközi elismertetése, a lakosság egészségi állapotának kedvezőtlen irányú megváltozása az 1970-es évtized közepétől az egészségügy szerepének felértékelődését eredményezte. Ez nyilvánul meg az egészségügyi ellátás V. ötéves tervidőszakban megvalósult kiemelt fejlesztésében, valamint abban a körülményben is, hogy 20 év után először tárgyalta a Politikai Bizottság önálló témaként az egészségügyi ellátás helyzetét és adatait.

Az 1970-es évtizedben kiépültek a mennyiségi ellátás legfontosabb intézményi feltételei, javultak az alapellátás ellátottsági mutatói, valamint a betegforgalom tekintetében nemzetközi viszonylatban is élen járunk. Ugyanakkor az ellátás minősége egyre kevésbé felel meg az életszínvonal emelkedés következtében megnövekedett lakossági elvárásoknak. Ehhez hozzájárul, hogy a lakosság egészségi állapota kedvezőtlen irányba változott, s a halálozások tekintetében az európai rangsor végén helyezkedünk el. Jelentős társadalmi, területi differenciák alakultak ki az egészségügyi ellátásához - különösen a magas színvonalú ellátáshoz - való hozzáférhetőségben is. Mindez jelentős társadalmi feszültségforrást jelent és a lakásproblémával együtt az évtized legneuralgikusabb társadalmi problémájává vált.

Az egészségügynek ez a kiélezett helyzete több okra vezethető vissza: 1960 és 1980 között gyors mennyiségi bővülés zajlott le a gyógyintézeti betegágyak növekedésében (23 ezerrel bővült), ugyanakkor számos strukturális probléma kapcsolódott e mennyiségi előrelépéshez.

Év	Újonnan létrehozott gyógyintézeti betegágyak száma	Kórh. ágyak megszűnése	Kórh. ágyak bővülése	Kórházi ágyak száma időszak végén
1960-70	14 126	709	13 417	85 768
1970-80	14 852	5 081	9 771	95 539
	28 978	5 790	23 188	

A korábbi évtizedekben az egészségügyi intézmények karbantartásában, felújításában, illetve rekonstrukciójában - sőt helyenként fejlesztésében (lásd fekvőbeteg-ellátás, egészségügyi gyermekotthon, szociális otthon stb.) - akkora lemaradások halmozódtak fel, amekkorát ilyen rövid időszak kiemelt fejlesztése nem pótolhatott. Komoly problémát jelentett továbbá, hogy a rendelkezésre álló szűkös erőforrások sem az átstrukturálódó szükségletek kellő mértékű figyelembevételével mellett kerültek felhasználásra, így az ellátó hálózat sem mennyiségében, sem minőségében nem felel meg a lakosság egészségi állapota által determinált szükségleteknek.

Az épületek állaga erősen leromlott (egy 1978-as felmérés szerint a kórházi épületek 17,6 %-a, a beépített térségek 6 %-a selejtezendő, 11,3 %-a, illetve a beépített térfogat 21 %-a rekonstruálandó, 18,6 %, ill. 28 %-a felújítandó és csupán 52,5, illetve 45 % szorul folyamatos karbantartásra). A gép-műszerpark hiánya, illetve műszaki állapota még ennél is rosszabb képet mutat. A gyógyító munkát tovább nehezítik a gyakori tervszerűtlen épületkiválások, ágymegszűnések is. Ezt támasztja alá az is, hogy az újonnan létrehozott gyógyintézeti betegágyak száma a két évtizedben nagyjából azonos mértékben nőtt. Ugyanakkor a megszűnések tekintetében lényegesen nagyobb eltéréseket tapasztalhattunk. A 70-es évtizedben éppen a korábban elhalasztott selejtezések elmaradása miatt, a kórházi ágyak mintegy 5 %-át kellett megszüntetni. Ennek ellenére a korszerűnek tekinthető, elmúlt 20 évben létrehozott ágyak száma csupán 30 százalékot tesz ki.

Az egészségügy belső feszültségei mellett a legnagyobb problémát az egészségi állapotot károsan befolyásoló tényezők erősödése jelentette. Az urbanizáció, társadalmi mobilitás, tömeges női munkavállalás - társadalmi-gazdasági jelentősége mellett - kedvezőtlen egészségügyi hatással is bír, ami a lakosság mentális, sőt fizikális egészségének romlását eredményezi. (A pszichés feszültségek alkalmazkodási, beilleszkedési zavarokat eredményeznek, ami túlgyógyszerezéshez, alkoholizmushoz, illetve magas vérnyomás, infarktus, agyvérzés, ideg- és elmebetegségeket, az alkoholizmus miatti májzsugorodásban meghaltak számának növekedéséhez vezet.) Ezt mutatja, hogy 1970 és 1980 között az új ideg- és elmebetegek száma évi 15 ezerről 19 ezerre, az

egy főre jutó alkoholfogyasztás abszolút literben kifejezve 9-ről 12 literre, a nyilvántartott alkoholisták száma 39 ezerről 50 ezerre (az összes alkoholisták száma 200 ezerre becsülhető), az alkoholos májzsugorodás miatt meghaltak száma 180-ról 1560-ra (!) növekedett.

A lakosság nagyarányú előregedése, a családi gondozás lehetőségeinek beszűkülése óriási terhet ró az egészségügyi hálózatra, ami megnehezíti az egészségügyi munka korszerűsítését a fiatalabb népesség egészségügyi ellátásának gyors javítását.

Szociálpolitikai rendszerünk számos diszfunkciója is egészségügyi problémaként csapódik le és rontja a lakosság jólét-érzetét. Ezt igazolja többek között az a felmérés is, amely szerint az időskorúak sokkal rosszabban ítélik meg egészségi állapotukat, mint az orvos, bár ebben kétségkívül szerepet játszanak az egészségügyi szolgáltatással való elégedettség problémái is.

Egyes rétegek jövedelmi, szociális problémái torz fogyasztási szerkezetet eredményezhetnek, ami szintén egészség-károsodáshoz vezethet. Az anyagi értékek felértékelődése, ill. az utóbbi években a folyamatos életszínvonal emelkedés iránti erős lakossági igény, a lakáshoz jutáshoz szükséges nagymértékű áldozatvállalás túlhajszolt, feszített életmódot eredményezett széles tömegeknél, ami - empirikusan ugyan nem igazoltan -, de bizonyára nagy szerepet játszott a halálozási viszonyok romlásában. Ugyanakkor azok között, akiknek nincs módjuk a stagnáló, sőt csökkenő életszínvonalukat egyénileg megjavítani, szaporodnak a deviáns viselkedési formák (bűnözés, alkoholizmus), ami szintén egészségkárosodáshoz vezet.

Ellentmondás érezhető abban, hogy az egészségügyi működési és beruházási ráfordítások erőteljes növekedése nem érezte kellőképpen hatását az egészségügyi ellátás színvonalának, illetve a lakosság egészségi állapotának a javulásában. Ennek oka egyrészt az egészségügyben részben objektív (technikai színvonal elégtelensége stb.), részben szubjektív (megfelelő építőipari kapacitás hiánya, rossz műszerkihasználás stb.) tényezők következtében bekövetkezett költségrobbanás fejlesztési forrás-fel szívó hatása. (Az 1970-ben átadott 470 ágyas váci kórházban egy ágy létesítési költsége 400 000 forint volt, az 1979-ben átadott 580 ágyas kerepestarcsaiban 1,1 millió forint, az 1980-ban átadott 800 ágyas Délpesti Kórházban pedig már 1,6-1,7 millió forint volt.)

Az egészségügyi ellátásnak és intézményeknek a lakosság egészségi állapotára való hatása ismeretének hiányában az egészségügyi ráfordítások hatékonyságának vizsgálata,

illetve egy szigorúbb költségellenőrzés bevezetése ma még nem megoldható.

A 70-es években nyilvánvalóvá vált, hogy az egészségügy - minthogy számos hatókörén kívüli tényezővel kell számolni - nem képes egyedül az egészségi állapot javulása terén előrelépni. Ugyanakkor nem jöttek létre az érintett területekkel - oktatás-művelődés, környezetvédelem, településfejlesztés, szociálpolitika, foglalkoztatáspolitiká stb. - való együttműködés intézményi feltételei, hatékony formái. Ennek hiányában kérdésessé válik a megnövelt egészségügyi ráfordítások kielégítő hasznosulása, a társadalmi feszültségek érdemi enyhítése.

II. Társadalmi-demográfiai mozgástér

Az életkörülmények, életmód elmúlt időszakbeli változásaiban a demográfiai tényezők jelentős szerepet játszottak. Vizsgálatukban, elsősorban a főbb népesedési folyamatok alakulását, annak különböző vonatkozásait elemezzük az 1980-2000 közötti időszakban, különös hangsúlyt helyezve a területi mozgásokra. E tényezők alakulásában is igen sok hatás együttes érvényesülését kell figyelembe venni, így megállapításainknál elég jelentős a bizonytalansági tényező szerepe. A területi folyamatokat csak hármas bontásban tárgyaljuk (Budapest, város, község), így sok vonatkozásban a következtetések nem kellően differenciáltak. Kísérletünk során egy lehetséges helyzetképet vázolunk fel, amely az elmúlt évtized egyes tendenciáinak megragadásából próbál jövőre vonatkozó következtetéseket levonni. Megpróbáljuk, hogy a ma rendelkezésre álló információk alapján, néhány a jövőben kiéleződő ellentmondást is feltárjunk. A jövőbeni folyamatok tényleges alakulása - a kiinduló hipotézisek bizonytalansága, illetve a nehezen előrejelezhető társadalmi beavatkozások (településfejlesztési politika, infrastrukturális fejlesztés, foglalkoztatáspolitiká stb.) következtében - ettől eltérő lehet.

II.1 A népesség területi elhelyezkedése, korstruktúrája

Viszonylag stabil kiindulási pontnak tekinthető, hogy a népesség ebben az öt éves időszakban megkezdődő folyási folyamata bizonyos hullámzásokkal tartósan fennmarad.

A népesség fogyása mellett az életmód változásának egyes kérdéseire adandó válaszoknál nagyon lényeges tényező a népesség korstruktúrájának, területi elhelyezkedésének, gazdasági aktivitásának változása. Az 1970-80-as időszak területi mobilitási arányszámait vizsgálva megállapítható, hogy a vándorlások intenzitása a 60-as évek végéhez képest

a 70-es évtized második felében csökkent, amely részben a városi munkahelyek számának, a városok befogadóképességének csökkenéséből, részben a községekben a mezőgazdaság nyújtotta foglalkozási lehetőségek bővüléséből is adódott. Kitekintésünkben kiindulópontnak tekintettük, hogy a vándorlások alapvető iránya továbbra is a községekből városokba áramlás lesz. A vándorlási hajlandóság lassulását feltételezve, a községek népességszáma az ezredfordulóig mintegy 600 ezerrel csökken csupán az elvándorlás miatt, amelyből a vidéki városokba várhatóan 500 ezren, Budapestre 100 ezren vándorolnak. A városban lakás, amely az ezredfordulóban e területi mozgásokat feltételezve, a lakosság mintegy 60 %-ára lesz jellemző, számos infrastrukturális, foglalkoztatási probléma strukturális átrendeződését jelentheti. Ennek érdekében szükség lehet a migráció irányába és mértékébe való beavatkozásra, elsősorban közvetett eszközökkel, pl. községi infrastruktúra fejlesztésével, foglalkoztatási lehetőségek bővítésével.

A városi népesség jelentős növekedését nemcsak a vándorlási többlet okozza, hanem az a határozottan prognosztizálható alapvető változás is, hogy a következő két évtizedben – amúlttal szemben – a községek és Budapest lakosságának természetes fogyása következik be, s csak a vidéki városokban várható mintegy 160-180 ezres természetes szaporulat.

Általános tendencia marad a 70-es évtizedhez hasonlóan a népesség fokozatos elöregedése. E folyamat elsősorban Budapesten és a községekben erősödik fel (nem egyforma mértékben), de a városok népességében is emelkedik az idősek aránya, amelyet a következő táblázat jól szemléltet.

Év	1980			2000		
	Budapest	Város	Község	Budapest	Város	Község
0-14	17,9	23,6	22,2	13,2	18,2	18,2
15-59	61,9	61,3	59,8	64,6	65,9	59,8
60- X	20,2	14,1	18,0	22,2	15,9	22,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A különböző területek népességstruktúráját a jelenlegi kor, nem struktúra mellett alapvetően a vándorlások okozta változások módosítják. A vándorlók feltehetően továbbra is elsősorban a fiatal korosztályokból kerülnek ki, így a városokba áramlás hatására – annak csökkenő tendenciája ellenére – a 90-es évtized végére a 30 éven aluli népesség 45 %-a (Budapesttel együtt 60 %-a) városokban él az 1980-as 37 %-kal szemben. E folyamat döntő hatással lehet a fiatalabb népesség iskolázottsági szint-

jének alakulására, a legfontosabb demográfiai folyamatok, elsősorban a születések 2000-t követő területi változásaira.

A fiatal népesség városi koncentrációjának viszonylag magas szintje elsősorban a vidéki városokban, de Budapesten is számos feszültség forrásává válhat.

A korstruktúra változásából adódó strukturális feszültségek másik csoportját ugyancsak a területi mozgások idézik elő. A munkavállalási korú népesség száma 1987-ig kismértékben csökken, majd 10 év alatt mintegy 200 ezer fővel nő, s az ezredfordulót megelőzően ismét csökkenni kezd. A munkavállalási korú népességnek jelenleg 35 %-a városokban, 46 %-a községekben él. A következő két évtizedben ez az arány a vándorlások hatására megfordulhat (43, illetve 38 százalékra).

A gazdaságilag aktív népesség területi elhelyezkedését is jelentősen módosítja ez a változás. A városokba áramlás 70-es évtized végén bekövetkező lassulása szoros kapcsolatban volt a mezőgazdaságban létrehozott, elsősorban nem mezőgazdasági munkahelyek, a melléküzemágak gyors növekedésével. Ez mutatkozott meg abban is, hogy két évtized után a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma növekedett. A következő évtizedben kettős hatással számolhatunk: egyrészt a városok vonzóereje megmarad az infrastruktúra egyes területein meglévő és várhatóan megmaradó előnyei miatt, másrészt a községekben tovább növekedhet a munkaerő iránti kereslet. Elképzelhetőnek látszik, hogy a városok munkaerő felszívó képességének csökkenése következtében a városba áramlás intenzitása csökken, de nem elvethető alternatíva az sem, hogy a népesség városba áramlásával párhuzamosan fordított irányú ingázás indul meg városból falu felé. Ezt mutatják a gazdasági aktivitásra vonatkozó számítások is, amelyek szerint az 1980-as 1743 ezerrel szemben 2000-ben 2150 ezer körül alakulhat a városi (Bpest nélküli) aktív kereső létszám, míg ezen időszak alatt a községekben 350 ezerrel, Budapesten 50-60 ezer fővel is csökkenhet az aktívok száma.

A népesség korstruktúrájából származó feszültség forrása lehet az időskorúak számának gyors növekedése és területi elhelyezkedése.

A változások érzékeltetéséhez elegendő, ha megvizsgáljuk az elmúlt két évtizedet bemutató, illetve a jövőre vonatkozó nyugdíjaskorúakkal kapcsolatos táblázatot.

A nyugdíjaskorúak száma és megoszlása településtípusonként 1960-2000

Év	Budapest	Város	Községek	Osszesen
1960	338,9 (20,2)	344,4 (20,5)	994,0 (59,3)	1677,3 (100,0)
1980	500,2 (22,8)	620,3 (28,2)	1077,4 (49,0)	2197,9 (100,0)
2000	487,6 (20,7)	797,9 (33,9)	1066,0 (45,3)	2351,5 (100,0)

A nyugdíjaskorúak növekvő része él majd városokban, de 2000-ben ennek ellenére közel fele továbbra is községekben fog élni. (Ezt a jelenlegi korstruktúra mellett a 40 év feletti viszonylag alacsonyabb mobilitási hajlandósága is igazolni látszik.) Kiemelendő, hogy az ezredfordulóra a 75 év felettiéknél ez az arány hasonló lesz, így az időskorúak ellátási nehézségei, az egészségügyi gondozás kulcsproblémái valószínűleg itt jelentkeznek majd.

A népesség korstruktúrája változásának a társadalmi mozgástérre gyakorolt hatását a népesség gazdasági aktivitásán keresztül is jól lehet bemutatni. A gazdaságilag aktívok száma a következő 20 esztendőben várhatóan kisebb ingadozásokat mutat, eközben az eltartottak és inaktívok együttes száma lényegesen csökkent. A nyugdíjaskorúak e gyors növekedése, a fiatalokon belül a 0-14 évesek nagyon jelentős, 500 ezret megközelítő csökkenése, a munkavállalási korú eltartottak és az inaktívok számának várható stagnálása húzódik meg e folyamat mögött. Ennek kiemelése azért látszik fontosnak, mert nyilvánvaló, hogy a gazdaságilag nem aktív népesség "eltartása", a nyugdíjterhek és a gyermekhez kapcsolódó támogatások más és más mértékű terheket rónak a társadalomra. E probléma egyik lényeges vetülete, hogy a jövőben a költségvetési teher nyilvánvalóan ezen átstruktúrárlódó népesség miatt is időről időre lényegesen változik, és lehetséges, hogy a nyugdíjterhek növekedését "túlkompenzálják" e 20 éves szakaszban a "kieső" gyermekekhez kapcsolódó társadalmi juttatások. (Feltéve, hogy a jelenlegi gyermekekhez kapcsolódó támogatási rendszert tartjuk fenn.)

II.2 A családok, háztartások száma és az ebből adódó feladatok

A hosszú távú fejlesztés mozgásterének meghatározása a demográfiai folyamatok ösz-

szefoglaló áttekintését követeli meg. Az előzőekben bemutatott területi és korstruktúra változások is ennek részét képezik, de valós szintetizált bemutatás akkor lehetséges csak, ha a családok életfolyamatát vizsgáljuk. A család életútjának állomásai elsősorban a népmozgalmi eseményeken keresztül figyelhetők meg, így ennek elemzése, előrevetítése fontos folyamatokra hívhatja fel figyelmünket.

A előzőekben bemutatott várható elmozdulások is számos nagyon lényeges ponton nagymértékű bizonytalanságot tartalmaznak, de ezek - legalábbis irányukat tekintve - várhatóan megegyeznek a jövőbeli fő mozgásokkal. A népmozgalmi események előrevetítése, a családokkal, háztartásokkal kapcsolatos feltételezéseink jóval nagyobb hibalehetőséget rejtnek magukban. Ezeknek a változásoknak a társadalmi meghatározottsága rendkívül nagy, így az egyes tényezők sokszor nem is szétválasztható együttes hatását nyomkövetni alig lehet, de a nemzetközi tapasztalatok alapján is állítható, hogy a folyamatokban a tendenciákat illetően mégis bizonyos stabilitás van. A népmozgalmi események közül a házasság, válás várható tendenciáit próbáljuk felvázolni, mivel ennek számos vetülete a társadalompolitika eszközrendszerét, az életmód legfontosabb elemeit, az életkörülmények alakulását befolyásolja. A születések, illetve halandóság alakulását más témákhoz kapcsolódóan tárgyaljuk.

Az elmúlt évtizedek fogymatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a népesség folyamatos növekedésével párhuzamosan a családok száma is gyorsan emelkedett, 1960-hoz képest 20 év alatt 10 százalékkal, 2757 ezerről, 3028 ezerre nőtt. A családok számának növekedése a gyermekszám fokozatos csökkenése miatt együttjárt a családok átlagos létszámának folyamatos csökkenésével. A népesség jövőbeni csökkenése új helyzetet teremt e területen is. A 70-es évtizedben jelentősen megnövekvő válási arány (amely Magyarországot már régebben is jellemezte), a különélések számának viszonylag gyors növekedése, az özvegyülés a családtörédek számát növelték. A 70-es évtizedben a házassági hajlandóság mintegy 25 %-kal csökkent, s a népesség korstruktúrájából adódott, hogy a házasságkötések száma csupán 10 %-kal (97 ezerről 87 ezerre) mérséklődött.

A családtörédek tömeges létrejötte számos olyan problémát vet fel, amelyeket csupán megemlítünk, s amelyeket a jövőbeli feladatokból lényegesnek tartunk.

A családtörédek számának 50 ezres növekedése az elmúlt évtizedben várhatóan gyorsabb volt, mint ahogyan e folyamat a következő 1-2 évtizedben alakul, többek között a házasságkötések számának csökkenése miatt. 20 esztendő alatt így is mintegy 60 ezres növekedés várható, így 2000-re valószínűleg 400 ezret meghaladó szülő-gyermekes csonkacsalád él majd társadalmunkban. Ennek következményei a beilleszkedési

zavarok további erősödését eredményezheti hiszen már az elmúlt időszakban is e körből került ki az állami gondozottak, veszélyeztetett gyerekek jelentős része; de jelentős problémákat vet fel a gyereket nevelő szülő életmódjánál, közösségbe való beilleszkedésénél is. A társadalompolitika a múltban is igyekezett e problémák megoldását anyagi támogatással is segíteni (pl. egygyerekes családi pótlék), de a jövőben e feladat jelentősége megnövekszik.

A házasságkötések számának folyamatos csökkenése feltételezhetően legalább a 80-as évtized végéig tart, a 90-es évtizedben elsősorban a korstruktúraváltozása miatt kisebb emelkedés várható. (A 15 éves és idősebb népességben belül a férfiak 60,8 százaléka volt házas 1980-ban, az 1990-ben az előzőekben jelzett folyamatokat feltételezve, mintegy 2-3 %-kal csökken, míg 2000-ben várhatóan ismét megközelíti a jelenlegi szintet. A házas nők aránya ebben az esetben 64 %-ról 62 %-ra csökken 10 év alatt, s ezt követően 2000-re eléri az 1980-as 64 %-ot.)

A házasságkötések alakulásában alapvető szerepet játszik, hogy a házasságon kívüli együttélések száma várhatóan Európa többi országához hasonlóan nálunk is növekszik.

A házasságkötések, válások tendenciájában a múltbeli folyamatok intenzitása várhatóan kismértékben csökken a 80-as évtizedben. Ebben az esetben a házaspáros családok száma 10 év alatt minimálisan 50-70 ezerrel növekszik, ugyanakkor közel ennyivel nő meg a szülő-gyerekes családok száma is (340 ezerről 380-400 ezerre). A 90-es évtizedben a házasságkötési hajlandósági arányok szintenmaradását és a válások kisebb csökkenését feltételezve, a családtöredékek száma csak 20-25 ezerrel, míg a házaspáros családok száma mintegy 80-100 ezerrel nőne. E folyamatok hatására a népesség 300-400 ezres csökkenése a családok mintegy 200 ezres növekedésével járna fly módon együtt a következő két évtizedben.

Családok és háztartások számának alakulása 1970-2000 között

	1970	1980	1990	2000
<u>Családok száma</u>				
ezer/db	2890,9	3027,7	3130-3160	3260-3295
<u>Ebből:</u>				
házaspárok	2597,5	2686,4	2730-2780	2800-2890
szülő, gyerek	293,4	341,3	380- 400	405- 460
<u>Háztartások száma</u>				
ezer/db	3377,8	3719,3	3985-4010	4135-3185
<u>Ebből:</u>				
család házt.	2700,4	2863,7	2960-3000	3060-3135
egyszemélyes házt.	590,3	730,7	885- 900	925- 950
egyéb házt.	87,1	124,9	125	125
<u>100 háztart. jutó személy</u>	295	279	255- 260	240- 245
<u>Háztartásban élők</u>				
<u>Ezen belül:</u>				
család-házt.élők	341	327	305- 310	285- 293

A háztartások nagysága az 1970-es évtizedben jelentősen csökkent, s a folyamat várhatóan a jövőben sem változik meg alapvetően. Ennek kettős oka van: Az elkövetkező húsz esztendő periódusban, s különösen 1980-1990 között az egyszemélyes háztartások száma közel 150 ezerrel emelkedik, elsősorban az özvegyülés, ezen belül is döntően a nők egyedül maradása miatt. Az egyszemélyes háztartások számát feltehetően növeli kismértékben a házassági hajlandóság csökkenése is, bár e tényező szerepe lényegesen kisebb. Az egyszemélyes háztartások növekedésének tendenciája azonban nem választható el attól a kérdéskörtől, hogy a lakásviszonyok változása elősegíti-e a családok együttélését vagy nem, illetve hogyan alakul az együttélési hajlandóság a lakásviszonyok megváltozása esetén. Ehhez kapcsolódik még az albérlők számának változása, amelyre vonatkozóan lényeges tendenciaváltással nem számoltunk. Feltételeztük, hogy a 80-as években a családok együttélésére kevesebb lehetőség, illetve kisebb hajlandóság lesz, s ily módon a háztartások száma 1980-90 között a 70-es évtizedhez hasonlóan mintegy 280-300 ezerrel növekszik, amelynek több mint felét az egyszemélyes háztartások növekedése okozza. Itt kell megemlíteni, hogy az egyszemélyes háztartások felét az öregko-

rú háztartások képezték 1980-ban, s ezek közel 45 %-a községekben volt.

1980-ban 283 ezer kétszemélyes öregkorú háztartás volt, amelyeknek 50 %-a községekben található. Ennek alapján mindenképpen feltételezhető, hogy az öregkorú egysemmélyes háztartások száma a községekben még tovább növekszik, s 1990-re 210-220 ezer, 2000-ben 255-260 ezer ilyen háztartás lesz. Az 1990-2000 közötti időszakban a többgenerációs együttélést jobban lehetővé tevő lakáshelyzet kialakulása esetén a háztartások száma csupán 100 ezerrel növekedne, ennek elmaradása esetén közel 200 ezres növekedés is elképzelhető.

A 20 éves időszak család-háztartás összetételét jól jellemzi, hogy e periódus alatt a 100 háztartásra jutó személyek száma 279-ről 240-245-re, ezen belül a család-háztartásoké pedig 327-ről 285-290-re esik vissza. Ebben lényeges szerepet játszik, hogy a házaspáros családokon belül az egy-kétgyerekesek aránya tovább növekszik, a három- és többgyerekesek aránya 6,4 %-ról 4,5 %-ra csökken.

II. 3 Demográfiai változások hatása az alapvető szükségletek alakulására és az ebből adódó tervezési dilemmák és feladatok

A demográfiai változások fenti leírásából kitűnik, hogy az elkövetkező két évtizedben nem várhatók újabb nagy horderejű változások, amelyek meglepetésszerűen érnék a tervezést, sokkal inkább a 60-as-70-es évtizedben elkezdődött folyamatok folytatódásáról van szó. Tévedés lenne azonban e miatt a demográfiai tényezők jelentőségét alábecsülni, ugyanis a korábbi időszak változásaira való nem kielégítő mértékű, illetve megkésett, vagy elmaradt reagálás negatív társadalmi konzekvenciái elsősorban az előttünk álló időszak tervezése számára jelent nagy feladatokat. Ezzel kapcsolatban az a reális veszély áll fenn, hogy a demográfiai eredetű problémák súlya csak a jövőbeli változások alapján kerül megítélésre, s ez a feladatok, tennivalók alulértékeléséhez, illetve torz megfogalmazásához vezethet. Ezt elkerülendő a következőkben megpróbáljuk néhány alapvető szükséglet alakulásából adott, illetve az ezeknek a szükségleteknek a kielégítésére irányuló társadalmi cselekvéssel kapcsolatos fő problémákat áttekinteni, elsősorban abból a szempontból, hogy a múltbeli és a várható társadalmi-demográfiai változásokból milyen determinizmusok adódnak, amivel a tervezőknek számolniuk kell.

II.3.1 Egészségügyi és szociális szükségletek

A 70-es évtized egyik legsúlyosabb egészségügyi problémája a halálozási viszonyok romlása volt. Ez részben a népesség előregedésére vezethető vissza, ami bizonyos mértékig szükségszerű, s hatásával a jövőben is számolni kell. Sokkal riasztóbb azonban a középkorú férfi lakosság halálozási viszonyainak romlása, ezen belül is nem elsősorban a romlás ténye - mint ismeretes más fejlett országokban is hasonló a helyzet -, hanem a mértéke ad aggodalomra okot. A tömegkommunikáció révén a széles közvélemény előtt is ismertek ezek a problémák, így várhatóan a jövőben jelentős társadalmi nyomás fog megnyilvánulni az egészségügy felé ennek a jelentős feszültségforrásnak az enyhítése érdekében. Sajnos épp az elmúlt időszak társadalmi-gazdasági-demográfiai folyamatainak nem kielégítő elemzése következtében kevés információval rendelkezünk e negatív irányú változások okairól, természetéről, ami megnehezíti a hatékony társadalmi cselekvést. Szakértői vélemények szerint a halálozási arányszám növekedésében domináns szerepet játszó halálokok jelentős részének (pl. daganatos betegségek) alakulásában szerepet játszó tényezők (pl. a környezeti hatások) káros hatásai csak 20-25 év lapangási idő után jelentkeznek, így e tekintetben a 2000-ben élő népesség egészségi állapota jelentős mértékben determináltnak tekinthető.

A másik nehézség abból adódik, hogy ezeknek a vezető halálokoknak a visszaszorítása az egyének életvitelével, értékrendszerének megváltoztatását feltételezi, ami sokkal összetettebb, szélesebb összefogást igénylő feladat, mint amilyenekre egészségügyi hálózatunk ma felkészült.

További nehézséget az okoz, hogy az elkövetkező időszak demográfiai változásai sem kedveznek az említett területen való előrehaladásra. Ha lassuló ütemben is, de tovább öregszik a népesség, az ingázás mértéke és körülményei terén sem várható jelentős változás és az egészségügyi problémák megoldásában kulcsszerepet játszó egészségügyi alapellátó hálózat területi struktúrájának korszerűsítését is nehezíti a migráció irányának és mértékének nem kellő ismerete. Ez utóbbi probléma lényege abban áll, hogy egyidejűleg kell biztosítani a dinamikusan fejlődő településeken és az azokon kívül élők magas színvonalú ellátását, ami rugalmas szervezést és ellátási formákat igényel. Gondot okoz továbbá a termelés és foglalkoztatáspolitikai, valamint az egyes infrastrukturális ágazatok - köztük az egészségügy - telepítés és fejlesztéspolitikájának összehangolása a népesség területi és korstruktúrájával, a környezetvédelmi és közegészségügyi szempontokkal. Ez utóbbinak nem csekély szerepe van a halandóság - ezen

belül is főleg a csecsemőhalandóság -, valamint a morbiditási viszonyok javításában.

A demográfiai meghatározottságú egészségügyi és szociális szükségletek másik csoportja a népesség korstruktúrájának változásával kapcsolatos. Nem annyira a korstruktúra nagyarányú megváltozása állítja új feladatok elé az egészségügyet - bár a 0-14 éves korosztályok aránya jelentősen csökken, s a 60-X éveseké pedig tovább nő, hanem a speciális egészségügyi és szociális szükségletet jelentő korosztályok területi koncentrációja, valamint a múltbeli változások továbbgyűrűző hatása jelent komoly ellátási gondokat.

A fiatal, szülőképes korú női korosztályok vándorlása és az egyébként is a születések szempontjából kedvezőbb jelenlegi városi korstruktúra miatt 1980-85-ben az összes születés fele várható a községekben, míg a városokban 35 %, 1996-2000 között már viszont a községek és városok részaránya megegyezik (43-43 % körül alakul). Ez a jelenség az infrastrukturális ellátottság, a gyermekintézményi hálózat, az oktatási intézmények fejlesztése szempontjából fontos változásokat tesz szükségessé. A születések számának csökkenése országos viszonylatban csökkenti az egészségügyi ellátó hálózatra nehezedő nyomást, kedvezőbb lehetőséget teremtve ezáltal a csecsemőhalandóság, illetve a koraszülés nemzetközileg is elfogadható színvonalra csökkentésére, az ezt szolgáló egészségnevelői és szűrési tevékenység hatékonyságának fokozására. A születések városi koncentrációja - megfelelő fejlesztés hiányában - akadályozhatja e pozitív tendencia kibontakozását, ami felhívja a figyelmet a városi gyermekegészségügyi intézmények fejlesztésének fontosságára. A születések számának városokban történő átcsoportosulása - az említett feszültségnövelő hatás mellett - előnnyel is jár, mivel ezáltal lehetővé válik a gyermekpopuláció egyre nagyobb hányadának gyermekszakorvosi gondozásbavétele. Ugyanakkor nem hagyható a községekben élő, még mindig nagyszámú gyermekkorú népesség szakorvosi ellátásának megszervezése, mozgó szakorvosi szolgálat, vagy egyéb formában. A gyermek-szakorvosi ellátás egész gyermeknépességre való kiterjesztését biztosító intézményhálózat kiépítése társadalompolitikai és gazdasági szempontból egyaránt fontos feladat, ugyanis e korosztály szomatometriai jellemzőiben olyan kedvezőtlen tendenciák figyelhetők meg, amelyek folytatódása a felőttkorban az ellenállóképesség csökkenésében, a megbetegedések és rokkanttá válások növekedésében érezteti hatását és mindez komoly munkaerőgazdálkodási problémát jelenthet,

A városi női népesség magasabb gazdasági aktivitása (1980-ban 25 %-kal haladta meg a községét), amely a következő 20 évben mint alapvető tendencia várhatóan fennmarad, a gyermekintézmények számának növelését feltétlen szükségessé teszi elsősorban a nagyobb vidéki városokban.

Ez a probléma nem csupán foglalkoztatási összefüggésben jelentkezik majd, hiszen míg Budapesten a bölcsődéskorúak száma 2000-re fokozatosan a jelenleginek kétharmadára csökken, addig a városokban az 1990 körüli mélyponthoz képest a 90-es évtizedben ismét mintegy 20-25 %-os növekedés következik be. Reális annak veszélye, hogy az 1980-as évtized nehezebb gazdasági körülményei a források beszűkülése és a gyermekintézményeket igénylő népesség abszolút számának csökkenése következtében a fejlesztési prioritásokban e terület háttérbe szorul. Ebben az esetben azonban 1995-2000 között döntően elsősorban a vidéki városokban ismét komolyabb mennyiségi feszültségek keletkeznek. A bölcsődei ellátás iránti mennyiségi igények meghatározásánál feltétlen meg kell említeni, hogy a társadalmi igények változása, a minőségi követelményeknek jelenleg sem megfelelő bölcsődék megszüntetése, az ellátottsági szint kismértékű emelése az előzőekben említett területi feszültségek feloldása esetén is fontos fejlesztési feladatot jelent, már csak azért is, mert a gyerekes családok számára így nyílik reális alternatíva az otthonmaradás vagy bölcsődei elhelyezés között.

Az öregedési folyamat felgyorsulása felkészületlenül érte mind az egészségügyi, mind a szociális ellátó hálózatunkat, így az arra való reagálás még az elkövetkező időszak feladata marad. A nyugdíjaskorúak számának további növekedése, a 75 éven felüli népesség községekben való koncentrációja tovább növeli e társadalmi réteg egészségügyi és szociális ellátás iránti szükségletei kielégítésének jelentőségét.

Számolni kell azzal, hogy a szociálpolitikai rendszerünk hiányosságai, a nyugdíjaskorú foglalkoztatás megnehezült feltételei, a kielégítetlen egészségügyi és szociális szükségletek felhalmozódása együttes hatása eredményeképpen komoly problémák merülnek fel ennek, a népesség több mint 20 %-át kitevő társadalmi réteg mentális egészségében, közérzetében, ami nemcsak egészségügyi, hanem egész társadalmat érintő politikai kérdés is.

Osszességében megállapítható, hogy a múltban felhalmozódott és a jövőbeli társadalmi-demográfiai változások által felerősített problémák nagy feszítő ereje komoly kihívás elé állítja az egészségügyet, amire az csak más társadalmi szférákkal szorosan együttműködve képes kielégítően reagálni.

II. 3. 2 A lakás iránti szükségletek

A lakáelosztási és gazdálkodási rendszerünk diszfunkciói mellett a demográfiai változások egyoldalú, illetve nem kielégítő mértékű figyelembevétele is szerepet játszik abban, hogy a lakáshelyzethez - a nagyarányú múltbeli építkezések ellenére - súlyos társadalmi feszültségek kapcsolódnak, amelyek enyhítése még hosszú időt igényel.

Az elmúlt időszak lakástervezésében a lakás iránti szükségletszámítás kiindulópontja az önálló lakással nem rendelkező családok és családtöredékek száma volt, s mindez döntően kihatott a lakásépítés stratégiájára, alapvető jellemzőire. (Tömeges - főleg kisebb lakásépítés, a háztartási technológia dominanciája, a lakás rehabilitáció és rekonstrukció háttérbe szorulása funkcionális és környezeti szempontok alárendelt szerepe stb.).

Az a tény, hogy a fenti módon értelmezett lakásszükséglet 1980-ban nem sokkal volt kevesebb, mint 1960-ban, jelzi hogy a hosszú távú lakástervezés metodikája ebben a vonatkozásban korszerűsítésre szorul.

A következőkben megpróbálunk azokra a demográfia-társadalmi összefüggésekre rámutatni, amelyek - véleményünk szerint - meghatározóak lesznek a lakás iránti szükségletek alakulása szempontjából, s amelyekkel a tervezésnek számolnia kell.

a) A családok és háztartások számának alakulása és a lakásszükségletek

Az előzőekben vázolt változások közül az alábbiak tekinthetők meghatározónak a lakás iránti szükségletek szempontjából:

- a családok és háztartások számának növekedése,
- a háztartások elaprozódásának további folytatódása, amit az
 - egy szülőből és gyerekből álló;
 - az egyszemélyes;
 - csak öregkorúakból álló háztartások számának növekedése eredményez;
 - a 3 és többgyermekes nagycsaládok számának a népesedés és szociál-

politika behatárolt lehetőségei miatt várható további csökkenése.
(A 3 és többgyermekes családok aránya az összes családokon belül
1970-ről 1980-ra Budapesten 3,8 %-ról 3,6 %-ra, városokban 8,0 %-ról
6,0 %-ra, községekben pedig 8,6 %-ról 6,3 %-ra csökkent.)

A fenti demográfiai változásokból a minden családegységnek önálló lakást célul kitűző lakástervezés számára az a következtetés adódhat, hogy a lakásépítésnek mindenekelőtt kis lakások építésére kellene koncentrálnia, hogy a lakásállomány száma lépést tartson a családegységek számával. Ennek a törekvésnek a helyességét látszik alátámasztani a fiatalok és öregkorúak lakáshelyzetének javítását kiemelt célkitűzésként megfogalmazó lakáspolitikai is. Ugyanakkor számos elemzés mutatott rá, hogy az önálló lakással nem rendelkező családegységek magas számával legalább egyenrangú probléma a zsúfolt körülmények között, kis lakásokban élőké. Ez utóbbi csoport részéről megfogalmazódó lakásszükséglet, valamint e szükséglet kielégítésére irányuló jelentős lakossági aktivitás nem kellő mértékű figyelembevétele volt az oka, az első 15 éves lakásépítési terv ellentmondásos teljesülésének is.

Ha a lakástervezést ebben a vonatkozásban nem korszerűsítjük és folytatódik az állami lakásépítés eddigi gyakorlata, akkor reális veszély forog fenn, hogy egy a valós lakásszükséglettel inadekvát lakásállomány jön létre, ami akadályozza a lakás-mobilitás és a lépcsőzetes lakáshozjutás kibontakozását, s a lakáshelyzethez kapcsolódó feszültségek érdemi csökkentését. A háztartások számát és nagyságát, az együttélési szokásokat, a lakosság - ma még csak magánépítkezésekben megnyilvánuló - lakásnormáit szem előtt tartva kitűnik, hogy már ma is a szükségletet meghaladó mértékben rendelkezünk egyszobás (főleg komfort nélküli) kis lakásokkal, ugyanakkor krónikus hiány mutatkozik a nagy lakások terén.

Ezért, amikor a demográfiai változások által meghatározott feltételezett jövőbeli lakásszükségletek kielégítését mérlegeljük helytelen, ha csak az új építkezésekben gondolkodunk, a lakásállomány egészének a figyelembevétele indokolt.

A lakástervezési stratégia fenti módon való változtatásának szükségessége a lakáselosztási és gazdálkodási rendszer korszerűsítő törekvések felől is indokolható. Mint ismeretes, ezek egyik fő jellemzője az állami és lakossági teherviselés arányosítása, ami fokozottabb lakossági erőforrás bevonást jelent.

A magánereből épülő lakások - akkor is, ha az egyre nagyobb erőfeszítésbe kerül -

alapterület, szobaszám, környezet stb. terén várhatóan jobban tükrözik a lakossági elvárásokat a lakással szemben. Ezeknek a lakásoknak a nagyobb aránya egyben a bennük megnyílvánuló lakásnormák általánossá válását eredményezik, ami előtérbe helyezi annak a hátrányos helyzetű rétegnek a problémáját, amely bár önálló lakással rendelkezik de zsúfoltan él és önerőből nem tud lakáshelyzetén javítani.

Ebben a helyzetben csökkenő állami lakásépítés esetén társadalmilag nagyfontosságú feladat a lakásrendszerbe való állami beavatkozás irányának és mértékének helyes megválasztása, mert ez a feltétele a lakásrendszer korszerűsítés sikerének. (Lakás-mobilitás, lépcsőzetes lakáscsere, társadalmi feszültségek enyhítése stb.)

b) A területi mobilitás hatása a lakás iránti szükségletekre

A jövőben várhatóan tovább folytatódik - bár lassúbb ütemben - a városba áramlás. A 60-as évek vendorlásait motiváló tényezők (több munkalehetőség, nagyobb jövedelem-szerzés) ugyan háttérbe szorulnak, de előtérbe kerül a lakossági infrastruktúra iránti növekvő igény, amihez való hozzáférhetőség egyben a társadalmi mobilitás, valamint pozitív életmód vonások kibontakozásának is feltétele. A városokba áramló népesség jelentős része a 20-34 éves korosztályból származik, így azok jelentős hányada jelentkezik majd önálló lakásigénylőként.

A vándorlási folyamatok alapján Budapest lakáshelyzetét nem súlyosbítják pótlólagos - a bevándorlásból adódó - terhek, bár az elmúlt időszakban felhalmozódott feszültségek enyhítése is nem csekély problémát fog okozni a tervezőknek.

A lakás iránti szükségletek alakulása szempontjából meghatározó lesz a vidéki városok népességszámának dinamikus növekedése. Mindez szükségessé teszi, hogy az állami lakásépítés - Budapest kiemelt fejlesztése mellett - a városi lakásépítésre összpontosuljon.

A városi lakásépítés iránti fokozott igény kielégítésekor figyelembe kell venni, hogy az 53 m^2 alapterületű lakótelepi kétszobás lakások egyre kevésbé felelnek meg a bevándorlók igényeinek és csak korlátozott mértékben használhatók fel a már ott élő lakosság zsúfoltságából adódó gondjainak enyhítésére is. Amennyiben folytatódik a városi állami lakásépítés eddigi gyakorlata, féltő, hogy az állami erőforrásokat olyan lakásfejlesztésre használjuk fel, ami csak rövid időre enyhít a lakás gondokon és

újabb feszültségek forrásává válik. Ezt látszik alátámasztani, hogy - bár kétségkívül ma még nem jelentős mértékben, de - megindult egy ún. szuburbanizációs folyamat, amely tervszerűtlen alakulása az állami és lakossági erőforrások pazarlásához, irracionális felhasználásához vezethet. Ezt megelőzendő indokoltnak tűnik, egy a dinamikusan fejlődő városok körül elhelyezkedő községek infrastrukturális fejlesztését, s az ezeken a területeken korszerű technológiával épülő lakásépítést preferáló lakáspolitikát, aminek foglalkoztatási, közlekedési követelményei is vannak.

A városok lakáshelyzetével szorosan összefüggő probléma a községeké. Az elmúlt évtizedben a községek lakáshelyzete az erőteljes magánéros építkezések következtében jelentősen javult: néhány lakás-jellemző (alapterület, szobaszám) megközelítette, sőt elhagyta a városi lakások színvonalát. Ugyanakkor továbbra is jelentős lemaradás található az infrastruktúrával való ellátottság területén.

A községek lakáshelyzetének ez az ellentmondásos javulása azzal jár, hogy a már elsőrendűnek tekintett infrastrukturális hiányosságok miatt a városokba irányuló migráció nem mérséklődik és a bevándorlók viszik magukkal azokat a lakásnormákat, amelyek - bár felemás módon - de egyre inkább általánossá válnak falun. A városokban - a felhalmozódott feszültségek miatt - kevés lehetőség kínálkozik ezen magukkal vitt normák realizálására, ami - a már említett szuburbanizációs folyamat felerősödésének irányába hathat.

A községi lakáshelyzet javulásáról elmondottak mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez a javulás rendkívül differenciált módon ment végbe és vannak az országnak olyan térségei, amelyek kimaradtak ebből a fejlődésből. A területfejlesztési politika egyik nagy dilemmája lesz, hogy hogyan lehet a szűkös állami erőforrásokat, infrastruktúra kiépítés, lakáshelyzet javítás terén egyaránt úgy elosztani, hogy az rövid időn belül érdemlegesen javítsa a települési szempontból hátrányos helyzetben lévőkön s egyidejűleg perspektívikus településfejlesztési céljainkat is - összhangban a gazdasági követelményekkel - megfelelően szolgálja.

c) A korstruktúra változásával összefüggő lakásproblémák

Az elkövetkező időszakban - bár lassuló ütemben, de tovább folytatódik a népesség előregedése. A nyugdíjaskorú népesség száma Budapesten ugyan csökken, de a 75 éven felüli öregek száma és a nyugdíjaskorú népességen belüli aránya mindhárom település csoportban nő.

Az öregedési folyamatnak ez a sajátos folytatódása a lakástervezésnél azt a problémát veti fel, hogy megnő az öregkorúak által egyedül lakott lakások száma, ami nemcsak a lakásállomány ésszerű kihasználása szempontjából hátrányos, hanem megnehezíti e rétegek szociális ellátását is. A csak 60 éven felüliek által lakott lakások száma 1970-ben 497 ezer, 1980-ban 550 ezer volt, ami a lakott lakások kb. 16 %-át jelentette mindkét időszakban. Még gyorsabban nőtt az egy időskorú személy által lakott lakások száma. 1970-ben az országban 210 ezer ilyen lakás volt, 1980-ban 288 ezer, ez utóbbiból 67 ezer Budapesten, 81 ezer a városokban, 140 ezer pedig a községekben jelentkezett.

Javultak az időskorúak által lakott lakások fő jellemzői is, az egyszobás lakások aránya országosan az e réteg által lakott lakásokon belül 68,5 %-ról 53,7 %-ra csökkent. (1980-ban Budapesten volt a legmagasabb ez az arány: 62 %). Nőtt a komfortos lakások aránya is, részarányuk az e réteg által lakott lakásokon belül 1980-ban már 27,5 % volt; ezen belül Budapesten 58 %, a vidéki városokban 36 %, községekben 9 %.

Az időskorúak által egyedül lakott lakások számának, nagyságának és komfortfokozatának növekedése alapján feltételezhető, hogy ezek az elhalálozások következtében megüresedő lakások egyre nagyobb mértékben lesznek alkalmasak a fiatalabb generációk lakásszükségletének kielégítésére, enyhítve ezáltal az önálló lakás iránti megnyilvánuló szükségletből származó nagy nyomást. Bár a statisztikai adatokkal nem lehet megbízhatóan kimutatni, de feltételezhető, hogy az időskorúak közül többen laknak szükségleteiket meghaladó méretű lakásban, s a lakásgazdálkodási rendszer korszerűsítése, az e réteg speciális igényeinek megfelelő házak megteremtése révén a lakások egy része is felszabadítható lakásszükséglet kielégítésére.

Az időskorúak által egyedül lakott lakások lakásgazdálkodási rendszerünkbe történő intenzívebb és racionálisabb bevonásánál azonban nem szabad szem elől tévesztetni, hogy az időskorú egyedülélés elsősorban társadalom, illetve szociálpolitikai probléma, ami e réteg elszigetelődésében, elmagányosodásában, az ebből adódó fizikai és pszichikai károsodásban, illetve az adekvát szociális és egészségügyi ellátás biztosítása terén keletkező nehézségekben nyilvánul meg, s amely megoldása prioritást kell, hogy élvezzen mindenfajta egyéb megfontolással, intézkedéssel szemben.

II.3.3 A népesség iskolázottsági szintjének változása

Stabil és a társadalmi folyamatokat a népesedéshez hasonlóan erősen motiváló tényezője lesz a jövő fejlődésének a népesség iskolai végzettségében bekövetkező, az elmúlt 30 év oktatási folyamataiból adódó lényeges változás. E múltbeli folyamatokból fakadó determinizmus, hogy az aktív keresők döntő többsége (90 % feletti része) rendelkezik majd 2000-ben általános iskolai végzettséggel. E tény különösen figyelemre méltó akkor, ha megjegyezzük, hogy 1949-ben a 15 évesnél idősebb népesség 20 %-a, 1980-ban 66 %-a és 2000-ben várhatóan 80 %-a végezte, illetve végzi el az általános iskolát.

A népességet korosztályonként tekintve lényeges kiegyenlítődési és differenciáló mechanizmusok működtek a múltban és ezek hatnak feltételezésünk szerint a jövőben is. Az 1970-es években a fiatalok iskolai végzettségi szintjének dinamikus növekedése lezárult, ami a mennyiségi változásokat érinti. Az általános iskolából kilépők 90 % feletti aránya már hosszabb ideje tovább tanul, így várható, hogy a következő 20 esztendőben valamelyest növekszik a 18-30 évesek között a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya. 1960-ban arányuk 14,4 % volt, amely két évtized alatt 20 %-kal emelkedett 35,7 %-ra. Ez az arány az ezredfordulóig további 5-6 százalékkal emelkedhet, ami azt jelenti, hogy a fiatalok közel fele legalább középiskolai végzettségű lesz. Ez nem csupán a különböző igények változását okozza majd, hanem a foglalkoztatáspolitiká számára is új feladatokat és lehetőségeket teremt.

A mennyiségi növekedés lassulása mellett a múltbeli iskolázottsági tendenciák alapján feltehetően lényeges területi differenciálódási folyamat zajlik le a jövőben. A mai középiskolai végzettséggel rendelkezők 18-30 évesek 31 %-a községekben él, de a területi mobilitási tendenciák miatt ez az arány mintegy 6 százalékkal csökken 2000-re, s ebben az esetben az ezredfordulóra a városokban (Budapest nélkül) találjuk e réteg több mint felét. A középiskolába járási arányok múltbeli területi tendenciái a különbségek növekedését vetítik előre, ami abban is megnyilvánul, hogy számításaink szerint 2000-ben a 18-30 évesek között Budapesten és a községekben egyaránt 190-200 ezer (a maival azonos számú) legalább középiskolát végzett lesz. (Ma a különbség a községek javára még mintegy 25 000 fő.)

A várhatóan fennmaradó területi különbségek másik vonatkozására a következő táblázat hívja fel a figyelmet:

Legfeljebb 8 általánossal rendelkezők

(a népesség %-ában)

	Országos	Budapest	Város	Községek
<u>15-59 éves népesség</u>				
1980	54,5	40,3	46,5	68,4
1990	39,5	28,3	31,8	51,6
2000	27,6	20,1	21,4	38,0
<u>60-X éves népesség</u>				
1980	91,6	80,5	90,1	97,7
1990	87,0	73,0	84,5	95,6
2000	79,9	62,1	74,6	91,2

A népesség múltbeli iskolázottsági változásán alapuló számítások szerint (a nap-
pali, esti oktatást is figyelembe véve) próbáltuk a területi változásokat előrejelez-
ni.

A táblázatban nyíllal jelölt számok jól mutatják az így kialakult területi kü-
lönbségeket. Budapest mintegy 10 évvel "előzi meg" e szerint az országos átlagot a munkavállalási korú népesség alacsonyán iskolázott rétegét tekintve. Nyilvánvaló, hogy ez hosszabb időszak alatt kialakult folyamat eredménye, hiszen a múltira visszatekintve e tendencia még markánsabb érvényesülését tapasztalhatjuk. Fordított irányú tendencia várható a községek 15-59 éves népességének alacsonyán iskolázott rétegének alakulásában. 1990-ben a községi munkavállalási korú népesség még több, mint fele nem rendelkezik majd általános iskolánál magasabb végzettséggel, ami az 1980-as országos aránynak felel meg.

Az időskorúakat tekintve még nagyobb különbség mutatkozik, mintegy 20 éves "le-
maradás" várható a községekben, míg Budapest hasonló mértékben előzi meg az országot e vonatkozásban.

Hasonló táblázat mutatja a másik pólus, a legalább középiskolát végzettek arányát:

Legalább középiskolát végzettek aránya

(a népesség %-ában)

	Országos	Budapest	Város	Községek
<u>15-59 éves népesség</u>				
1980	26,3	43,7	32,1	14,6
1990	32,8	49,1	38,6	20,5
2000	38,7	53,5	43,8	26,1
<u>60-X éves népesség</u>				
1980	7,9	18,3	9,4	2,2
1990	12,4	25,8	14,9	4,2
2000	18,1	35,0	23,2	7,2

Az alacsonyan képzettek területi elhelyezkedéséhez képest a különbségek különösen a munkavállalási korú népességnél lényegesen jelentősebbek. Ennek egyik oka a különböző iskolai végzettséget igénylő munkahelyek területi elhelyezkedése. Ennek ellenére meglepő, hogy Budapesten jelenleg a magasabban iskolázott réteg aránya magasabb, mint ahogyan várhatóan 2000-ben az országos átlag alakul. A városokban kialakult, illetve számított arány 1980-ban, illetve 1990-ben megfelel az 1990-es és 2000-es országos aránynak. E két folyamat bekövetkezése a múltbeli folyamatok fennmaradása esetén a községek lényeges elmaradását jeleznék, s azt a tényt, hogy 2000-ben is a községi munkavállalási korú népesség mindössze negyede rendelkezik majd középiskolai vagy magasabb végzettséggel. A 60 év felettiek végzettségét illetően látható, hogy országos átlagban 20 év alatt több, mint kétszeresére nő a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya az időskorúakon belül. Az 1980-as 140 ezer legalább középiskolai végzettségűvel szemben, számuk az ezredfordulóra 370 ezer körül alakul, ami a szabadidő hasznos eltöltésében, az idősek foglalkoztatásában, kulturális igényeik kielégítésében alapvetően új feladatokat jelentenek a társadalompolitika számára.

A népesség iskolai végzettségének előrevetítésénél természetesen a mai oktatási rendszerből, a továbbtanulási arányok múltbeli tendenciáiból, annak fokozatos emelkedéséből indultunk ki. Az iskolarendszerben való résztvevők számát alapvetően befolyosította a múltban is és nyilvánvalóan a jövőben is a népesség korstruktúrája. E tény alól talán egyetlen kivétel emelhető ki: a felsőfokú végzettségűek számának változása, amelyet a beiskolázási keretszámok határoztak meg. Az elmúlt évtizedben évente mintegy 22-27 ezren szereztek felsőfokú oklevelet.

E rendszer továbbmüködése esetén a különböző évjáratok esélyegyenlőtlensége e tekintetben továbbra is fennmaradna, amit a múltra vonatkozóan csupán egy adatsorral szemléltetnénk:

Születési év	Népességszám I.	Első évfolyamos hallgatók száma II.	II/I %
		(19 éves korban nappali tagozat)	
1953	184 856	16 529 (71/72)	8,9
1954	202 301	16 504 (72/73)	13,1
1961	132 461	18 042 (79/80)	13,6

E példa jól mutatja, hogy az 1953-54-ben született "Ratkó" korosztályok közvetlen egyetemre kerülési esélye lényegesen kisebb volt a középiskolát közvetlenül követően, mint a demográfiai hullám mélypontján születetteké. E különbség valamelyest csökken az e korosztályból felsőfokú oklevelet szerzettek között, elsősorban a levelező és esti egyetemi végzettség következtében.

A felsőfokú végzettségűeket nagyfokú városi koncentráció jellemezte az elmúlt időszakban. 1980-ban négyötödük élt városban (Budapesttel együtt). Ez az arány a következő 20 esztendőben feltehetően továbbra is fennmarad. A munkavállalási korú népesség 10-11 százaléka rendelkezik az ezredfordulón diplomával, de várhatóan ez az arány községekben 6-7 százalék lesz, míg a városokban 14 százalékot (Budapesttel együtt) is meghaladhatja.

Felsőfokú végzettségűek számának alakulása

	Országos	Budapest	Város	Községek
	<u>21-59 éves népesség</u>			
1980	436 270	170 359	178 218	87 693
1990	571 500	180 300	261 500	129 700
2000	700 000	198 000	340 000	162 000
	<u>60-X éves népesség</u>			
1980	48 576	27 587	15 110	5 879
1990	81 500	43 900	27 000	10 600
2000	119 000	550 000	47 000	17 000

A népesség iskolázottsági színvonalával kapcsolatban egy további lényeges szerkezeti változást kell kiemelni, a szakmunkás végzettségűek számának rendkívül gyors növekedését. A 15-59 éves korcsoportban e végzettséggel rendelkezők száma 1980-ban meghaladta a 900-ezretet, míg 1980 és 2000 között növekedésük mértéke evvel meg fog egyezni, így az ezredfordulóra hazánkban több, mint 1 millió 800 ezer szakmunkás végzettségű dolgozó lesz.

E rendkívül dinamikus növekedés nyilvánvalóan komoly feladatot támaszt egyrészt az oktatással kapcsolatban, hogy az egyes végzettségek konvertálhatósága minél jobb legyen. Ezt elsősorban az indokolja, hogy 1980-ban a szakmunkás végzettségű aktív keresők közül 75 százalék szakmunkásként, több mint 13 százalékuk betanított és segédmunkásként dolgozott. Ez a kedvezőtlen jelenség előrevetíti, hogy a következő húsz esztendőszakasban, amikor a szakmunkás végzettségűek száma megduplázódik komoly gondot jelenthet a szakmunkások megfelelő foglalkoztatása.

A demográfiai mozgástér egy másik, az iskolarendszerrel kapcsolatos problémaköre a demográfiai hullámvölgyekben és hullámhegyekben születettek, nyomonkövetése az iskolarendszerben és az ebből adódó infrastrukturális feszültségek bemutatása.

A születések múltbeli rendkívül jelentős ingadozása már az elmúlt évtizedben is sok feszültség forrása volt, amelyek közül elég utalni az 1952-54 korosztály iskolázásánál jelentkező mennyiségi hiányokra (illetve az ennek megoldását "biztosító" rendkívül magas létszámú tanulócsoporthoz) vagy a 70-es évtized végén jelentkező bölcsődei, illetve óvodai férőhelyigények gyors növekedésére az 1973-75-ben született magas létszámú korosztályok miatt.

Év	Újonnan létrehozott óvodai férőhelyek száma	Óvodai férőhelyek bővülése	Óvodai férőhelyek megszűnése	Óvodai férőhelyek száma az időszak végén
1960-70	36 020	46 365	- 10 345	208 647
1970-80	119 079	176 886	- 57 807	385 533
1960-80	155 099	223 251	- 68 152	

Az óvodai férőhelyek alakulásánál tapasztalható feszültségeket jól mutatja, hogy 1970 és 80 között közel 60 ezer óvodai férőhelyet létesítettünk más célokra épített intézmények átalakításával. A jövő fejlesztési kérdéseinél e tény igen jelentős feszültségeket okozhat, hiszen e területeken a fejlesztések elmaradása (éppen

demográfiai indokok alapján) a korszerűtlen, részben a csúcsigények átmeneti kielégítésére létrehozott intézmények tovább funkcionálásához vezethet.

Az oktatási infrastruktúra tervezés is hasonló dilemma elé került az elmúlt évtizedben. Az általános iskolai osztálytermek bővülése 1970 és 80 között 13 ezer volt, melynek nagyrészt 1976-80 között építették, ugyanakkor ebben az időszakban mégis jelentős más típusú "fejlesztés" is szükségessé vált a demográfiai okok miatt.

Év	Újonnan létrehozott ált.isk. oszt. termek száma	Ált. iskolai oszt. termek bővülése	Ált. iskolai oszt. termek "megszünése"	Ált. iskolai oszt. termek száma időszak végén
1960-70	6 103	1 355	4 748	31 520
1970-80	6 859	5 580	1 279	37 100
1960-80	12 962	6 935	6 027	
1976-80	4 278	4 595	-317	

A következő évtizedben, amikor az általános iskolával szembeni igények a legnagyobbak lesznek, a fejlesztések kettős erőfeszítést igényelnek: egyrészt a növekvő igények mellett kevésbé lesz lehetőség a korszerűtlen termek, iskolák megszüntetésére, sőt várhatóan az elmúlt öt éves időszakhoz hasonlóan a bővítés legkülönbözőbb formáit kell megtalálni, másrészt a 70-es évek végétől a 80-as évek végéig felhalmozódó "selejtezési" igény a csökkenő létszám ellenére is a 90-es évtizedben lényeges beruházási szükségletet jelent.

Az 1973-75-ben belépő magas létszámú korosztályok a 80-as évtizedben már az általános iskolába járnak, így az 1970-es évtizedben rendkívül dinamikus évi 25 ezerrel növekvő óvodáslétszám lassan stagnálni kezd, majd fokozatosan visszaesik, hiszen már jelenleg is az igénybevételi szint a 80 %-ot meghaladja. A születésszámok várható gyors csökkenése következtében a 480 ezres óvodással szemben hasonló igénybevételt, illetve a születésszámok jelentős csökkenését feltételezve 1990-re 310 ezer óvodás lesz csupán, s 2000-ig sem emelkedik számuk 330-340 ezer fölé. A korábban a bölcsődés korúaknál említett területi feszültségek természetesen itt is jelentkezhetnek, hiszen a városi óvodáskorúak száma 1990-2000 között lényegesen megemelkedik s ha figyelembe vesszük, hogy az igénybevételi szint itt magasabb, mint a községekben, akkor ez strukturális feszültséget jelenthet, különösen mivel a városokban és a nagyobb te-

lepüléseken a 80-as évek közepétől az óvodáskorú népesség intézményes nevelését teljesé-
sé kívánjuk tenni.

Az általános iskolások száma az 1980-as évtizedben folyamatosan az 1980-as 1127
ezerről 1987-ig közel 1300 ezerre növekszik. E tekintetben nagyon jelentős a fejlesztés
mértékének, területi elhelyezésének meghatározása, mivel 1987-et követően a csúc-
számról az ezredfordulóig több, mint 400 ezres csökkenés várható. Ez mindenképpen biz-
tosítja, hogy a jövőben megszületendő generációk iskolázási lehetőségei minőségileg
javulnak a 70-es években született korosztályokhoz képest.

A középfokú tanintézetben tanulók létszáma az 1970-es évtized elejéhez képest
1975-re mintegy 80 ezerrel csökkent, s 1976-80 között lényegében változatlan szinten
(360 ezer fő) maradt. A következő húszéves periódus e tekintetében ismét jelentősen
eltérő szakaszokra osztható. Az 1980-as évtizedben végig enyhén növekvő középiskolás
létszámmal számolhatunk, évente átlagosan 3-4 ezerrel növekszik a létszám, majd 1987
és 1994 között 7 év alatt közel 100 ezres növekedés becsülhető, s ekkor a középiskolá-
sok száma meghaladja az 1970-es csúcpszintet, s eléri az 500 ezer főt. E kritikus idő-
szakot követően ismét rendkívül gyors csökkenés várható a ki- és belépő korosztályok
közötti rendkívül nagy létszámkülönbség miatt, így 2000-re a középiskolások létszáma
a jelenlegi szintre esik vissza.

E számítások, illetve a demográfiai struktúrából adódó feszültségeket természetese-
sen erősen befolyásolják az iskolarendszerben bekövetkező változások, amelyek az ará-
nyok alapvető módosítását is okozhatják. A mozgástér szempontjából azonban alapvető,
hogy az általános iskolai terhelés csúcsa a 80-as évek végéig, a középiskolai a 80-as
évtized végétől a 90-es évtized közepéig tart, s mindkét területen ezután (gyors)
mennyiségi igénycsökkenéssel számolhatunk.

II.4 Következtetések

A felvázolt demográfiai prognózis alternatíva megvalósulása esetén a tervezés számára
a következő főbb dilemmák adódhatnak:

- 1.a) A városi népesség további jelentős növekedése esetén foglalkoztatási, elhelyezke-
dési problémák adódhatnak egyes foglalkozási csoportoknál. A már meglévő infra-
strukturális feszültségek éleződéséhez vezethet - megfelelő mértékű fejlesztés

hiányában - a magas bevándorlásból adódó ellátási többlet-igény az egészségügy területén, továbbá az urbanizáció hatására megnövekvő és átstrukturálódó egészségügyi szükségletek felhalmozódása. Ez a növekedés jelentős mértékben lekötheti az állami lakásépítést, ami megnehezíti a városi lakosság lakáskörülményeinek javulását. Továbbá feszültséget jelenthet, hogy a vándorlási folyamatok következtében tovább növekszik a különbség a városi és községi népesség iskolázottsági szintjében.

b) A városi népesség növekedéséből származó feszültségek szükségessé tehetik annak mérlegelését, hogy a községi infrastruktúra gyorsabb fejlesztésével, a foglalkoztatási lehetőségek bővítésével e folyamatot mérsékeljük. A foglalkoztatási probléma megoldhatóságának hiányában elengedhetetlenné válik az ingázás körülményeinek lényeges javítása.

2. A nyugdíjasok, illetve öregkorúak számának további növekedése szociálpolitikai rendszerünk korszerűsítését igényli. (Problémát okozhat, hogy feltehetően az aktívak aránya nem változik az össznépességen belül, ugyanakkor a költségvetés számára ma kisebb "terhet" jelentő eltartottak (döntően tanulók) aránya csökken, míg a nyugdíjasok aránya növekszik.) Az öregkorúak számának és területi elhelyezkedésének változása a szociális gondoskodás formáinak - a területi sajátosságokat figyelembe vévő - kialakítását és továbbfejlesztését teszi szükségessé.
3. Amennyiben folytatódik a családok - múltban megkezdődött - aprózódási folyamata, ez előtérbe helyezi, hogy a társadalompolitika súlyának megfelelően foglalkozzon a probléma számos vetületével (együttélési szokások, lakásra jogosultság, szociális támogatási rendszer).
4. A demográfiai folyamatok ingadozásából adódó feszültségek kettős problémát vetnek fel a nevelési intézményhálózat területén: egyrészt gondot jelent a nagylétszámú korosztályok számára férőhelyek biztosítása (1980-as évek végéig az általános iskola, 1990-es évek elején döntően a középiskola, az 1990-es évek végén a bölcsődei ellátás területén), másrészt félő, hogy a fejlesztési célkitűzéseknél a szükségletek az "igény" mélypontok alapján kerülnek meghatározásra, amely újabb feszültségeket indukálhat.

I. A népesedéspolitika távlati koncepciója, 1981-2000

1. A 70-es évtized végének főbb népesedési jellemzői

Az elmúlt három évtized utolsó éveiben a népesedési folyamatok kedvezőtlenül alakultak, kevesebben kötöttek házasságot, kevesebb gyermek született és többen haltak meg, illetve váltak el, mint a korábbi években. A kedvezőtlen demográfiai jelenségek okai között a népesség öregedése, a magas korszecifikus halálozási arányok, a család nagyságáról korábban kialakult elképzelés gyökeres átalakulása mellett nem elhanyagolható, hogy 1960-tól kezdve az élveszületések száma tartósan nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját. Ennek hatása 1981-ben már azt eredményezte, hogy - a felszabadulás óta először - hazánkban 1900 fős természetes fogyás következett be, s e fogyás a következő húsz esztendőben tartós jellemzőjévé válik népesedési helyzetünknek.

A 70-es évtized végén, a 80-as évtized elején kialakult kedvezőtlen helyzetet mutatja, hogy 1982-ben mindössze 131 ezer gyermek született ami 12,2 ezrelékes élveszületési arányszámnak felel meg. A termékenység általános csökkenése azzal járt együtt, hogy a szülő nők között egyre nagyobb részarányt képviselnek a fiatalok - a 25 éven aluliak. A gyermekek születése közötti időszak lerövidült, a kisebb átlagos családnagyságot hamarabb valósítják meg a házaspárok, így a fiatal 20-24 éves házasságos nők szülés-gyakorisága csak kisebb mértékben csökkent, sőt a 20 éven aluliaké az elmúlt évtizedben emelkedett. A termékenység legjelentősebben a 30 éven felüli házasságos nők körében esett vissza, a magasabb sorszámú - harmadik, negyedik - gyermek elmaradása miatt. A termékenységet befolyásoló társadalmi tényezők változása is (mint a kulturális színvonal, a különböző társadalmi rétegbe tartozás, a lakóhely, a nők gazdasági aktivitása a lakáshelyzetben meglévő feszültségek) általában a termékenység visszaesése irányába hatott. A magasabb iskolai végzettséggel párosuló kisebb családegység ma is általános jelenség, a társadalmi struktúra változása (elsősorban a szellemiek aránynövekedése) és az urbanizálódás, a városi népesség növekvő részaránya a 70-es évek végéig tartósan negatívan hatott a termékenységre.

Az 1980-as évekre a népesedési helyzetet alapvetően meghatározó másik tényező a

halandóság is igen kedvezőtlenül alakult, az ezer lakosra jutó halálozás elérte a 13,6 ezreléket, amely magasabb mind az iparosodott, fejlett egészségi kultúrájú országok halandóságának jelenlegi szintjénél, mind a 60-as évtizedbeli hazai nyers halálozási arányszámoknál. A nyers halálozási arány növekedésének háttérében három meghatározó demográfiai jelenség áll:

- a népesség öregedése;
- a korszpecifikus halálozási arányszámok változása;
- az okspecifikus arányszámok változása.

Ha a kormegoszlás a legutóbbi három évtizedben nem változott volna, a nyers halálozási arányszám 9 ezrelék körül lenne. Az 1960-as évek eleje óta a népesség számottevő öregedése következett be. Az öregedéssel párhuzamosan egy sokkal összetettebb folyamat - a korszpecifikus arányszámok ellentétes irányú változása - is végbement, így ezek együttesen a nyers halálozási arány meghatározójává váltak. A korszpecifikus halálozási arányszámok bizonyos korcsoportokban - elsősorban az egyéven aluliaknál - a várakozásnak megfelelően csökkentek, másokban, elsősorban a 40-59 éves férfiak körében nem várt módon nőttek. A legutóbbi tizenöt évben a kedvezőtlen fejlődés mérlege átlagosan mintegy 4000 többlethalálozás évente.

Az elmúlt időszak legszembetűnőbb jelensége a csecsemő- és gyermekhalálozás viszonylagos súlyának csökkenése mellett a 70 éven felüliek halálozási részarányának rendkívüli mértékű növekedése. 1981-ben az egy éven aluli meghaltak részaránya 2 százalék (1950-ben 16 százalék), a 70 éven felülieké pedig már 60 százalék (1950-ben 35 százalék) volt.

A halandóság szintjének a legutóbbi mintegy 15 évben bekövetkezett emelkedéséből 78 százalék a népesség öregedésének következménye, 22 százalék pedig annak eredménye, hogy néhány halálozási főcsoportban - elsősorban a keringési rendszer betegségei, a daganatok, a sérülések és mérgezések csoportjában - az öregedéstől függetlenül nőtt a halálozások gyakorisága.

Az elmúlt három évtizedben hazánk népességszáma 1 millió 500 ezer fővel gyarapodott, s elsősorban a 60 évesek és idősebbek száma emelkedett (közel 75 százalékkal vannak ma többen, mint 1949-ben). A népesség számának változása mellett igen jelentősen átalakult a népesség családi állapota a másodlagos demográfiai folyamatok (válás,

házasság) hatására. A válások gyors növekedése, az újránházasodás csökkenése miatt 1982 elején az országban 435 ezer elvált ember élt, s jelentősen megnőtt az özvegyek száma is. 1970 óta kissé csökkent a házaspárból álló családok részaránya és némileg emelkedett a gyermekükkel élő egyedülálló szülők családjának hányada. A házaspár családtípusban viszonylag jelentősen megnőtt a gyermeknélküliek száma, a családok több mint egyharmada él gyermek nélkül. Ennek oka nem csupán a termékenység alacsonyabb szintje, hanem a családi életciklus meghosszabbodása, a gyermekek gyorsabb kiválása a családból.

A megváltozott vándormozgalom, illetve más vonatkozásban a területi egységenként eltérő természetes szaporodás következtében eltérő módon alakult az ország népességének területi megoszlása. 1982. január 1-én Budapesten a népesség száma 2060 ezer, a többi városban 3717 ezer, a községekben 4930 ezer. 1949-től 33 év alatt Budapest népessége 30 százalékkal, a többi város népessége kétharmaddal nőtt, a községeké 9 százalékkal (466 ezer fővel) csökkent.

1949-1982-es időszakban Budapest népességi súlya 17 százalékról 19 százalékra, a többi vidéki városé 24 százalékról 35 százalékra emelkedett. 1949-ben a népesség 59 százaléka, 1982-ben csak 46 százaléka élt a községekben.

2. A népesedés jövőbeni alakulása

Az élveszületések számát Magyarországon a következő két évtizedben a termékenység színvonalának alakulása mellett demográfiai oldalról a szülőképes korú nők számának változása határozza meg.

A leginkább aktív szülőképes korú nők számának csökkenése az elmúlt években már megkezdődött. Ezt az okozza, hogy folyamatosan lépnek be huszas éveikbe azok a nők, akik az 1960-as évtizedben született, kislétszámú generációkhoz tartoznak. Így a 20-29 éves nők létszáma, akiktől az utóbbi években az összes újszülöttek 68-70 %-a származik, erősen csökkenni fog; létszámuk 1977-ben tetőzött 970 ezer fővel, az 1980-as évek elején számuk 750 ezer, az évtized végén 650 ezer főt tesz ki. Emelkedés csak az 1990-es évek közepétől várható az 1970-es évek 3-4 nagyobb létszámú generációjának szülőképes korba lépésével. Ezt követően azonban újabb jelentős mérvű és hosszantartó csökkenésre kell számítanunk; a visszaesés időtartama elérheti az egy évtizedet is.

Az elvégzett vizsgálatok, a kidolgozott népességprognózisok eredményei és nemzetközi tapasztalatok alapján az 1970-es évek közepén kezdődött erőteljesebb termékenység-csökkenés üteme az 1980-as évtized túlnyomó részében érvényesülni fog és mélypontját 1986-1990 között érheti el. Ezt követően néhány éves stagnálás után - hatékony népesedéspolitikai és a népesedést segítő társadalmi-gazdasági fejlődés és közszellem esetén az 1990-es évek közepétől a termékenység színvonalának lassú emelkedését érhetjük el.

Az 1990-ig terjedő időszak trendjét viszonylag nagyobb biztonsággal határozhatjuk meg; ennek alapján számítanunk kell arra, hogy már 1983-ban szinte bizonyosan kevesebb gyermek születik, mint az 1962-es mélyponton. Ugyanakkor igen fontos annak megállapítása, hogy a termékenység ilyen kedvezőtlen alakulása olyan jelenség, amelynek közvetlen demográfiai előzményei az elmúlt két-három évtizedre nyúlnak vissza; a tiszta reprodukciós együttható értéke ezekben az évtizedekben - néhány évtől eltekintve - 1,0 alatt maradt és így jelezte, hogy a népesség utánpótlása távlatilag nem biztosított.

A halandóság alakulásában reálisan az 1960-as évek közepétől érvényesült és az 1980-as években felerősödött tendenciáknak - pontosabban a korszpecifikus halandóság romlásának - az 1990-es évtized egészében történő, lényegében változatlan érvényesülésére számíthatunk. A halandóság további romlásának megállítása nagyhatású társadalmi-egészségügyi programok végrehajtása, az egészségügyi ellátás kiemelt fejlesztése, az egészségi kultúra javulása esetén sem remélhető megalapozottan az 1990-es évtized eleje-közepe előtt; a javulás csak ezt követően jelentkezhethet.

A halálozások száma 1981-től folyamatosan meghaladja az élveszületések számát; hazánk népességének csökkenése már megkezdődött és az hosszabb távon is elkerülhetetlen. Várható, hogy a népességcsökkenés az előttünk álló két évtizedben folyamatosan érvényesül. Így nemcsak a népességcsökkenés tényét, hanem ennek feltétlenül bekövetkező mértékét is bizonyosra vehetjük. Az 1980. évi termékenységi és halandósági színvonal változatlansága esetén hazánk népessége 2000-ig 200-220 ezer fővel csökkenne. Miután a termékenységi és halandósági szintek átlagosan feltehetően kedvezőtlenebbek lesznek 1981-2000 között, mint 1980-ban, a ténylegesen várható népességcsökkenés mértéke ezt meghaladhatja. A népesség jövőbeni csökkenése új helyzetet teremt a családok számának alakulása terén is.

A családtöredékek tömeges létrejötte az elmúlt évtized egyik legkedvezőtlenebb jelensége, amelynek gyors, 50 ezres növekedése a következő 1-2 évtizedben feltehetően lassul, 20 esztendő alatt így is azonban mintegy 60 ezres növekedés várható. Ez azt jelenti, hogy 2000-re valószínűleg 400 ezret meghaladó szülő-gyermekes csonkacsalád él majd társadalmunkban. Ennek következményei a beilleszkedési zavarok további erősödését eredményezhetik, hiszen már az elmúlt időszakban is e körből került ki az állami gondozottak, veszélyeztetettgyerekek jelentős része; de jelentős problémákat vet fel ez a körülmény a gyereket nevelő szülő életmódjánál, munkahelyi közösségbe való beilleszkedésénél is.

A házasságkötések alakulásában alapvető szerepet játszik, hogy a házasságon kívüli együttélések száma várhatóan Európa többi országához hasonlóan nálunk is növekszik, bár feltehetően nem ölt továbbra sem tömeges méretet.

A házasságkötések, válások tendenciájában a múltbeli folyamatok intenzitása várhatóan kismértékben csökken a 80-as évtizedben, s a nehezebb gazdasági fejlődés viszonyai között, a családalapítás anyagi feltételeinek előteremtéséhez szükséges munkával eltöltött idő növekedésével elképzelhető, hogy megváltozik, későbbre tolódik az átlagos házasságkötési kor. Ebben az esetben a házaspáros családok száma 10 év alatt minimálisan 50-70 ezerrel csökken, ugyanakkor közel ennyivel megnő a szülő-gyermekes családok száma is (340 ezerről 380-400 ezerre). A 90-es évtizedben a házasságkötési arányok szintenmaradását és a válások kisebb csökkenését feltételezve, a családtöredékek száma csak 20-25 ezerrel, míg a házaspáros családok száma a korstruktúra változása miatt mintegy 80-100 ezerrel megnő. E folyamatok hatására a népesség csökkenése a családok mintegy 90-100 ezres növekedésével járna együtt a következő két évtizedben.

3. A jövőbeni népesedéspolitika céljai

1973-ban hosszú távú, ösztönző, a társadalmpolitikai célkitűzésekkel összhangban lévő népesedéspolitikát hirdettünk meg. Ez a népesedéspolitika alapvetően a termékenységre irányult. A végrehajtás tapasztalatai, valamint az 1970-es évtizedben megváltozott népesedési helyzet a népesedéspolitika tartalmának és céljának bővítését, elveinek és eszközszerének kiegészítését kívánja meg.

Hazánk népesedésének sajátosságai hosszabb távon is megkívánják, hogy a társadalom tudatosan törekedjék

- a rendellenesen alacsony, a népesség egyszerű reprodukcióját nem biztosító termékenységi színvonal emelésére és ezzel összhangban a jövőben születendő nemzedékek korösszetételének fokozatos kiegyenlítésére;
- a család fokozottabb támogatására és védelmére, a család növekvő jelentőségű funkcióinak reálisabb ellátásához szükséges feltételek jobb biztosítására;
- a lakosság egészségi állapotának javítására, a halandóság csökkentésére és így a várható átlagos élettartam emelésére;
- a népesség egészségi-biológiai állapotának, a népesedés minőségének fokozottabb védelmére;
- a népesség öregedésével jobban összhangban lévő társadalmi-emberi viszonyok és megfelelőbb intézményrendszerek kialakítására;
- a népességcsökkenésből, a demográfiai hullámokból adódó kedvezőtlen hatások csökkentésére, valamint
- a népesség területi mozgásának kedvező hatású befolyásolására.

A következő években, esetleg az 1980-as évtized egészében, mindenekelőtt a termékenységi színvonal további csökkenésének korlátozására, az élveszületések számának nagymértékű visszaesésének csökkentésére lehet reálisan törekedni. Ez mindenekelőtt azt kívánja meg, hogy ebben az időszakban erőfeszítéseinket a második gyermek megszületésének támogatására koncentráljuk. Ez megkívánja az egygyermekes családok támogatását és hozzájárulhat az egygyermekes családok arányának csökkentéséhez.

A családok zavartalanabb működése, létük társadalmi védelme és a népesedéssel kapcsolatos tudatos társadalmi befolyásolása a jövőbeni népesedéspolitika döntő fontosságú kérdése. Ezért az eddigieknél erőteljesebben kell biztosítani a család stabilitását, felhasználva az anyagi-pénzügyi, és a tudati-kulturális eszközöket. A házasság intézményének fokozottabb megbecsülését szükséges szorgalmazni. Reálisabbá és teljesebben elláthatóvá kell tenni a család növekvő jelentőségű funkcióit a gyermekek érzelmi nevelésében és szocializációjában. A család stabilitásának megerősödése, zavarmentesebb működése népesedéspolitikai céljaink mindegyikének eléréséhez hozzájárulást jelenthet.

A halandóság a termékenységgel lényegében egyenrangú népesedéspolitikai és még-

inkább társadalompolitikai kérdéssé vált. A halandóság csökkentésének két meghatározó fontosságú eleme a megelőzés és a gondozás. Mindkettőnek a fogamzással kell kezdődnie és az egész életút folyamán végig kell kísérnie az embert. Az egészségi kultúra színvonalának általános emelésével meg kell tanítani az embert arra, hogy nem elég csak "jobban" élni, hanem egészségesen, vagy legalábbis egészségesebben kell élni.

A népesség egészségi-biológiai állapotának, a népesség minőségének védelmére az eddigieknél szervezettebben, magasabb színvonalon és szélesebb körűen kell felhasználni a genetikai tanácsadást, a speciális szűrővizsgálatokat, a terhes nőkről való gondoskodást. Kiemelt figyelmet kell fordítani a veszélyeztetett terhességek, különösen pedig a koraszülések arányának csökkentésére, elősegítve az életmód olyan változásait is, amelyek ezt kellően megalapozhatják. Az egészségügyi ellátás színvonalának és szervezettségének javításával is csökkenteni kell a veleszületett szellemi és testi fogyatékosok arányát. A környezeti és munkahelyi ártalmak népesedést - elsősorban a termékenységet és a halandóságot - érintő hatását fokozatosan korlátozni kell, teljesebben feltárva ezeket.

El kell érni a népesség egészségi állapotának fokozatos javulását, biztosítva, hogy a csecsemő- és gyermekkorban a testi-értelmi fejlődés, növekedés a genetikai adottságok határain belül optimális legyen, felnőttkorban a kialakult testi-értelmi fejlettség és a továbbfejlődés lehetősége magas szinten stabilizálódjon és végül az időskorral együttjáró természetes változások ne idő előtt következzenek be. Így az aktívan megélhető magas élettartam elérésének lehetősége növekvő mértékben biztosított. Nagyhatású társadalmi programokat kell indítani a lakosság egészségi kultúrájának javítására, a halandóság csökkentésére, az egészségügyi ellátás kiemelt fejlesztésére.

Az öreges általános helyzete, az öregség, mint társadalmi probléma a fejlődés következő szakaszában egyik legjelentősebb társadalmi problémánk és gondunk lesz. Az öregedő és nagymértékben előregedett népesség a korábbiaktól eltérő feltételeket teremthet a társadalmi-gazdasági fejlődés számára.

Az időskorúak társadalmi-gazdasági helyzetét a jövőben egyre inkább az fogja meghatározni - a viszonylag alacsony nyugdíjkorhatár mellett -, hogy milyen mértékben lesznek képesek munkavégző képességüket társadalmilag hasznosítani és társadalmi-emberi kapcsolataikat fenntartani, ezek beszűkülését későbbre halasztani. Ezért az öreges helyzetének javulásában az egyik fő lehetőség a megfelelő munkavégzés

feltételeinek biztosítása lesz.

A társadalom és az időskorúak szempontjából is a legtermészetesebb és leghatékonyabb gondozási forma a családon belül - lehetőség szerint a család fiatalabb nemzedékeire támaszkodó - gondozási, ellátási, együttélési formák hatékony működése. E formák mellett szól humánus voltuk is. Ezért a társadalomnak arra kell törekednie, hogy a családok felelősségvállalása és szerepe az időskorúak gondozásában és társadalmi-gazdasági helyzetük alakításában növekedjék, ehhez biztosítva az intézményes lehetőségeket és bővítve azokat a feltételeket, amelyek ezt az egyes családok számára a mai-nál reálisabbá tehetik.

E népesedéspolitikai célok megvalósításához az alábbi elvek következetes érvényesítése kívánatos:

- a népesedéspolitika a jövőben átfogóbban és szervezettebben kapcsolódjék a társadalompolitika egészéhez;
- a népesedési összefüggések és a népesedéspolitika átfogóbban és szervezettebben jusson érvényre a különböző időtartamú - mindenekelőtt a hosszú és középtávú népgazdasági tervekben;
- az életszínvonal-, a lakás-, a szociálpolitikában, az egészségügyben, a foglalkoztatás-, a család- és területfejlesztési politikában egységes koncepció alapján összehangoltan érvényesüljenek a népesedéspolitikai törekvések;
- erősíteni kell a demográfiai kutatások és a népgazdasági tervezés kapcsolatát;
- a népesedéspolitikában kapjanak nagyobb szerepet a kulturális-tudati elemek;
- növekedjék a társadalom részvállalása a gyermeknevelés terheiben;
- az időskorúak ellátásában javuló feltételek mellett növekedjék a családok szerepe és felelőssége;
- csökkenjenek az életmódból, a környezeti ártalmakból, a munkakörülményekből adódó, a népesség egészségi állapotát és újratermelődésének minőségi vonásait kedvezőtlenül érintő hatások;

- meg kell teremteni a népesedéspolitikai céloknak megfelelő eszközrendszert és a megvalósításához szükséges anyagi feltételeket.

4. Kulturális-tudati tényezők a népesedéspolitikában

A jövőben a népesedéspolitikai magatartásban a korábbiaknál nagyobb szerepet kell adni a kulturális-tudati tényezőknek. Noha ezt hazai és nemzetközi tapasztalatok egyaránt alátámasztják, ilyen jellegű ismereteink meglehetősen korlátozottak. Az elmúlt évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a közvetlen és nem kellően rétegspecifikus tudati ráhatás "eredményei" meglehetősen jelentéktelenek.

Itt lényegében két különálló kérdéssel találkozunk: a kulturális-tudati tényezők szerepével a népesedésben, illetve a népesedéspropaganda kérdésével.

Eddigi és nemcsak a népesedési folyamatokkal összefüggő ismereteink alapján a népesedési folyamatok tudati-kulturális befolyásolása több síkon képzelhető el. Mivel a legfontosabb népesedési folyamatok (a házasodások, válások, termékenység, de részben és bizonyos közvetítésekkel még a halálozások is) egyéni döntések eredőjeként jönnek létre, legáltalánosabban azt mondhatjuk, hogy minden olyan kulturális hatás, amely a társadalmi tudatállapotot, az uralkodó értékrendet, az egyének által követett életmód-, és viselkedésmintákat befolyásolja, egyúttal a demográfiai viselkedésnek is egyik meghatározó tényezője. Igen fontos tehát annak tudatosítása, hogy a népesedéspolitikai célok elérését a kulturális intézményrendszer és a tömegkommunikáció nemcsak a népesedési eseményekre vonatkozó tematikus, propagandisztikus művekkel és műsorokkal szolgálhatja, s valószínűleg nem is ezekkel szolgálja a leghatékonyabban.

A társadalmi értékrend átalakítása, az anyagi javak szerzésére, fogyasztására és presztizsfogyasztásra orientált életmód megváltoztatása, az emberi kvalitások, az emberi összetartozás értékének növelése, az erkölcsi normák megszilárdítása, a viselkedéskultúra fejlesztése minden bizonnyal kedvező változásokat idézne elő a népesedési folyamatokban is.

Mindezek mellett szükség van természetesen azokra a műsorokra, kiadványokra, rendezvényekre is, amelyek konkrét ismereteket közvetítenek, rétegspecifikus módszerekkel ismertetik meg az emberekkel a népesedéspolitikai intézkedéseket, a kedvezmények igény-

bevételeinek módját, a családtervezés módszereit és lehetőségeit, az egészséges életmód kialakításához szükséges tudásanyagot és az emberi együttélés, emberi viselkedés alapvető törvényszerűségeit.

Végül, de nem utolsósorban, utalnunk kell arra, hogy a gyermekintézmények nem csupán befogadóképességükkel befolyásolják a népesedési folyamatokat, hanem legalább ugyanolyan mértékben azokkal a tudattartalmakkal is, amelyeket az általuk nevelt új generációk számára közvetítenek. Az óvoda, az iskola, a nevelőotthonok szocializációs szerepének növekedése napjainkban is tartó folyamat.

A népesedéspropaganda hosszú távú hatását elsősorban tehát nem a tömegkommunikációtól kell várunk. Sokkal sürgősebb tennivalók lennének azon a téren, amit tudományos zsargonnal élve "szocializációs feladatnak" nevezhetnénk: a fiatal generációk családi életre felkészítése terén.

A családi életre, a "szülő-státusra" felkészítés intézményes háttere sem biztosított ma. Az általános iskolák többségében - amely fő színtere lehetne ennek - olyan, fiatal generáció tanít, amely maga is hasonló problémákkal küszködik. Más vonatkozásban - pl. magukra maradt öregek, betegek ellátása kapcsán - sokszor és sokféleképpen beszélünk a családgondozás társadalmi megszervezésének szükségességéről. A családi, háztartási ismeretek korai életkorban történő elsajátítása nemcsak ennek sajátos "káder-utánpótlását" jelenthetné, hanem - energia-tartalékokat is biztosíthatna: távolabbi családtagok gondozása nemegyszer azért jelent megoldhatatlan nehézséget, mert a fiatalabb generációnak ilyenfajta feladatok ellátásában semmiféle rutinja nincsen.

Áttérve a propaganda kérdéseire, a leginkább meghatározó elem az, hogy a népesedéspolitika ügyei nagytávú, szinte történeti léptékű folyamatokban öltének testet. Ezért - legyen bár mégoly kedvezőtlen a jelenlegi helyzet - nem szabad "pánik-reakciókat" produkálni, a kampányszerűség megszokott eszközeihez folyamodni.

Ezek mindig az "agitatív voluntarizmust" táplálják, s emellett még illuziókat is szülnek. Nem az a fontos, hogy sokat beszéljünk valamiről, hanem az, hogy kinek, mikor és miről beszéljünk.

Óvakodnunk kellene attól a szinte mindig fenyegető (és rendszerint nem is tudatosan megfogalmazott alakban fenyegető) hiedelemtől, hogy mivel "baj van" és mivel a közeli években az anyagi eszközeink korlátozottabbak lesznek, ezért válik fontosabbá

a tudatformálás, az eszmei hatás, az "emberi tényező" stb. A tudatalakítás nem teljesíthet kompenzáló funkciót: az eszközök és lehetőségek hiánya vagy korlátozottsága a tudatalakítást is megnehezíti. Egyebek közt ezért is fontos az agitatív harsányság, a cselekvést pótló, meddő "túlbeszélés", a moralizáló és prédikáló hangvétel elkerülése.

A tudatformálást valóban az átfogó "társadalmi befolyásolási" stratégia szerves részének kell tekintenünk. Ehhez azonban arra van szükség, hogy a mai magyar társadalomnak a népesedéspolitikai kérdéseket érintő - és rendkívül differenciált - mindennapi tudatát, aspirációit, történeti-kulturális hagyományait és azok átalakulásait az eddigieknél jobban ismerjük. Egyébként semmifajta céltudatos és hatásos tudatformálás nem képzelhető el.

A népesedéspolitika hosszú távú, komplex feladatainak megfelelően a népesedés-propaganda korábbinál nagyobb fokú differenciáltsága, rétegspecifikus jellegének erősítése lenne kívánatos.

18. Az életszínvonal hosszú távú fejlesztésének fő irányai 1980-2000 között.
Országos Tervhivatal. OT. Budapest. 1983.
április. 11-14. oldal.

2. A legfontosabb népesedési folyamatok alakulása 1980-2000 között

A következő két évtized demográfiai folyamatainak alakulása jelentősen befolyásolja a távlati életszínvonal fejlesztés mozgásterét. De ez azért távolról sem jelent egyirányú meghatározottságot; az eredményes életszínvonalpolitika jelentékeny mértékben bővítheti ezt a mozgásteret, oldhatja szűk keresztmetszeteit. Ugyanakkor nem szabad a voluntarizmus hibájába esni: a demográfiai folyamatok mélyen a társadalom szerkezetében és általános értelemben vett kultúrájában gyökereznek, így ezekre csak igen közvetetten és hosszú távon hathatunk. Ezért a népesedési folyamatokban a 80-as évek elején, illetve a már korábban megkezdődött főbb tendenciák érdemi megváltozására, irányváltására nem számíthatunk.

1981-ben a népesség létszáma már 3 ezer fővel csökkent, s 20 év alatt a tartós népességfogyás során további, mintegy 300-500 ezres csökkenés várható. Így 2000-re hazánk népességszáma 10,15-10,35 millió körül prognosztizálható. A népesség korstruktúrájában már az 50-es években megindult öregedési folyamat kisebb intenzitással, de

folytatódik. Az ezredfordulón minden negyedik-ötödik lakos 60 éven felüli lesz. A 15 év alattiak aránya a mai 23 százalékról 19 százalék alá csökken. Ebben az arányváltásban két kedvezőtlen folyamat hatása érvényesül egyidejűleg: egyrészt a születések számában a 80-as évek közepén várható, százezret alig meghaladó, mélypont a termékenységi magatartás tartósan alacsony és csökkenő szintjét is jelzi, s nemcsak a kedvezőtlen női korstruktúraváltozást. Másrészt ma még nem látszanak reális körvonalai a halandóság kedvező irányú lényeges megváltozásának, a várható élettartam emelkedésének.

A gazdasági fejlődés és a munkaerőforrások szempontjából fontos, hogy a munkaképes korú népesség számában a 80-as évek végéig tartó kismértékű csökkenést 1995-ig mintegy 150 ezres növekedés követi, majd e csúcsponttól számuk a jelenlegi szintre esik vissza az ezredfordulóig. Ezen ingadozás ellenére népességen belüli arányuk a 80-as években 57 százalékról 60 százalék fölé emelkedik. Ugyanakkor a fiatalabb korosztályok súlya e rétegben - s ezzel párhuzamosan az aktív keresőknel is - fokozatosan visszaesik, amit alátámaszt, hogy a 15-39 évesek száma 1980-tól kezdve folyamatosan csökken, a két évtized alatt több mint 200 ezerrel.

A munkaképes korú népesség (elsődleges munkaerőforrás) jelzett ingadozása társadalmi és gazdasági oldalról azt jelenti, hogy azok a problémák, amelyekkel jelenleg az általános iskolai ellátás kapcsán küszködünk, a 80-as évek végén a középfokú oktatásban, a 90-es évek elején mint foglalkoztatási gondok, és a lakásigények ugrászerű növekedése jelennek meg. Ezekre időben fel kell készülnünk.

A népesség számának és korstruktúrájának változása mellett a másodlagos demográfiai folyamatok: a házasságkötések, válások és megözvegyülések tendenciájának alakulása alapvetően meghatározza a társadalom alapvető mikroközösségeinek, a családok számának és összetételének változását is. A népesség csökkenése ellenére is kismértékben emelkedik a családok száma. A többgenerációs együttélés csökkenése az önálló életkezdés iránti törekvéseknek, a lakáshelyzet adta lehetőségeknek megfelelően már a múltban megkezdődött. Ez a 90-es évekig bizonyosra vehetően folytatódik, ami a családok számának növekedése révén a háztartások számának emelkedéséhez is vezet. Ugyanakkor, mind az átlagos családlétszám, mind a háztartások átlagos létszáma tovább csökken. Ezen belül is tovább növekszik az egyszemélyes, idős háztartások száma a mai 350 ezerről 5-600 ezerre, amelyek növekvő része (több mint fele) községekben található az ezredfordulón.

A múltbeli tendenciák arra utalnak, hogy a szülő-gyermekek csonka családok száma

az előttünk álló két évtized során mintegy 50 ezerrel tovább növekszik, elsősorban a válások magas szintje miatt. A csonka család a többoldalúan hátrányos helyzet egyik táptalaja lehet, ezért különösen fontos létfeltételeik, lakás és jövedelmi helyzetük javítása; családgondozó és más szolgáltatások biztosítása.

A házassági kor, a családalapítás időpontjának valamelyest későbbre tolódása már a 70-es évek közepétől érzékelhető folyamat. (Míg 1975-ben az összes házasságot kötő férfiak közül a 24 év alattiak részaránya meghaladta a 60 %-ot, 1980-ban ez az arány 51 %-ra esett vissza és a nőknél is csökkent a 20 évnél fiatalabbak aránya.) Ennek alapján is feltételezhető, hogy a csak fiatalokból (30 évnél fiatalabbak) álló családok száma kismértékben csökken, az 1980-as 440 ezerről 400 ezer alá. E réteg az egyedülálló idősekhez hasonlóan különleges figyelmet érdemel, hiszen lakásviszonyaik, jövedelmi helyzetük jelenleg is viszonylag kedvezőtlennek tekinthető. (Ezt illusztrálja, hogy a fiatal családok 70 százalékának családalapításkor nincs önálló lakása és a lakással rendelkezők fele is komfort nélküli lakásban él.)

A demográfiai folyamatokban előrejelzett változások sok vonatkozásban már önmagukban is feladatmeghatározó jellegűek lehetnek. Az idősek számának növekedése a szociális, anyagi és egészségügyi ellátás minden szférájára fokozza az igényeket. Fontos társadalmi gondná válhat a friss ismeretek termelésbe áramlása szempontjából az aktív keresők között a fiatalok súlyának csökkenése.

Az urbanizációs folyamat - a községekből való elvándorlások a 70-es években bekövetkezett lassulása mellett is - feltehetően folytatódik. A falu népességmegtartó képességének kedvező alakulása esetén is bizonyos, hogy elkerülhetetlen a népességcsökkenés az aprófalvakban (1000 főnél kisebb lélekszámú települések), valamint azon nagyobb létszámú községekben, amelyek a városias funkciókat kevésbé képesek betölteni. Ennek hatására 20 év alatt a falusi népesség 6-800 ezres fogyása prognosztizálható. A városban lakás az ezredfordulón a népesség mintegy 60 %-ára lesz jellemző, s különösen a fiatalok magasabb mobilitási hajlandósága miatt megnő az 1980-as 37 %-ról (Budapesttel együtt 54 %-ról) mintegy 57 %-ra (60 %-ra) a városokban lakó 30 éven aluliak aránya. Ebben szerepet játszik az is, hogy a születések egyre inkább a városokra korlátozódnak. Ennek nemcsak a községi népesség további öregedése, hanem a születések és a gyermekek ellátásából fakadó infrastrukturális igényeknek a városokba való további eltolódása is közvetlen következménye lesz, különösen az 1990-es évtizedben.

A vándorlások és a fiatal korosztályok magasabb arányának hatására a vidéki váro-

sok népessége a következő két évtizedben is növekszik, míg Budapest lakossága az ezredfordulóra - a mai kedvezőtlen korösszetétele miatt előreláthatólag - 1 millió 900 ezerre csökken; a községek lélekszáma 2000-ben pedig nem haladja meg a 4,2 milliót.

Az itt leírt, lényegében prognosztált adatok megvalósulását jelentékeny mértékben befolyásolja a területfejlesztési magatartás irányvétele és eredményessége. Ennek alapján elképzelhető a városba áramlás alacsonyabb mértéke és egy kiegyenlítettebb területi struktúra kialakítása. Mai ismereteink alapján azonban az nem valószínűsíthető, hogy a területfejlesztési magatartás képes lesz a területi mobilitási folyamatok fő irányainak megváltoztatására.

IV. A NÉPESEDÉS ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA A HOSSZÚ TÁVÚ NÉPGAZDASÁGI TERVEZÉS

ÖSSZEFOGLALÓ DOKUMENTUMAIBAN, 1971-198

1. A 15 éves tervezés tapasztalatai és eredményei, az idevágó kutatások terén elért eredmények. Országos Tervhivatal OT. Budapest, 1975. február. 29-31. oldal.

A fentiekben vázolt követelmények és problémakörök nemcsak a soron következő 15 év, hanem a szocialista fejlődés hosszabb időszakának követelményei és problémái is. A tervezés ezért azt is tisztázni igyekszik, hogy melyek azok a kulcsfeladatok, amelyek a következő 15 éves tervidőszak életszínvonalpolitikájának középpontjába állíthatók.

Az eddigi fejlődés és a jelenlegi helyzet részletes elemzése, a társadalmi igények mérlegelése alapján a következő főbb feladatokat tekintjük a távlati tervidőszak kulcsfeladatainak.

1. A lakásellátás alapvető megjavítása oly módon, hogy a 15 éves tervidőszak végéig minden család (családtöredék) számára biztosítsuk az önálló lakáshoz jutás lehetőségét, és ezzel kialakítsuk a lakásigények és a rendelkezésre álló lakások közötti mennyiségi egyensúlyt.
2. Olyan jövedelem- és fogyasztáspolitikát megvalósítását, amely egyfelől lehetővé teszi, hogy a népesség életszínvonala és életkörülményei tekintetében a gazdaságilag hasonló fejlettségű országokhoz képest bizonyítsuk társadalmi rendszerünk előnyeit. Jövedelem- és fogyasztáspolitikánk másfelől tegye lehetővé a munka hatékony anyagi ösztönzését oly módon, hogy az életszínvonal anyagi alapját biztosító nemzeti jövedelem megfelelő ütemben növekedjék. Végül jövedelem- és fogyasztáspolitikánk vezessen olyan fogyasztási struktúra kialakulására, amely megfelel a lakosság igényeinek és erősíti a fogyasztás szerkezetének szocialista jellemvonásait.
3. Oktatási rendszerünk továbbfejlesztésével ki kell elégíteni a társadalom nyíltságával összefüggő követelményeket. Lényegesen emelni kell a mai általános iskolai oktatás színvonalát, majd ennek alapján meg kell hosszabbítani annak időtartamát is; fejleszteni kell a kollégium-hálózatot és általában erőteljesen javítani kell az

oktatás anyagi és személyi feltételeit; korszerű tartalmú és módszerű nevelést kell iskoláinkban kifejleszteni.

Nyilvánvaló, hogy az előbbi kulcsfeladatok kiemelése nem jelentheti azt, hogy más lényeges életszínvonal tényezők elhanyagolásával oldjuk meg e feladatokat. Sőt éppen azért kell nagy figyelmet szentelni az életszínvonal más, fontos elemeinek megfelelő fejlesztésére, mivel ellenkező esetben ezek bármelyike ugyanolyan akut problémává válhat a 15 éves terv időszakában, mint amilyenné - az előző egy-két évtizedben bekövetkezett elmaradás miatt - pl. a lakáskérdés vált. Éppen ezért az életszínvonal minden főbb tényezőjénél gondoskodni kell legalább a "dinamikus szinttartásról", vagyis arról, hogy ezek fejlesztése ne maradjon el az általános társadalmi haladástól. Egyes tényezőknél ezenkívül azt is tekintetbe kell venni, hogy ezek ha 15 éves távlatban még nem is, de később - társadalmi-gazdasági fejlődésünk újabb "kulcskérdéseivé" válnak. Ilyen, távlati szemlélettel kezelendő főbb célok a következők:

1. A népesség korstruktúrájának kiegyenlítése és a szülések számának fokozatos és mérsékelt növelése abból a célból, hogy több évtized távlatában is biztosítsuk a népesség természetes reprodukcióját és a lehetőséghez képest kiegyenlítsük az elmúlt közel félévszázad történelmi eseményeitől deformálódott korösszetételt. Az ezzel összefüggő népesedéspolitikai intézkedések egyuttal komoly szerepet játszanak a gyermekes családok anyagi helyzetének javításában, a dolgozó nők és különösképpen az anyák életének viszonylagos könnyítésében, valamint a családi jövedelmek indokolatlan szóródásainak csökkentését célzó jövedelempolitika megvalósításában. E sok irányú és hatású intézkedések komplexumának középpontjában a családi pótlék és más hasonló jellegű pénzügyi juttatások számottevő emelése, valamint ezzel egyidőben a különböző gyermekintézmények hálózatának (bölcsődei, óvodai, napközi, illetve internátus- és kollégiumhálózat) széles körű fejlesztése áll.
2. A népesség egészségi állapotának emelése nemcsak a szorosan vett egészségügyi ellátás fejlesztését igényli. Ez a feladat amelyre korábban már utaltunk (kórházi ellátás fejlesztése, az egészségügyi munka és bérezés színvonalának emelése stb.) nagyjából megoldhatónak látszik 15 év távlatában is. A tervidőszak során azonban egyre nagyobb gondot fog jelenteni a gazdasági és technikai fejlődéssel járó környezeti ártalmak, a víz és a levegő szennyeződése, a zajártalom stb. lehetőség szerinti mérséklése vagy legalábbis káros hatásainak érezhető csökkentése. Számítani kell arra, hogy e problémák megoldása már 15 éves távlatban is jelentős, ma még kellően számításba nem vett erőforrásokat fog igényelni.

3. Az infrastrukturális beruházások közül, az előbbieken túl, az úthálózat és a közúti közlekedés fejlesztése, a kommunális ellátás számottevő javítása, a vendéglátás és a szállodaipar fejlesztése, a kulturális intézmények és a sportlétesítmények hálózatának kiépítése mind olyan feladatok, amelyek egyfelől az alapvető termelőágazatok hatékonyságát emelik, másfelől az életmód és életkörülmények javításának már a következő 10-15 év távlatában is egyre sürgetőbben jelentkező, majd az ezt követő évtizedek távlatára átnyúló feladatok megoldását szolgálják.

2. Beszámoló a hosszú távú népgazdasági tervezés helyzetéről és további feladatairól
Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály OT. 1971. június. 53-55. oldal.

A távlati tervidőszak "kulcsfeladatai"

Az eddigiekben megfogalmazott társadalompolitikai és kapcsolódó életszínvonalpolitikai célok és eszközök a szocialista fejlődés hosszú távlatára is érvényesek. Amikor azonban a vázolt stratégiát a terv fejlesztési irányelveinek és a tervszámoknak a nyelvére lefordítjuk, el kell dönteni, hogy e célok közül melyeket tekintünk a most következő 15 év jellemző feladatának. Tisztázni kell továbbá azt is, hogy melyek azok a célok, amelyek megvalósítása ugyan távolabbi fejlődési korszakot igényel, de a tennivalók már a most következő 10-15 év feladatait is meghatározzák.

Az eddigiekben vázolt feladatok közül a következőket tekintjük az életszínvonal tekintetében az 1985-ig terjedő időszak kulcsfeladatainak.

1. A lakás ellátás alapvető megjavítása - elsősorban a városi lakásépítés erőteljes fokozásával - oly módon, hogy az 1980-as évek közepére minden család (és családtöredék) számára biztosítsuk az önálló lakás megszerzésének lehetőségét és ezzel létrehozzuk a lakásigények és a rendelkezésre álló lakások közötti mennyiségi egyensúlyt.
2. A köznevelés tartalmának és rendszerének alapvető korszerűsítése, anyagi és személyi ellátásának gyökeres megjavítása mindenekelőtt az óvodai nevelés kiterjesztésével, az általános iskolai nevelés megjavításával és időtartamának meghosszabbításával, a diákotthoni (napközi stb.) hálózat nagymértékű fejlesztésével. (Ezt a kérdést jelenleg a Kongresszus által kiküldött bizottság vizsgálja, amely e munkába a nevelés távlati tervezését végző szakértőket is bevonta.)

3. A racionális preferenciáknak megfelelő árviszonyok és jövedelemelosztás kialakítása. (Ennek részleteit az előző fejezetben már vázoltuk.)

E kulcs feladatok kiemelése mellett nagy figyelmet kell azonban szentelni az életszínvonal minden fontos elemének fejlesztésére, mivel ellenkező esetben ezek bármelyike ugyanolyan akut problémává válhat 10-15 év múlva, mint amilyenné például - az előző időszakokban bekövetkezett elmaradás miatt - a lakáskérdés vált.

Távolabbi hatásait szem előtt tartva, de már a jelenlegi időszak feladatait is meghatározó fontos céloknak tekintjük a következőket.

- a) A szülések számának fokozatos növelése abból a célból, hogy hosszú évtizedek távlatában is biztosítsuk a népesség természetes reprodukcióját és a lehetőségekhez képest fokozatosan kiegyenlítsük a népesség szabálytalan korfáját.
- b) A népesség egészségi állapotának emelése egyfelől az egészségügyi ellátás fejlesztésénél elsősorban azzal, hogy a kórházi ágyak számát 1985-ig a mai nyugat-európai ellátottsági szintre (10 ágy/1000 lakos) növelnénk, másrészt az egészséges életmód kialakítása, az egészséges táplálkozás, a szabad idő megfelelő eltöltése, valamint a munka- és a környezeti ártalmak elleni fokozott védelem útján. (Számítani kell arra, hogy a víz- és levegőszennyeződés, valamint a zajártalom elleni védelem és egyes káros hatásainak csökkentése már a következő 10-15 évben is jelentős, ma még kellően számításba nem vett erőforrásokat fog igényelni.)

3. A hosszú távú tervezéshez készülő részkonceptiók témavázlatai. Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály. OT.
Budapest, 1973. december. 1.4. tematika

TEMATIKA

a távlati népesedéspolitikai koncepció kidolgozásához

A részkoncepció száma: 1.4

Felelős: Országos Tervhivatal

Határidő: 1974. január 31.

Az MSZMP PB népesedéspolitikai határozata (1973. február 13.) kimondja: "...

hosszú távú népesedéspolitikai stratégiát kell kidolgozni, és számításba kell venni a nem kifejezetten népesedéspolitikai intézkedéseknek a népesedésre gyakorolt hatását is."

A Minisztertanács 1040/1973.sz. (X.18.) határozata a népesedéspolitikai feladatokról kimondja, hogy a népgazdasági tervezés keretében ki kell dolgozni, és előterjesztést kell készíteni:

- "a) az V. ötéves tervkoncepció kialakításával egyidejűleg az V. ötéves terv során megvalósítandó olyan intézkedésekre, melyek elősegítik a családalapítást, tovább javítják a többgyermekes családok anyagi helyzetét, megkönnyítik a gyermeknevelést és elősegítik a gyermekintézményhálózat fejlesztését;
- b) a hosszú távú népgazdasági tervkoncepció kialakításával egyidejűleg a népesedéspolitika távlati célkitűzéseire és megvalósításának feltételeire."

Az Országos Tervhivatal, illetve a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság elnöke - a fenti feladatok előkészítésére, illetve elvégzésére - Népesedési Munkacsoportot hozott létre, amelynek vezetésére felkérte dr. Szabady Egon elvtársat, a KSH első elnökhelyettesét, a MÉB tagját. (A munkacsoport névsorát a melléklet tartalmazza.)

A Munkacsoport vitája során egyrészt a távlati tervezés további szakaszában, illetve a népesedéspolitikai Párt és Kormány határozatok során elvégzett vizsgálatokat használja fel, másrészt népesedéspolitikai szempontból felülvizsgálja a távlati tervezés jelenlegi szakaszában készülő újabb munkákat és ezeket a szükséghez képest kiegészíti. Az eddig elvégzett munkák, illetve a folyamatban lévők alapján résztanulmányokat kell elkészíteni.

Az egyes résztanulmányok tartalmazzák

- a jelenlegi helyzet elemzését,
- a IV. ötéves terv várható teljesítése alapján az 1975-ben várható helyzet leírását és elemzését,
- az V. ötéves terv időszakára vonatkozó célok és teendők leírását,
- a népesedéspolitikai célok (követelmények) megvalósításához szükséges teendők meghatározását az 1980-1990-es időszakra.

A népesedéspolitikai követelményeket kielégítő intézkedések és az előrelátható lehetőségek közötti esetleges eltéréseket célszerű tervidőszakonként részletezve bemutatni. A résztanulmányoknak szükség esetén több változatban kell tartalmazniuk a népesedéspolitikai célokat szolgáló intézkedések anyagi feltételeit, az egyes rendszerek továbbfejlesztésének módját és mértékét. A munkacsoportnak végső soron olyan hosszú távú népesedéspolitikai koncepciót kell kidolgoznia, és ezzel összefüggő számításokat kell dokumentálnia, mely társadalmi-gazdasági vonatkozásban szervesen kapcsolódik a népgazdaság hosszú távú tervéhez.

a) Szociálpolitikai jellegű intézkedések és a gyermekintézmények fejlesztése. (Családalapítási kölcsön, gyermekgondozási segély, családi pótlék, anyasági segély, szülési szabadság, munkahelyi és egyéb kedvezmények, táppénz, bölcsőde, óvoda, napközi intézmények fejlesztése, illetve fenntartása stb.)

Felelős: Rózsa J.

Juszt L.
Tamásy J.
Miltényi K.
Rácz A.
Klinger A.
Illés J.

b) Lakásellátás, lakáselosztás

Felelős: Craveró R.

Barta B.

c) Egészségügyi intézkedések

Felelős: Balog J.

Klinger A.
Illés J.
Juszt L.

d) Tudati helyzet, ismeretterjesztés és nevelés

Felelős: Andorka R.

Balog J.
Tamásy J.

Cseh-Szombathy László elvtárs a népesedéspolitikai koncepció szociológiai összefüggéseivel foglalkozik - figyelemmel kísérve minden albizottság munkáját.

Az egyes résztanulmányokat 1973. január 15-ig kell elkészíteni. Ezek megvitatását esetleges kiegészítését, illetve átdolgozását követően szerkesztő csoport készíti el a távlati népesedéspolitikai koncepció tervezetét.

A munkacsoport előzetes informálására a következő dokumentumokat kell a munkacsoport tagjainak megküldeni:

- a) a népesedéspolitikai Párt és Kormányhatározatokat, illetve az azokat előkészítő összefoglaló tanulmányokat. (Szabady Egon);
- b) a távlati tervezés korábbi szakaszában kidolgozott népesedéspolitikai koncepciót. (Timár János);
- c) a távlati tervezés újabb szakaszához kidolgozott népességprognózisokat. (Tamásy József).

A távlati népesedéspolitikai koncepció kidolgozása során - szükség esetén - újabb ellenőrző népességprognózisokat kell készíteni.

4. A hosszú távú fejlesztés fő irányai az 1990-ig terjedő időszakban. Országos Tervhivatal 01. Budapest, 1975. november. 74-77. oldal.

1. A népesedési helyzet, népesedés- és családpolitikánk céljai, feladatai

A jelenlegi magyarországi körülmények között a népesség számának és összetételének alakulását elsősorban a termékenység alakulása határozza meg. A szülések száma - rövidebb időszakot kivéve - már több évtizede nem biztosítja a népesség természetes reprodukcióját, az egyes korosztályok létszáma pedig jelentősen eltér egymástól. Ezért népesedéspolitikánk hosszú távra szóló legfőbb feladata a születésszám kedvező befolyásolása útján a születések számának növelése oly módon, hogy az új korosztályok létszámingadozásának csökkentésével fokozatosan mérséklődjék a népesség szabálytalan korösszetétele.

A célok megvalósításának feltétele az, hogy a jelenlegi egy-kétgyermekes család-típus helyett a jövőben a két-háromgyermekes családok váljanak általánossá. A kor-

összetétel fokozatos kiegyenlítésének jelentőségét az adja meg, hogy az 1970-es évek vége felé közeledve, illetve az 1980-as években, a 20-30 év közötti aktív szülőképes korú nők száma gyorsan csökken (az 1977. évi 870 ezer főről 1988-ig 650 ezer főre). A termékenységet növelő népesedéspolitikai intézkedések bővítését és a juttatások növelését úgy kell tehát időzíteni és mértéküket előirányozni, hogy azok legerősebb hatásukat az 1980-as években fejtsék ki és színvonaluk segítse elő a népesedéspolitikai célok megvalósulását.

Népesedéspolitikánk megvalósításában abból indulunk ki, hogy:

- a népesedéspolitikai követelményeknek nemcsak a népesedést közvetlenül érintő gazdasági jellegű intézkedésekben kell érvényesülniük, hanem a társadalmi élet minden területén, mivel a népesedéspolitika csak az egész társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony;
- több gyermek vállalásánál a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, a többgyermekes családok társadalmi-gazdasági helyzetének könnyítésével anyágilag is javítjuk a családok körülményeit.

Az előbbiekből következően társadalmunknak a gyermekek mindenkori családi el-tartási és nevelési költségeinek fokozatosan növekvő részét kell magára vállalnia, főként a pénzbeni juttatások, elsősorban a családi pótlék növelése útján. További erőfeszítéseket kell tenni, hogy a családot alapító fiatalok minél hamarabb jussanak megfelelő nagyságú lakáshoz. Mindenekelőtt a három- és többgyermekes családok lakásigényét kell kielégíteni.

A nők foglalkoztatásának mai magas szintjén, adott társadalmi viszonyaink között, a gyermekintézmények (bölcsőde, óvoda, napközi stb.) jelentősége általános társadalmi szempontból és a népesedéspolitika sajátos szempontjából is nagy. Szerepük a jövőben még tovább nő, és a gyermeknevelés társadalmi támogatásában egyre meghatározóbbá válik. Különösen fontos az óvodai ellátás fejlesztése. A tervidőszakban biztosítani fogjuk az óvodai ellátás iránti igények teljes kielégítését mindenütt, ahol ezt a településviszonyok racionálisan megengedik.

A bölcsődéskorú gyermekek nevelésében pszichológiai és egészségügyi okok miatt is a családi nevelés az elsőbbség, amit a gyermekgondozási segély rendszere - a nők foglalkoztatottságának magas aránya mellett is - lehetővé tesz. Azon anyák számára azonban, akik ezt a lehetőséget nem veszik igénybe, vagy csak rövidebb ideig maradnak

otthon, tovább kell haladni gyermekek ellátása, ezen belül a bölcsődei ellátás iránti igények kielégítésében is, növelve a gyermeküket nevelő anyák választási lehetőségeit.

Fejleszteni kell a csecsemőotthonokat és az egészségügyi gyermekotthonokat, továbbá az iskoláskorú gyermekek intézményes ellátásában fontos iskolai napköziothonokat különösen az alsó tagozaton. Növekvő fontossága van annak, hogy megjavítsuk a napközi ellátás minőségi színvonalát, az étkezés és pihenés, a játék és sport, valamint a tanulás anyagi-személyi feltételeit.

Gondot kell fordítani a terhességet, a gyermekszülést, a gyermeknevelést megkönnyítő intézkedésekre és a felvilágosító tevékenység kiterjesztésére. A népesedéspolitikai intézkedések ugyanis csak akkor lehetnek eléggé hatásosak, ha a népesség és azon belül elsősorban a fiatal generációk, illetve házaspárok szemléletét, a családra vonatkozó elképzeléseket kedvező irányban befolyásoljuk.

5. Előzetes elgondolások az 1980-2000. évek-re szóló hosszú távú tervezőmunka számára. Első tervezet. Országos Tervhivatal Iávlati Tervező Főosztály OT. 1980. december. 13-21. oldal.

A gazdasági fejlődés belső feltételeinek alakulása

2. Népesség, munkaerő

A hosszú távú tervezést megalapozó népesedési prognózisok alapján az 1981-2000 közötti időszak jelentős hányadában az ország népessége csökkenni fog. A kedvező változat szerint 1984-től 1995-ig a kedvezőtlenebb variánsok szerint mindvégig a népesedési folyamatokra a természetes fogyás lesz a jellemző. Az ország népessége így 2000-ben az 1980-ban évi 10 726, szemben 10 500 ezer és 10 700 ezer között lesz. A természetes fogyás az alábbi tényezők következménye:

- A halálozási arány elsősorban a népesség elöregedése következtében, de más életmódot érintő tényezők hatására is fokozatosan emelkedik. A jelenlegi 13-14 %-ról fokozatosan 14-15 %-re emelkedik.

- Az egyenlőtlen korstruktúra következtében a születésszám előreláthatólag a jövőben is ingadozni fog, mélypontját 1985-1987-ben, majd következő csúcspontját 1998-2001-ben éri el. Megfelelő népességpolitikai intézkedésekkel lehetőség nyílik ezen ingadozások mérséklésére.

A népesség korösszetételében a már hosszú ideje érvényesülő folyamatok folytatód-
nak a korábbiaknál lassabb ütemben. A még nem munkaképes korú, tehát 16 évesnél fiatal-
labbak aránya is 1980-ban 22,9 %, ez 1990-re 22,5 %-ra, majd 2000-re 20,5 %-ra csök-
ken. Az ezredforduló után a 16 évnél fiatalabbak aránya kismértékben növekszik és 2010-
ben éri el maximumát (21,7 %) 2020-ra pedig ismét 20,5 %-ra csökken.

A munkaképes korú népesség száma 1976-1988-ig a korábbi népesedési folyamatok ha-
tására 6370 ezer főről 6274 ezer főre csökken. Az 1970-es évek közepén született nagy-
létszámú korosztályok munkaképes korba lépésének eredményeként a munkaképes korú né-
pességszám 1989-től 1997-ig folyamatosan emelkedik és eléri a 6534 ezer főt. Ez azon-
ban mindössze 160 ezer fővel (0,4 %) magasabb az 1976. évi létszámnál. Ezt követően meg-
kezdődik a munkaképes korúak újbóli csökkenése; a csökkenés üteme az 1950-es években
született nagylétszámú korosztályok kiöregedése miatt növekvő ütemű. Ennek hatására
a munkaképes korú népesség létszáma 2006-ban visszaesik az 1976-os szintre, majd to-
vább csökken. Mindez azt jelenti, hogy hazánkban a következő 40-50 évben a munkaképes
korú népesség ingadozásokkal megvalósuló stagnálására, hosszabb távon pedig csökkené-
sére kell számítani.

A munkaképes koron felüliek (55 évesnél idősebb nők és 60 évesnél idősebb férfi-
ak) száma 1976-ban 2169 ezer fő volt. Ez a népesség 20,5 %-a. Számuk 1990-ben eléri a
2350 ezer főt (21,7 %) majd 2000-ben 2370 ezer fő lesz (21,8 %). Az öregkorúak számá-
nak gyors növekedése 1970-es években befejeződött, ezt követően az öregkorúak száma
és aránya már csak kismértékben növekszik. 1995 után pedig egy évtizedig előrelátha-
tólag stagnál; arányuk azonban akkor is növekszik. Az ezredforduló után népességünk
kiegyenlítetlen korösszetétele miatt újra nagyobb ütemben növekszik, az öregkorúak
száma és 2011-ben igen magas arányt, 23,5 %-ot ér el. Külön kiemelendő a legidősebb
korosztályok létszámának növekedése. A 80 éven felüliek száma a jelenlegi 200 ezer fő-
ről 1995-re 300 ezer főre, 50 %-kal nő, 1995 után létszámuk csökken, mivel az 1914-18-
ban született alacsony létszámú korosztályúak érik el a 80 éves kort.

A gazdasági-társadalmi fejlődés szempontjából jelentős a népesség és a munkaerő
térbeli elhelyezkedése.

1960-1980 közötti két évtizedben a városi népesség száma mintegy 1 millió 300 ezer fővel, 29 %-kal nőtt, a városi népesség aránya 44 %-ról 53 %-ra emelkedett. 1980-2000 között a városi népességnövekedés jóval mérsékeltebb 7-800 ezer fő (12-14 %). A város-község közötti arányeltolódás azonban az előző időszakhoz hasonló mértékű lesz: a városi népesség aránya 53 %-ról 60 %-ra nő és ez együttjár a községekben élő népességszám jelentős mértékű csökkenésével.

Fordulat következik be a községek természetes szaporodásában: a korábbi évtizedekben a természetes szaporodás alapvető forrásai a községek voltak. A 80-as 90-es évtizedben a kedvezőtlen korstruktúra következtében a községekben jelentős - mintegy 200 ezer fős - fogyás várható. Ehhez járul a 700 ezer fős elvándorlás, így a községek lakóinak száma az 1980. évi 5021 ezer főről 4260 ezer főre csökken. A következő két évtizedben természetes szaporodás kizárólag a vidéki városokban lesz: mintegy 250 ezer fő. További 550-600 ezer fős bevándorlás prognosztizálható, így a vidéki városok népességszáma 800-850 ezer fővel 3,6 milliőről 4,4-4,5 millióra nő. A vidéki városok viszonylag fiatal korösszetétele és magas népszaporulata hatással lesz az itt élő népesség a családi struktúrára is. Míg a 70-es években a 0-4 éves gyermekek, mintegy 30 %-a élt vidéki városokban, a 90-es években 50 %-uk fog itt élni. Az országosan csökkenő gyermekszám mellett tehát a vidéki városokban nő a kiskorúak száma.

Budapesten, ahol a termékenységi mutatók a legkedvezőtlenebbek, mintegy 200 ezer fős természetes fogyás várható. Ezt a 80-100 ezer fős bevándorlási többletet nem tudja ellensúlyozni, így Budapest lakosainak száma 20 év alatt mintegy 100-120 ezer fővel csökken: az 1980. évi 2 millió 60 ezer főről 1 millió 940-960 ezer főre.

A munkaerőforrás alakulását a demográfiai folyamatok (korössztétel stb.), társadalompolitikai intézkedések (gyes, nyugdíjkorhatár) és egyéb gazdasági folyamatok (urbanizáció) együttes hatása befolyásolja, amelyet a munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitásán keresztül becsültünk.

A fiatal korosztályok (15-24 éves) gazdasági aktivitását döntően az iskolarendszer jellege és fejlettsége határozza meg. Az oktatási rendszer továbbfejlesztését feltételezve, a szakközépiskolák és gimnáziumok arányának növekedésével számolva a korosztály gazdasági aktivitása kismértékben 1-1,5 %-kal csökken.

A 20-24 éves korosztály gazdasági aktivitását elsősorban a gyes-sel kapcsolatos jövőbeni intézkedések befolyásolják. A gyes a múltban is növelte és várhatóan a jövő-

ben is elősegíti a nők munkavállalási hajlandóságát, de a 30 év alatti nők gazdasági aktivitása a gyēs feltételeinek javítása esetén minden bizonnyal csökken. Aktív népesedéspolitikai lépéseket feltételezve e korosztályban a nők aktivitási rátája 58 %-ra csökkenhet.

A hasonló korú férfiaknál az urbanizációs folyamatok minimális mértékben csökkenthetik az aktivizációs rátát, így 2000-re 90 %-os ráta prognosztizálható.

A 25-59 éves férfiak esetében a teljes foglalkoztatás követelményét elfogadva és feltételezve, hogy a munkavállalás nem csupán jog, de kötelesség is, a 25-39 éves korosztályok jelenlegi 97 %-os aktivitási rátája nem változik az ezredfordulóra, mivel a rokkant nyugdíjazás nem lesz a mainál lényegesen magasabb. A 40-59 éves korosztályok idő előtti kiválását a múltban a rokkantság gyors növekedése okozta. Gyors előrelépés a megelőzés, rehabilitáció hiánya miatt e területen nem várható. A korosztály aktivitását csökkenti a második gazdaság elszívó hatása is. A kerkedvezményesek köre várhatóan nem szűkül, így a 40-54 éves férfi korosztályok 89-90 %-os, az 55-59 éves korosztályé 71 %-os aktivitási rátája valószínűsíthető. A női foglalkoztatás rohamos bővülését az iskolázottság növekedése, a társadalom értékítéletének változása, a pénzbeni társadalmi juttatásokhoz való jogosítvány feltételei elősegítették, de jelentősen hozzájárult ehhez egy állandóan magas munkaerőkereslet. A felsorolt feltételek a jövőben is hatnak, de keresleti oldalról a múltbeli tendencia megfordulhat.

Az elkövetkező 20 évben a 25-54 éves nők gazdasági aktivitását elsősorban a következő tényezők befolyásolják:

1. A háztartásbeliek számát a generációs váltás mintegy 100 ezer fővel, a közvetlen aktivizálódás mintegy 20-30 ezer fővel csökkenti. A közvetlen aktivizálódást növeli az urbanizáció, a háztáji gazdaságokban vállalt feladatok megszűnésével, de továbbra is ez ellen hatnak a gyermeknevelési intézményrendszer hiányosságai. Az ezredfordulóra a háztartásbeliek száma 200-210 ezer fő lesz.
2. A gyermekgondozási segély igénybevevőinek prognosztizálásánál a demográfiai tényezők mellett döntő szerepet kap a népesedéspolitika fő iránya. Aktív, a gyēs vonzóbbá tételét előirányzó népesedéspolitikát feltételezve 2000-re 250 ezer fős gyēs létszámmal lehet számolni. (Ezt természetesen jelentősen befolyásolja a bölcsődei hálózat alakulása is.)

3. A nyugdíjkor előtti nyugdíjazásnál a múlt tendenciáit elfogadjuk, így 2000-re mintegy 80 ezer fővel csökken a nők gazdasági aktivitása e tényezők miatt.

A nyugdíjkorhatáron felüliek gazdasági aktivitásának múltbeli rohamos csökkenése lelassul. A csökkenés folytatódásához hozzájárul az ösztönző nyugdíjrendszer hatásának kismértékű csökkenése, a második gazdaságba való bekapcsolódás lehetősége és a részmunkaidősök számának növekedése (ez utóbbi azonban csak az aktív keresők számát nem növeli, a társadalmi munkaidőalapot igen). A munkavállalási koron felüli aktív keresők döntő többsége gazdasági kényszer miatt marad aktív kereső, bár a mérséklődő munkaerőkereslet ez ellen hat.

Az ezredfordulóra a nyugdíjkorhatáron túli aktívok száma 150-200 ezer között lesz.

Az előzőek alapján a férfi aktív keresők száma 2000-re 2840-2880 ezer fő körül (a férfi népesség 55 %-a) a női aktív keresők száma 2250-2450 ezer fő (női népesség 40,5 %-a) lesz. A munkavállalási korú férfiak gazdasági aktivitási rátája 85 %, a nőknél 74 % körül alakulhat. Az aktív keresők száma az ezredfordulóra 5,1 - 5,3 millió fő között fog alakulni. A népgazdaság munkaerő potenciálja viszonylag dinamikus gazdasági növekedést tesz lehetővé. Amennyiben fejlesztési oldalról nem tudunk kielégítő feltételeket teremteni, akkor a létszám időnként csak részben mobilizálható. A gazdasági fejlődés intenzív jellege megköveteli a foglalkoztatás ágazati szerkezetének olyan átalakulását, hogy a mezőgazdaság létszámaránya viszonylag gyorsan, az iparé és az építőiparé pedig lassabban csökkenjen, miközben az infraágazatokban dolgozók részaránya jelentősen emelkedik.

Az ezredforduló idején az aktív keresők 50-52 %-a fog dolgozni a szűkebb anyagi ágazatokban, ennek megfelelően 48-50 %-a a szolgáltatások különböző területein. (1981-ben az összes aktív kereső 61,4 %-a dolgozott a szűkebb anyagi ágazatokban és 43,6 %-a a szolgáltatások területén) a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 20,6 %-ról 14-15 %-ra csökken, tovább folytatódik az ipari és építőipari foglalkoztatottak arányának csökkenése (40,8 %-ról 36-37 %-ra). Jelenleg a termelő és a nem termelő szolgáltatások az össz-munkaerőnek azonos hányadát (19,3 %-át) foglalkoztatják. Az ezredforduló idején a nem termelő szolgáltatások területén dolgozók aránya csekély mértékben meg fogják haladni a termelő szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányát (25-26 %, illetve 23-24 %).

A népességnél nagyobb arányú struktúraváltozások mennek végbe a munkaképes korú

lakosság területi elhelyezkedésében, mivel a vándorlók nagyobb hányada a produktív korú népességből kerül ki. A munkaképes korú népességnek 1980-ban 55 %-a, 2000-ben 65 %-a él városokban. A demográfiai tendenciák alapján tehát a városok munkaképes korú lakossága 600 ezer fővel bővül, a községeké ugyanannyival csökken. Mindez azonban nem jelent a városok számára hasonló nagyságú munkaerő többletet, mivel feltehető, hogy a bevándorlók nagyrésze a korábbi ingázókból kerül ki, akiknek száma jelenleg 1 millió fő. Ebből következik, hogy a mezőgazdasági keresők száma sem csökken szükségszerűen az elvándorlók számának megfelelően, mivel a jövőbeni potenciális elvándorlók zöme már ma sem a mezőgazdaságban dolgozik.

Budapest munkaképes korú lakossága a bevándorlás ellenére is jelentősen csökken, különösen a 80-as évtized első fele kritikus ebből a szempontból, amikor a budapesti munkaképes korúak száma mintegy 60 ezer fővel csökken.

A demográfiai adottságok azonban csak részben határozzák meg a jövőben folytatandó foglalkoztatáspolitikai kereteit, mivel az aktivizálható munkaerő a teljes foglalkoztatottság sávjában nem egyetlen meghatározható létszám, hanem maga is a fejlesztés jellegének ágazati és területi, szakképzettségi struktúrájának függvénye és azzal párhuzamosan változik.

A jelenlegi iskolarendszer változatlanságát, a beiskolázás és kibocsátási arányait feltételezve a munkaerőállomány végzettség szerinti összetételét a következő tendenciák fogják jellemezni az elkövetkezendő 20 évben:

- A nem fizikai munkaerő biztosítása kínálati oldalról nem okoz gondot, mivel a jelenlegi iskolarendszer olyan mértékben, a nem fizikai munkakörökre orientáltan bocsátja ki a fiatalokat, hogy a néhány területen túlképzés kialakulása várható. Hasonló jellegű aránytalanság prognosztizálható a fizikai állománycsoporton belül is. Jelenleg nagylétszámú túlspecializált ismeretekkel rendelkező szakmunkás hagyja el az iskolát, akiknél a végzettségnek megfelelő foglalkoztatás csak részben biztosítható. Másrészt a betanított és segédmunkás munkakörnél, tekintettel arra, hogy ez iskolából kikerülők egyre kevésbé kívánnak ezekbe a munkakörökbe elhelyezkedni, növekvő munkaerőhiány lesz. Ez az utóbbi munkaköröket felértékeli, ezért a fiatalok egy része szakmunkás bizonyítvánnyal is elhelyezkednek ezeken a területeken.

A munkaerőkínálat átalakulását alapvetően befolyásolja a demográfiai csere (a munkaerőállománytól kilépők iskolázottsági és szakképzettségi szerkezete ugyanis eltér az iskolából kikerültöktől). A demográfiai váltás a 90-es évektől kezdve kevésbé módo-

sítja a munkaerőállomány összetételét, mint korábban. 1970-1980 között a kilépő munkaerő 2,1 %-ának volt egyetemi végzettsége, a belépő munkaerő 4,4 %-a rendelkezett egyetemi diplomával, de ennél lényegesen nagyobb volt a főiskolai végzettséggel rendelkezők "cseréje", ahol az arány 0,8, illetve 5,4 % volt.

1990-2000 között bár az egyetemi végzettségűeknél az arány megfordul, de a főiskolai végzettségűek aránya továbbra is nőni fog (3,2 %-ról 5,7 %-ra) összességében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma 200 ezer fővel nő a következő 20 év során. A képzetlen fizikai munkakörökben az 1970-es évtizedben a kilépők 33,2 %-a volt segédmunkás, a belépők 2,5 %-a. Az évszázad utolsó évtizedében a kilépő segédmunkások részaránya lecsökken 20,4 %-ra, a belépők között a segédmunkások aránya valamelyest növekszik, 4,2 %.

A munkaerőállomány iskolázottságának és szakképzettségének növekedése kedvező feltételeket teremt a foglalkoztatáspolitiká számára. Ugyanakkor a jövőben várható, hogy kiéleződik a feszültség a munkaerőkínálat összetételének viszonylag egyenletes változása, valamint a munkaerő szükséglet ennél nagyobb ingadozása között. A nehézségek áthidalása a munkaerő fokozott mobilitási készségét és képességét feltételezi.

6. A hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődés fő vonásai. Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztály. OT. Budapest, 1983. március. 7-8. oldal.

II. HOSSZABB IDŐTÁVÚ TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÜNK FELTÉTELEI ÉS KIINDULÓPONTJAI

A tervezés-fejlesztés kiindulópontjaként elengedhetetlen volt a fejlődés azon "sarokpontjainak", determinációinak meghatározása, ami az elgondolások kereteit képezi.

Az alábbiakban e feltételcsoportok jövőbeni hatótényezőinek alakulását, erre vonatkozó hipotéziseinket ismertetjük vázlatosan:

1. Társadalmi, demográfiai feltételrendszer

A távlati tervezés jelenlegi szakaszában a korábbiaknál is hangsúlyozottabb szerepet kapnak a demográfiai folyamatok, a társadalmi szerkezetben bekövetkező elmozdulások.

Az 1981-ben megkezdődött népességfogyás folytatódása már a 80-as években mintegy 150 ezres népességcsökkenéshez vezethet, majd a 90-es évek második felében a születések számának emelkedése ellenére is tovább folytatódik. Az ezredfordulón hazánk népességszáma 10,2-10,4 millió körül prognosztizálható. A csökkenő népesség fokozatos elöregedését mutatja, hogy a tervidőszakban a 15 év alattiak száma 500 ezerrel csökken, míg az idősek száma 150 ezerrel nő, s így 2000-ben már minden ötödik lakos 60 éven felüli lesz. E demográfiai tendenciák kialakulásában jelentős szerepet játszik a termékenység alacsony szintje, valamint a halandósági mutatók európai viszonylatban is kedvezőtlen alakulása.

A népesség csökkenése ellenére a házasságkötések, válások, megözvegyülések feltehetően a családok számának kismértékű emelkedéséhez vezetnek a következő 20 esztendőben. 2000-ig tovább növekszik, mintegy 50-70 ezerrel, a szülő-gyermekes családok száma, s a mai 350 ezerről 500-600 ezerre emelkedik az egyszemélyes, idős háztartások száma is. Az 1980-as 440 ezerhez képest az ezredfordulón 400 ezernél kevesebb 30 év-nél fiatalabbakból álló család él majd hazánkban. Problémáik kiemelt kezelését indokolja, hogy jelentős társadalmi feszültség forrását jelentette már a hetvenes években is, hogy csupán 30 százalékuk rendelkezett önálló lakással, és ezek fele komfort nélküli volt.

A népesség egyik leglényegesebb demográfiai sajátosságának, az iskolázottság változásának az ezredfordulóig tartó gazdasági, társadalmi fejlődés szempontjából kiemelt jelentőséget kell tulajdonítani. A múltbeli folyamatokból, a meglévő iskola-rendszerből adódó meghatározottság, hogy az aktív keresők döntő többsége, 90 % feletti része rendelkezik majd 2000-ben általános iskolai végzettséggel. Ugyanakkor a 90-es évtizedben a szakmunkások közel 40 százaléka, a főiskolai, illetve egyetemi végzettségűek több, mint harmada 20 évvel korábbi végzettséggel fog rendelkezni. Ez hangsúlyozottan szükségessé teszi a munka melletti továbbképzés, posztgraduális képzés fejlesztését.

A távlati tervezés fontos társadalmi céljaként megjelölt esélyegyenlőtlenség mérséklés megteremtésében kiemelt szerepe van az iskolázottságnak. Ezért alapvető, hogy a felsőfokú végzettség megszerzésének esélye a különböző létszámú korosztályok számára ne legyen jelentősen eltérő és 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek önprodukció erősödése megszűnjék. Ezért az oktatási rendszer nyitottabbá tételével, tartalmi és szervezeti fejlesztésére valós, elérhető értékkel, céllá kell tenni az esélykülönbségek mérséklését.

7. A hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődés fő irányai. Átfogó fejlesztési irányok. A kötet. Országos Tervhivatal. OT. Budapest, 1983. május. 10-14. és 148-153. oldal.

Demográfiai feltételek

4. Az elmúlt évtized utolsó éveiben a népesedési folyamatok kedvezőtlenül alakultak, kevesebb gyermek született és többen haltak meg, kevesebben kötöttek házasságot és többen váltak el, mint a korábbi években. A kedvezőtlen demográfiai jelenségek okai között a népesség öregedése, a magas korszecifikus halálozási arányok, a család nagyságáról korábban kialakult elképzelések gyökeres átalakulása mellett nem elhanyagolható, hogy 1960-tól kezdve az élveszületések száma nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját. Ennek hatása 1981-ben már arra vezetett, hogy a felszabadulás óta először természetes népességcsökkenés következett be és a fogyás a következő húsz esztendőben tartósan jellemzőjévé válik népesedési helyzetünknek.

Ez a folyamat olyan tartós - mélyen a társadalom szerkezetében és általános értelemben vett kultúrájában gyökerező - hatások eredőjeként alakult ki, hogy alapvető fordulatra a következő húsz évben nem számíthatunk, de a folyamat ütemének, mértékének befolyásolására igen. Ez igazolja egy aktív és kezdeményező népesedéspolitikai kiakításának szükségességét, bár azzal számolni kell, hogy ennek kedvező hatásai inkább az 1990-es években lesznek érezhetőek és akkor is korlátozott mértékben.

A népességszámot befolyásoló két lényeges tényező közül a termékenységet befolyásoló társadalmi tényezők változása (kulturális színvonal, a különböző társadalmi rétegekbe való tartozás, a lakóhely, a nők gazdasági aktivitása) a múltban tartósan a csökkenés irányában hatott. E folyamatok egy része (pl. az iskolázottsági szint

és ezzel párhuzamosan a szellemi dolgozók részarányának növekedése, az urbanizálódás) az elkövetkező húsz évben - ha lassuló ütemben is - de folytatódni fog. Feltételezéseink szerint a 70-es évek közepe óta tartó termékenységcsökkenés az 1986-90-es időszakban éri el a mélypontját, lassuló emelkedése hatékony népesedéspolitikai intézkedések hatására is csupán az 1990-es években indul meg.

Az 1970-es években a népesedési helyzetet alapvetően meghatározó másik tényező a halandóság is igen kedvezőtlenül alakult. Az 1981. évi ezer lakosra jutó 13,6 fős halálzási arányszám jóval magasabb mind a hozzánk hasonló fejlettségű országok, mind a hatvanas évek hazai mutatójánál, és ma Európában a második legkedvezőtlenebb halálzási aránynak tekinthető.

A halandóság alakulásában reálisan az 1960-as évek közepétől megjelentő és az 1980-as években felerősödött tendenciáknak - pontosabban a korszekifikus halandóság romlásának - az 1990-es évtized egészében történő nagyrészt változatlan érvényesülésére számíthatunk. (A konkrét mértékek alakulásában természetesen nagy szerepe lesz az egészségügyi ellátás fejlesztésének, az egészségügyi kultúra javulásának.)

Összefoglalóan azt feltételezzük, hogy a következő húsz évben a halálzások száma folyamatosan meghaladja majd az élveszületéseket, a népesség száma mintegy 300-500 ezer fővel csökken, így 2000-re 10,15-10,35 millió körül prognosztizálható. A népesség korstruktúrájában már az 1950-es években megindult öregedési folyamat kisebb intenzitással, de folytatódik. Az ezredfordulón minden negyedik lakos 60 éven felüli lesz. A 15 év alattiak aránya a mai 23 százalékról 19 százalék alá csökken.

A demográfiai feltételek a fejlesztés egyes szakaszainak specifikus feladatait sok vonatkozásban is meghatározzák. Az adatok az oktatás egyes fokozataiban résztvevők ill. potenciálisan résztvevők számának átalakulását jelzik. Bizonyos, hogy bölcsődéskorú, majd azt hároméves késéssel követve az óvodáskorú népesség száma a nyolcvanas évtizedben jelentősen csökken, majd a kilencvenes évtizedben - a népesedéspolitikai intézkedések sikerétől függően kisebb vagy nagyobb mértékben növekedhet. Mindenesetre már ma gondolkozni kell a mintegy egy évtizedre kihasználatlanul maradó bölcsődei, óvodai kapacitások kihasználási lehetőségeiről és az erőfeszítéseket a demográfiai hullám által a közeljövőben érintett intézményekre kell fordítani.

Az általános iskolás korú lakosság száma 86-87-ben éri el csúcspontját, azután csökkenni kezd. Azaz az általános iskolai tanterembővítést lényegében 1985-ig kell

ütemezni, utána át kell térni a középiskolákra, illetve az 1987 és 1999 között közel félmillióval csökkenő létszámú általános iskolák épületeit, tantermeit középiskolává kell átalakítani. A középiskolás korú népesség száma ugyanis máától még egy évtizedig folyamatosan növekedni fog. A felsőoktatási korú népesség 1984-85-ben éri el mélypontját, a "merítési arány" ekkor lesz a legrosszabb, ettől kezdve azonban folyamatosan növekedni fog, létszámuk 620 ezerről közel 880 ezer főre nő 1997-re. (Sajátos módon ebben az évben több lesz a főiskolás korú, mint az általános iskolás korú népesség, míg ma az általános iskolás korú több mint kétszer annyi.) Elengedhetetlen tehát a nyolcvanas évek második felében, kilencvenes évek elején a felsőoktatás bizonyos mennyiségi fejlesztése, annál is inkább mert mai 10 %-os beiskolázási arányuk is európai viszonylatban alacsonynak minősíthető, és változatlan beiskolázási szám mellett ez az arány 1997-re pl. 7-8 %-ra csökkenne.

Az is figyelembe veendő tényező, hogy a lakásigényeket jelentős mértékben meghatározó új fiatal házások száma 1988-90-ig még csökken, de 1990-től meredeken kezd emelkedni és 2000 körül éri el csúcspontját, és ezt a lakásépítésnél figyelembe kell venni.

5. A népesség számának és korstruktúrájának változása mellett a másodlagos demográfiai folyamatok: a házasságkötések, válások és megözvegyülések tendenciájának alakulása alapvetően meghatározza a társadalom alapvető mikroközösségeinek, a családok számának és összetételének változását is. A népesség csökkenése ellenére is kismértékben emelkedik a családok száma. A többgenerációs együttélés csökkenése az önálló életkezdés iránti törekvéseknek, a lakáshelyzet adta lehetőségeknek megfelelően már a múltban megkezdődött. Ez a 90-es évekig bizonyosra vehetően folytatódik, ami a családok számának növekedése révén a háztartások számának emelkedéséhez is vezet. Ugyanakkor mind az átlagos családlétszám, mind a háztartások átlagos létszáma tovább csökken. Ezen belül is tovább növekszik az egyszemélyes, idős háztartások száma a mai 350 ezerről 5-600 ezerre, amelyek növekvő része (több mint fele) községekben található az ezredfordulón.

A házassodási kor, a családalapítás időpontjának valamelyest későbbre tolódása már a 70-es évek közepétől érzékelhető folyamat. (Míg 1975-ben az összes házasságot kötő férfiak közül a 24 év alattiak részaránya meghaladta a 60 %-ot, 1980-ban ez az arány 51 %-ra esett vissza és a nőknél is csökkent a 20 évnél fiatalabbak aránya.) Ennek alapján is feltételezhető, hogy a csak fiatalokból (30 évnél fiatalabbak) álló családok száma kismértékben csökken, az 1980-as 440 ezerről 400 ezer alá. E réteg az egyedülálló idősekhez hasonlóan különleges figyelmet érdemel, hiszen lakásviszonyaik,

jövedelmi helyzetük jelenleg is viszonylag kedvezőtlennek tekinthető.

6. Az urbanizációs folyamat - a községekből való elvándorlások 70-es években bekövetkezett lassulása mellett is - feltehetően folytatódik. A falu népességmegtartó képességének kedvező alakulása esetén is bizonyos, hogy elkerülhetetlen a népességcsökkenés az aprófalvakban (1000 főnél kisebb lélekszámú települések), valamint azon nagyobb létszámú községekben, amelyek a városias funkciókat kevésbé képesek betölteni. Ennek hatására 20 év alatt a falusi népesség 6-800 ezres fogyása prognosztizálható. A városban lakás az ezredfordulón a népesség mintegy 60 %-ára lesz jellemző, s különösen a fiatalok magasabb mobilitási hajlandósága miatt 1980-as 37 %-ról 57 %-ra (Budapesttel együtt 54 %-ról 60 %-ra) nő a városban lakó 30 éven aluliak aránya. Ebben szerepet játszik az is, hogy a születések egyre inkább a városokra koncentrálódnak. Ennek nemcsak a községi népesség további öregedése, hanem a születések és a gyermekek ellátásából fakadó infrastrukturális igényeknek a városokba való további eltolódása is közvetlen következménye lesz, különösen az 1990-es évtizedben.

A vándorlások és a fiatal korosztályok magasabb arányának hatására a vidéki városok népessége a következő két évtizedben is növekszik, míg Budapest lakossága az ezredfordulón - a mai kedvezőtlen korösszetétele miatt előreláthatólag - 1 millió 900 ezerre csökken. A községek lélekszáma 2000-ben nem haladja meg a 4,2 milliót.

11. A gazdaság hatékony működésének lehetőségét biztosító intézményrendszerek, ösztönző bérezés, hatékony foglalkoztatás kiszélesítésének nélkülözhetetlen feltétele az elosztási viszonyok korszerűsítése, a társadalmi és gazdasági szempontok szervezettebb összekapcsolása.

Ennek során feszültségek, ellentmondások és konfliktusok is kialakulhatnak. Ezek oldásában fontos szerep hárul a szociálpolitikára. Jelentős átrendezéseket a bér- és kereseti arányok alakulásában ezért nem lehet végrehajtani anélkül, hogy végig gondolnánk ennek az egész elosztáspolitikát és ezen belül a szociálpolitikát érintő következményeit. A szociálpolitikában egyidejűleg figyelembe kell venni a népesedéspolitikai célokat, ezek megvalósítása érdekében tudatosan törekednünk kell:

- a rendellenesen alacsony népesség egyszerű reprodukcióját nem biztosító termékenységi színvonal emelésére és ezzel összhangban a jövőben születendő nemzedékek korösszetételének fokozatos kiegyenlítésére;
- a család fokozottabb támogatására és védelmére, a család növekvő jelentő-

ségű funkcióinak reálisabb ellátásához szükséges feltételek jobb biztosítására;

- a lakosság egészségi állapotának javítására, a halandóság csökkentésére és így a várható átlagos élettartam emelésére;
- a népesség egészségi-biológiai állapotának, a népesedés minőségének fokozottabb védelmére;
- a népesség öregedésével jobban összhangban lévő társadalmi, emberi viszonyok és megfelelőbb intézményrendszerek kialakítására;
- a népességcsökkenésből, a demográfiai hullámokból adódó kedvezőtlen hatások csökkentésére, valamint
- a népesség területi mozgásának kedvező hatású befolyásolására.

A tervidőszakban a szociálpolitika számára kettős követelmény határozható meg: egyrészt a nem hatékony eszközök, a diszfunkcionalitások felszámolásával is biztosítani kell a szükséges ráfordításokat a hatásosan működő eszközrendszerek korszerűsítésére; másrészt a szociálpolitikai célokon belül is szigorú preferenciarendszer kialakítása válik szükségessé a feszültségek minél hatékonyabb felszámolása érdekében. Ennek érdekében szükségessé válik a juttatási rendszerek átfogó korszerűsítése.

12. A nyugdíjrendszer korszerűsítése irányát tekintve több alternatíva is felmerült. Az egyik megoldás lényegében megtartaná a jelenlegi rendszer alapelveit, és csak a konkrét számításnál alkalmazott főbb mértékek (szolgálati idő, nyugdíj alapjául szolgáló keresetek meghatározása) módosításával mérsékelné ennek legégetőbb feszültségeit. Ha viszont nem biztosítanak megfelelő hosszúságú felkészülési időt az átmenetre, a nyugdíjazáshoz közelálló körében feszültségek keletkezhetnek.

Körvonalazódott egy másik - az életkereseteken alapuló - nyugdíjrendszer koncepciója is, ez azonban szintén nem jelentene lényegi elmozdulást a jelenlegi rendszerhez képest, viszont mérsékelné a nyugdíjak nagymértékű - lényegében a nyugdíjbavonulás időpontjától függő - differenciálódását.

A harmadik alternatíva: a jelenlegitől elveiben is jelentősen különböző háromrétegű nyugdíjrendszer koncepciója. Ez a rendszer minden nyugdíjjogosult számára biztosítana egy alapellátási szintet, amely a legalapvetőbb igények kielégítését tenné lehe-

tővé. Ez az ellátási forma a későbbiekben fokozatosan állampolgári jogon is elérhető lenne, függetlenül a munkaviszony hosszától és az elért kereseti színvonalától. A második elemet lényegében a jelenlegi nyugdíjmegállapítási rendszer elveivel hasonlóan, a kereseti színvonal és a szolgálati idő függvényében határoznánk meg. Ez az elem differenciálná a széles körre kiterjedő általános nyugdíjellátást, de a keresetek alapján kialakult nyugdíjdifferenciák a jelenleginél kisebbek lennének. Végül a rendszer harmadik eleme egy önkéntes és egyénileg kezdeményezett biztosítási forma lenne.

Módosulnának a nyugdíjrendszer finanszírozási forrásai is: az alapnyugdíjat központi és társadalombiztosítási eszközökből, a keresetarányos kiegészítő rész forrását a jelenlegi nyugdíjjárulékhoz hasonló lakossági befizetések fedeznék. Az alapnyugdíj finanszírozásához szükséges lakossági hozzájárulás viszont már nem a mai kereseti adó jellegű nyugdíjjárulék, hanem egységes kulcsok alapján számított befizetések útján történne.

Ez a rendszer igen jelentős változtatásokat jelentene a jelenlegi elosztási formákhoz képest, ezért társadalmi elfogadtatása, és konkrét bevezetése az aktív korúak megfelelő rákészülése miatt hosszabb átmeneti időszakot igényel. Bevezetésére ezért csak a 90-es években kerülhet sor.

Az új rendszer egyik legfontosabb feladatát a nyugdíjak értékállandóságának a jelenleginél lényegesen hatékonyabb megőrzése jelentené. A viszonylag hosszú átmeneti időszak éppen ennek a nyolcvanas években legaktuálisabb problémának a megoldását nehezítené meg, így ebben az időszakban egyéb intézkedések is szükségessé válhatnak az értékvesztésből adódó feszültségek orvoslására. Ilyen megoldásnak tekinthető a 75 éven felüli korosztályban bevezetendő fix összegű korpótlék, és a minimális nyugdíjak rendszerének egységesítése, a fogyasztói árszintnövekedés részleges, meghatározott nyugdíjszintig történő kompenzálása.

13. A családi pótlék emelésével kell biztosítani, hogy a gyermekes családok relatív fogyasztási lehetőségei a jövőben javuljanak, de kedvezőtlenebb esetben ne romoljanak. A családi pótlék családi keretekhez viszonyított aránya növekedjen és ezáltal a családok demográfiai összetételéből adódó indokolatlan különbségek csökkenjenek.

A mérsékelt gazdasági növekedéssel összhangban álló kisebb mértékű jövedelemnövekedés körülményeit figyelembe véve az egyik legdinamikusabb jövedelem a családi pótlék, ez egyben a szociálpolitikán belüli prioritását is kifejezi.

Gyakran felvetődik, hogy a családi pótlékot a gyermek korától függően differenciáltan kellene kialakítani. A felvetésnek – fogyasztási oldalról kiindulva – van bizonyos racionalitása. Ez a rendszer azonban hátrányosan érintené a családalapító (pályakezdő – viszonylag alacsony bérszínvonalú) fiatalokat, akiknek keresete a gyermek (gyermek) felnövekedésével párhuzamosan általában nő.

14. A gyermekekkel kapcsolatos társadalmi jövedelmek egyik legfontosabb, valamennyi gyermeket érintő része az oktatás, amelyhez a mai rendszerben az alsó- és középfokú oktatás esetében gyakorlatilag ingyenesen lehet hozzájutni. Fontos célunk, hogy az oktatás alapvető ingyenességét a jövőben is egyre növekvő színvonalon megőrizzük.

Az oktatáson kívüli, gyermekekkel kapcsolatos társadalmi juttatások esetében a pénzbeni jövedelmek súlyának a növelése lenne célszerű. Ez többek között a gyermekekkel kapcsolatos természetbeni jövedelmek, a fogyasztói ártámogatások pénzbeni juttatásokkal történő kiváltása útján lenne megvalósítható úgy, hogy az átcsoportosítás pozitív egyenleget eredményezzen és növekedjen az állami, társadalmi gondoskodás súlya.

15. A gyermekgondozási segély rendszere a már végrehajtott és éppen végrehajtás alatt álló korszerűsítések mellett még tovább fejleszthető, ezzel funkciója a jövőben még inkább kiteljesedhet. Ennek érdekében még a nyolcvanas évtizedben a mainál szélesebben kellene értelmezni e juttatási forma és a munkavégzés kapcsolatát, a részesülők körét ennek megfelelően bővíteni kellene (például magán-tevékenység, egyetemi hallgatók, egyes új vállalkozási formák), majd állampolgári joggá tehető.

Társadalmi és népgazdasági érdek egyaránt, hogy a kisgyermekes szülői gondozásban, ellátásban részesüljenek. Ennek megvalósulását szolgálhatná, ha a gyermekgondozási segély összege esetleg már a nyolcvanas évtizedben jelentősebben emelkedne, a női átlagkeresetekhez viszonyított részaránya növekedne. Ez a törekvés segíthetné a társadalmi-gazdasági érdekeket; a foglalkoztatáspolitikai elvek tisztább alkalmazását; és a bölcsődei térítési díj egységesebbé és költségárányosabbá tételét is következetesebben lehetne érvényesíteni.

A gyermekgondozási segély rendszere két – a gazdasági lehetőségektől is függő működtethető változatban funkcionálhat tovább.

- Lényegében megmaradna a mai rendszer, de bővülne az érintettek köre és a gyeg összege emelkedne.

- A társadalmi érdekek hangsúlyozottabb érvényesítése érdekében a segély összege a gyermek másfél-kétéves koráig az átlagos mérték feletti szinten lenne meghatározva, tehát a kortól függően a segély összege differenciálódna.

16. Az 1972-ben bevezetett gyermekápolási táppénz az elmúlt évtizedben szerepét az elvárásoknak megfelelően töltötte be. Továbbfejlesztése a nyolcvanas évtizedben megvalósulhat, amelynek során a gyermek tíz-tizenéves koráig kellene kiterjeszteni igénybevételeit.

17. Az óvodai és iskolai napközi hálózat jelenlegi és várható fejlettségi szintje lehetővé teszi, hogy az ilyen ellátást igénylő 10 év alatti korú gyermekeknek szinte teljes köre részesüljön e juttatási formákban, és így ennek ingyenessé tétele megoldhatóvá váljon, az általános iskolák felső tagozatos tanulóinak pedig a napi egyszeri étkezést célszerű biztosítani.

18. A szociálpolitika különféle rendszereinek hatásosságát javíthatja és egyben ma meglévő hiányt pótolhat a szociális gondozói hálózat kiépítése, a humán szolgáltatások széles körű megszervezése.

8. Összefoglaló a hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődés fő irányairól. Országos Tervhivatal OT. Budapest, 1984. április. 68-76. oldal.

Életszínvonalpolitika

Az életszínvonal átfogó alakításában, a célokat, a társadalmi értékeket és a feltételeket mérlegelve, két fejlesztési súlypont jelölhető ki: az életkörülmények javítását megalapozó infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztése, valamint az elosztási viszonyok továbbfejlesztése a gazdaság jövedelemtermelő képességének növelése és a létbiztonság erősítése érdekében.

1. A hosszú távú életszínvonal-tervezés szerves része az egészséges és kiegyensúlyozott népesedési folyamatokra irányuló népesedéspolitikai tervezés.

A népesedéspolitikának céljává kell kitűznie a népességcsökkenés folyamatának

mérséklődését, nagyobb távlatban megállását, majd pozitív népességszaporulat elérését: a népesség korösszetételének javulását; a jövőben születő nemzedékek létszámának fokozatos kiegyenlítődéését; a népesség egészségi állapotának, életvitelének kedvezőbbé válását.

Népesedéspolitikai érdekeink tartós érvényesítése megkívánja a család bővülő nevelési, szocializáló, háztartási és gazdasági funkcióinak átfogó állami és társadalmi segítségét, a család intézményének megszilárdítását. Anyagi, pénzügyi, jogi eszközökkel a mainál kedvezőbb társadalmi szemlélet kialakításával erősíteni kell a családok gyermekvállalási hajlandóságát. A kétgyermekes családok általánossá válása mellett kívánatos, hogy növekedjen a háromgyermekes családok aránya. Kedvező feltételeket kell teremteni ahhoz, hogy a nők házasságuk későbbi szakaszában is vállalkozzanak gyermek szülésére.

A halandósági viszonyok javulása megkívánja, hogy valamennyi korcsoportban mérséklődjön a halandóság, így a csecsemőhalandóság a jelenlegi szint felére csökkenjen, erőteljesen mérséklődjön az erőszakos halálokok okozta halálozás, a középkorúak halandóságának növekedése mielőbb megálljon és javuljon az idős emberek életkilátása.

A népesedési helyzet javításához átfogóan fejleszteni szükséges az egészség megőrzésének és helyreállításának intézményi, tudati és életmódbeli feltételeit. Az időskorú népesség számára megfelelőbb társadalmi, emberi viszonyokat, bővülő társadalmi aktivitási lehetőséget, a családon belüli gondozás jobb feltételeit, és a mainál nagyobb ellátó képességű sokrétű intézményrendszert kell létrehozni.

Ilyen népesedéspolitika valóra váltása az állami, kormányzati erőfeszítések mellett megkívánja a társadalom, a helyi és vállalati közösségek, a családok és az egyének felelős magatartását, cselekvő részvételét a feltételek javításában.

2. A foglalkoztatáspolitikának a teljes foglalkoztatás fenntartása mellett erőteljesen növelnie kell annak hatékonyságát. Ennek érdekében a munkaerőgazdálkodásban számolni kell a munkaerő szakmai, foglalkozási és területi strukturális változásának gyakoribb szükségességével, és a munkaerő-kínálat alakulásának időbeli hullámzásával.

A keresők összlétszáma várhatóan a 80-as évek közepéig csökken, a 90-es évek közepéig mérsékelten nő, ezt követően ismét csökken, 2000-re 4950-5250 ezer fő között - lényegében a jelenlegi szinten - prognosztizálható. A munkaerő ágazati szerkezetében

is lényeges változással lehet számolni: az iparban és az építőiparban jelentősen, a mezőgazdaságban kismértékben (ezen belül a nagyüzemi mezőgazdasági tevékenységben számottevően) csökken a foglalkoztatottak száma. A felszabaduló és a demográfiai tényezőkből adódó többlet munkaerőt (összesen 400-600 ezer főt) a termelő és a nem-termelő infrastrukturális ágazatok megfelelő fejlesztés, rekonstrukciók esetén képesek folyamatosan felvenni.

A munkaerő-kínálatra ható eszközöket a szociálpolitika és a népesedéspolitika hosszú távú követelményeivel, a család társadalomban betöltött szerepének erősítésével szoros összhangban kell alkalmazni. (Pl. anyagilag és erkölcsileg egyaránt vonzóvá kell tenni az átmenetileg gyermekneveléssel töltött időt, bővíteni kell a bedolgozás, a részmunkaidős foglalkoztatás, a más rugalmas foglalkoztatási formák lehetőségét, a vállalatok, intézmények ebben való érdekeltségét.) A foglalkoztatáspolitikai növekvő hatékonyságának további fontos kritériuma, hogy növekedjen a munkaerő mennyiségi és minőségi mobilitása, jöjjenek létre ennek oktatási, képzési-, át-, valamint továbbképzési intézményi és szociális feltételei.

3. Jelenlegi bérrendszerünk nem eléggé teljesítményorientált, s emiatt nem segíti megfelelően a hatékony foglalkoztatást és a szükséges strukturális változásokat. A műszaki fejlődés, a piaci szerkezet változásának hosszú távú irányzatai szakmákat, foglalkozásokat értékelnek át, tesznek elavulttá és teremtenek újakat. Ezért a bérrendszer hosszú távú fejlesztése nem szorítkozhat a bérszabályozás egyszeri tökéletesítésére, hanem folyamatosan biztosítani kell a szakmák közötti bérrányok strukturális igényeknek megfelelő változása lehetőségét. Az így alakuló bérkülönbségek a munka szerinti elosztás szempontjából indokoltak lehetnek. Ugyanezek az arányok azonban már más megítélést igényelnek, mint személyi jövedelemarányok. Ezt az ellentmondást a személyi jövedelemadó-rendszer szélesebb körű alkalmazásával lehet oldani, amely mérsékli a bruttó bérekben kialakuló különbségeket, ugyanakkor olyan mérvű differenciálódást meghagy, amely még kellőképpen ösztönző.

4. A hosszú távú tervperiódusban a gazdaság szerényebb növekedése és a teljesítményhez jobban igazodó keresetek mellett a jövedelemkülönbségek növekedhetnek, egyes társadalmi csoportok nehéz anyagi helyzetbe kerülhetnek. A különbségek egy része céljainknak megfelel, más része a munkavégzéstől függetlenül jön létre. Ezért a szociálpolitikai intézmények és rendszerek szerepe megnő, miközben a szociálpolitika rendelkezésre álló források korábbi dinamikus növekedésével nem számolhatunk. Emiatt a szociálpolitika szelektivitását, hatásosságát, célirányosságát fokozni kell és preferencia-rendszerében nagyobb súlyt kell, hogy kapjon a rászorultság elve is.

A társadalmi juttatások fejlesztésénél a legfontosabb feladat egyrészt az oktatási és egészségügyi alapellátásban az ingyenesség elvének megőrzése és teljesebb érvényesítése, másrészt a juttatások reálértékének mielőbbi, mainál szélesebb körű megőrzése, később gazdasági lehetőségeinktől függő növelése. Ennek célszerű módja a juttatások mértékeinek hozzáigazítása a fogyasztói árváltozásokhoz. A nyolcvanas években ki kell munkálni és be kell vezetni a szociálpolitika korszerűsített átfogó rendszerét.

Fejleszteni kell az egyes rétegek (pályakezdő fiatalok, gyermeces családok, egyedülálló öregek) sajátos szükségleteinek kielégítését szolgáló intézményi és ellátási rendszereket. Bővíteni kell a családalapítást segítő kedvezményes hitelek körét és kedvezőbbé kell tenni a törlesztés feltételeit. A gyermeces családok helyzetében javulást fog jelenteni, hogy a 80-as évek közepére teljessé válik az óvodai ellátás, és a bölcsődei ellátás is olyan mértékű lesz, hogy megnő az anyák választási szabadsága abban, hogy bölcsődében helyezik-e el gyermeküket. A jelenleg az időskorúak 5 %-ára kiterjedő intézményes ellátás (öreg napközi otthona, házi szociális gondozás stb.) az ezredfordulóig 10 %-ra emelkedhet.

E célok megvalósítása feltételezi a helyi tanácsi, társadalmi és lakóhelyi közösségek aktivitásának fokozódását és az önfinanszírozó alapon működő szociális szolgáltató intézmények növekvő szerepét a különleges igények kielégítésében.

5. A fogyasztás növekedésének mérsékelt üteme mellett megnő a fogyasztás szerkezeti változásának szerepe. Az árukínálat gazdagításával biztosítani kell, hogy a lakosság különböző jövedelmű rétegei ételmiszerfogyasztási igényeiket tovább korszerűsödő összetételben tudják kielégíteni. Az egy főre jutó húsfogyasztás 74 kg-ról 80-85 kg-ra nő a hosszú távú tervidőszak végéig, nő az iparilag feldolgozott élelmiszerek vásárlása. A tartós fogyasztási cikkek továbbra is növekvő szerepet fognak betölteni a lakosság fogyasztásában. Előtérbe kerül a csere, az állomány minőségi korszerűsödése (több szolgáltatást nyújtó, energiatakarékos termékek). Tovább folytatódik a személygépkocsi-állomány bővülése, az ezredfordulón minden második család fog rendelkezni gépkocsival. A tervidőszakban alapvető prioritásként kell kezelni az áruellátás biztonságát, a kínálat bővülő választékát.

A fogyasztási szerkezet befolyásolásában továbbra is nagy szerep hárul a fogyasztói árrendszerre. Törekedni kell a fogyasztói árrendszerben levő indokolatlan preferenciák leépítése, egyes társadalmpolitikai értékeket szolgáló preferenciák, illetve diszpreferenciák határozottabb érvényesítésére. Az egyes preferenciák leépítése egy-

idejűleg jövedelem- és szociálpolitikai intézkedéseket igényel, az árpreferenciákat be kell építeni a jövedelembe.

6. Az életszínvonal anyagi összetevőin belül kiemelkedő helyet foglal el az infrastruktúra fejlesztése.

A társadalompolitikai szempontok elsősorban az alapellátás kiemelt fejlesztését indokolják. Ez a nem csekély mennyiségi fejlesztési szükséglet mellett egyre inkább a minőségi tényezők előtérbe helyezését igényli. Az alapellátásnak továbbra is kiemelt fontosságú feladata a családok önálló lakás iránti igényének kielégítése, az egészségügyi alapellátáshoz való hozzáférhetőség területi különbségeinek felszámolása; az alapfokú oktatási szükségletek; a tömegközlekedéssel összefüggő alapigények kielégítése, az egészséges ivóvíz biztosítása. A jövőben az alapellátás körének bővülése is várható (pl. középfokú oktatás, hírközlés, a szennyvíz megfelelő műszaki megoldással való kezelése stb.). Az alapellátás fejlesztése döntően állami feladat, de - egyes területeken - növekvő szerepet kap a lakossági aktivitás és a társulási alapon történő forrásbővítés is.

A mennyiségi lakás-szükséglet kielégítése érdekében egy-egy ötéves tervperiódusban 370-390 ezer lakás felépítését célszerű előírányozni. Az 1990-95 közötti időszakban - a demográfiai hullám következtében a más tervidőszakoknál mintegy 60-70 ezerrel nagyobb számú fiatal házaspár lakásigényeit figyelembe véve - ennél többet. A lakásállomány és a lakásigények összhangjának javítása érdekében elsősorban a nagyobb méretű és többszobás lakások építésének arányát kell növelni, a beépítési módok igényeknek és lehetőségeknek megfelelő differenciálásával. A lakásépítés mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a meglévő lakásállomány megóvása, a tágabb értelemben vett lakókörnyezet fejlesztése, a lakások minőségével kapcsolatos lakossági igényeknek való jobb megfelelés. A korszerűsített lakásgazdálkodási rendszer kibontakoztatásával, illetve továbbfejlesztésével elő kell segíteni a fiatalok lakáshoz jutási esélyeinek javítását, a lépcsőzetes lakáshoz jutáshoz szükséges nagyobb lakásmobilitást.

Az egészségügy fejlesztésének a lakosság egészségi állapotában az utóbbi években felerősödő negatív tendenciák megállítására, illetve megfordítására, az egészségügyi munka színvonalának és hatékonyságának emelésére, az egészségügyi ellátással kapcsolatos társadalmi megítélés jelentős javulására kell irányulnia. A hosszú távú időszak végére a terhesgondozás, illetve szülészeti ellátás színvonalának javításával a csecsemőhalandóságot a mai szintnek mintegy felére, a fejlett egészségüggyel rendelkező

országok jelenlegi színvonalára kell mérsékelni és javítani kell az újszülöttek biológiai-egészségi állapotát. A gyermekszakorvosi ellátás egész gyermeknépeszségre történő kiterjesztésével, a serdülőkorú népesség fizikai-egészségi állapotának javításával biztosítani kell a felnövekvő nemzedék nagyobb esélyét az egészséges életre.

Egy társadalmi méretű megelőzési program révén - amely az egészségügyön kívül számos más szféra (oktatás, sport, tömegtájékoztatás, környezetvédelem, területfejlesztés, foglalkoztatáspolitiká stb.) számára is feladatot jelent - meg kell állítani a középkorú népesség halálozási viszonyainak romlását, illetve azok javulását kell elérni.

9. A gazdaság és a társadalom 2000-ig szóló hosszú távú fejlesztésének fő irányai
Országos Tervhivatal OT. Budapest, 1985.
december. 15-16, 50-51, 71-73. oldal.

Demográfiai feltételek

A népesedési folyamatokban az utóbbi évtizedekre jellemző kedvezőtlen tendenciák az elmúlt években is tovább folytatódtak. A családok átlagos nagysága már az 1950-es évek második fele óta nem biztosítja a népességszám szintentartását. A népesség csökkenése - a nagyszámú halálozás következtében is - már 1981-ben megindult, s 2000-ig jellemző marad. A házasságmegszünések száma 1978 óta meghaladja a házasságkötéseket. A 30-60 év közötti népesség halandósága, különösen a férfiaké, 1960 óta növekszik és nemzetközi összehasonlításban magasnak tekinthető. A termékenység csökkenésével és az átlagos élettartam növekedésével összefüggésben lassuló ütemben tovább tart a gyermekek és fiatalok számának és népességen belüli arányának csökkenése, a nyugdíjaskorúak számának és arányának növekedése.

Az 1984-ben bevezetett népesedéspolitikai intézkedések kedvező hatásának is tulajdonítható, hogy a születések számának 1976 óta tartó csökkenése 1985-ben megáll, s növekedésbe megy át. Az intézkedések időzítése mérsékli az egyes korosztályok létszámában megfigyelhető 10 évenkénti 30-40 %-os ingadozást, de ez lényegesen nem érinti a gyermekintézményi, iskolai és egyéb infrastrukturális kapacitások lökészerűen változó terhelését.

A lakásigényeket jelentős mértékben meghatározó új fiatal házasok száma 1990-ig

még csökken, de 1990-től meredeken emelkedni kezd és 2000 körül éri el a csúcspontját.

A nyolcvanas évek végétől a munkábalépő fiatalok száma minden évben meghaladja a nyugdíjba vonulók számát. A hatékony foglalkoztatás követelményének megerősödése egyes településeken és végzettségi kategóriákban (pl. gimnáziumban érettségizett lányok a vidéki városokban) a fiatalok elhelyezkedési gondjainak növekedéséhez vezethet.

E problémakör megítélésénél számításba kell venni, hogy a 90-es évek első felében - demográfiai okok miatt - jelentősen megnő a fiatal lakásigénylők száma. A szükség-szerűen növekvő lakásépítési feladatokhoz az igényekkel összhangban levő, rugalmas, sokrétű építési kapacitásra, valamint kellő mennyiségű és jó minőségű építőanyagra (szerkezetre, szerelvényre stb.) van szükség. E feltételek megteremtését (illetve bővülését) - az indokolt fejlesztések mellett - megfelelő szervezési és az érdekeltséget megalapozó intézkedésekkel is elő kell segíteni.

A lakásigények kielégítését a jövőben fokozottabb mértékben kell a többlépcsős lakáshozjutás rendszerére alapozni. Távlati célként arra kell törekedni, hogy a családok életciklusuknak, életvitelüknek megfelelő (fiatal házások, 1-2, illetve többgyermekes családok, idősebb házaspárok, egyedülálló idős emberek) lakásba tudjanak költözni. Ehhez az szükséges, hogy tovább növekedjen a lakásmobilitásban az érdekeltség, javuljon ennek jogi szabályozottsága, a szociális indítékú állami támogatások és hitel-feltételek a következő 5-10 évben fokozatosan épüljenek ki a magáncseréknél is, ideértve a személyi tulajdonú lakások cseréjét. A jelenlegi lakásösszetétel mellett a családi életciklushoz igazodó lakásmobilitás kibontakoztatásához szükség van arra, hogy növekvő számban épüljenek nagyméretű többszobás lakások. Támogatni kell a több generáció kultúrált együttélésére alkalmas lakások építését. A családi életciklushoz és életvitelhez igazodó lakásmobilitás elősegítheti népesedéspolitikai céljaink - a gyermekvállalás növekedésén túl ideértve az idősgondozás családi formáit is - megvalósulását.

Kiemelt feladat - támaszkodva a lakásmobilitás növekedésére - a fiatal családok első lakáshoz való jutási feltételeinek javítása. Ehhez nagyobb mértékű szociális támogatás, a továbblépés jogi garanciáinak biztosítása, illetve a kor színvonalának megfelelő első lakások szükségeseik.

A hosszú távú tervidőszakban növekvő súlyt kell adni a leromlott állagú és nem megfelelő minőségű lakások felújításának, korszerűsítésének és a komfortfokozat növe-

lésének. Ennek keretében a főváros egyes kerületeiben a rehabilitáció, a 90-es években pedig a házgyári lakóházak időszerű felújítása fontos új feladat. Ennek pénzügyi, szervezési, műszaki megoldására a megfelelő intézkedéseket már a VII. ötéves tervidőszakban elő kell készíteni.

Az egészségügyi ellátás fejlesztésével, a megfelelő társadalmi-gazdasági feltételek kialakításával elő kell segíteni a népesség egészségi, biológiai állapotának javulását és meg kell állítani a halandósági viszonyok romlását. Ennek érdekében fokozatosan általánossá kell tenni a megelőzéstől a rehabilitációig terjedő gondozási szemléletű ellátást, bővíteni szükséges a szűrővizsgálatok körét, még szélesebb körűvé kell tenni a progresszív betegellátást. Ennek alátámasztására - a demográfiai feltételek változását is figyelembe véve - folyamatosan javítani kell az egészségügyi intézmények anyagi-műszaki színvonalát, és csökkenteni kell a területi aránytalanságokat.

Az egészségügyi ellátás mellett fontos tényező, hogy emelkedjen a lakosság egészségügyi kultúrája, visszaszoruljanak az egészségkárosító szokások. Társadalmi programot kell kidolgozni és végrehajtani az alkoholizmus és dohányzás mérséklésére, az egészséges táplálkozási szokások elősegítésére, a testkultúra elterjesztésére, valamint a környezeti ártalmak csökkentésére. Nemzetközi tapasztalatok is igazolják, hogy csak tudati, társadalmi és gazdasági eszközökkel együttesen, a megfelelő egyéni érdekeltiség és tudatosság megteremtésével, a társadalom széles körű bevonásával befolyásolhatjuk eredményesen ezeket az önkárosító jelenségeket. A gyermekvállalás egészségügyi feltételeire való jobb felkészítéssel, a terhesgondozás és a szülészeti ellátás sokoldalú fejlesztésével az ezredfordulóig legalább a - ma európai közép szintet jelentő - 11-13 ezrelékre kell csökkenteni a csecsemőhalandóságot. Ehhez el kell érni, hogy csökkenjen a koraszülések és a sérülten született csecsemők száma.

A szociálpolitikai stratégia megvalósítása olyan átrendezéseket kíván meg magán a szociálpolitikán belül, amely fokozza a szociális ellátások társadalmi hatásosságát, egyben lehetővé teszi, hogy az ezredfordulóra egy olyan szociális ellátó és intézményrendszer alakuljon ki, amely összhangban van a gazdaságirányítási rendszer és a gazdasági mechanizmus jellegével.

Mindezek érdekében:

- Tovább kell folytatni a hosszú távú szociálpolitikai elgondolások konkréti-
zálására irányuló munkálatokat. A nagy ellátó rendszerek - elsősorban a

nyugdíjrendszer - korszerűsítésénél a hosszú táv szempontjait erőteljesebben figyelembe kell venni, arra törekedve, hogy a nyugdíjak vásárlóértékének megőrzése, valamint az életkortól függő nyugdíjkülönbségek mérséklése a rendszeren belül biztosítható legyen.

- Az egyes szociális ellátások és intézmények hosszú távú fejlesztésénél tekintettel kell lenni a már elhatározott távlati célokra, mindenképp arra, hogy az ezredfordulóig a társadalmi támogatás részarányát a gyermeknevelés családi költségeiben 33-35 %-ra indokolt növelni.
- A hosszú távú fejlesztés szempontjait szem előtt tartva, át kell tekinteni a társadalombiztosítás önfinanszírozókéességének feltételeit, összhangban a demográfiai hullámváltozás alakulásával. Az önfinanszírozás közgazdasági és társadalmi feltételeinek megteremtése lehetővé teszi a társadalmi ellátások olyan típusú fejlesztését, amely tekintettel van a népgazdaság belső és külső egyensúlyára és egyben elősegíti a közteherviselést. Az állami költségvetéssel való rugalmas kapcsolat fenntartása azonban hosszú távon sem nélkülözhető.

Az infrastruktúrához tartozó ágazatok és területek szolgáltatásainak elosztási viszonyait hosszú távon olyan irányban kell fejleszteni, hogy alapozza meg a létbiztonságot, járuljon hozzá az életkörülményekben fennálló különbségek csökkentéséhez, tegye lehetővé, hogy a lakossági megtakarítások és a munka bevonható legyen az intézmények működtetésébe és fejlesztésébe.

A gyermekintézmények térítési díjait hosszú távon egységesíteni szükséges az élelmezési nyersanyagnormák szintjén, ebből a családok számára tényleges szociális helyzetük alapján, ingyenességig terjedő kedvezményeket indokolt nyújtani.

Célul kell kitűzni olyan lakbérrendszer kialakítását, amelyben a lakberek folyamatosan fedezik a lakások működési és fenntartási költségeit. A lakbér-kedvezményeket pedig nem a lakások, hanem a bérlők szociális helyzete alapján kell megállapítani.

A vásárolt szolgáltatások széles körénél arra kell törekedni, hogy azok a tényleges ráfordításokat tükrözzék.

A fejlesztés finanszírozásánál is egyértelműen el kell határolni a központi, állami, helyi, tanácsi, illetve a lakossági feladatokat. Tágabb lehetőséget kell biztosítani a lakossági és helyi erőforrások összekapcsolására a költségvetési pénzeszközökkel (lakókörnyezet- és településfejlesztés, lakásépítés stb.).

A gazdasági fejlődés megváltozott feltételeihez igazított életszínvonalfejlesztési célok is feszítik a külső és belső egyensúlyt és ezért magukban hordozhatják a túlelosztás veszélyét. A társadalmi fejlődés távlati céljai viszont nem teszik lehetővé a prioritások további szűkítését, ezért pótlólagos erőforrásként kell számításba venni a társadalmi közteherviselés átfogó továbbfejlesztését. Ennek keretében ki kell dolgozni a személyi jövedelemadó-rendszerét. A személyi jövedelemadó-rendszer bevezetésénél, valamint a lakossági források közhasznú igénybevételénél tekintettel kell lenni a lakosság teherbíróképességére.

A személyi jövedelemadó-rendszer lehetővé teszi a kialakult anomáliák, az indokolatlan jövedelem-differenciák egy részének mérséklését. Az egységes adórendszer azáltal is enyhítheti a jövedelemelosztás feszültségeit, hogy részben tehermentesíti a központi keresetszabályozást a vásárlóerőszabályozás általános funkciójától. Ennek hatására a főállású munkabér versenyképesebbé válhat a kiegészítő jövedelemmel. Ugyanakkor a személyi jövedelemadó-rendszer önmagában nem képes az összes elosztási feszültség oldására. Így például ma még megoldatlan a vagyonskülönbségek szerepe az adózásban, vagy a nem, illetve nehezen ellenőrizhető jövedelmek (borravaló, hálapénz stb.) kezelése. A személyi jövedelemadó-rendszer hosszabb távon akkor tölthet be kedvező hatást, ha az elvonás mértékeiben figyelembe veszi az eltartottak számát, nem készlet formai válási, családbontási elhatározásokra és nem tart vissza a házasságkötéstől.

M e l l é k l e t

"A népesedés és a népesedéspolitika a hosszú távú tervezés
összefoglaló dokumentumaiban, 1968-1985"

című Demográfiai Tájékoztató Füzetek 6. kiadványához
felhasznált Országos Tervhivatali dokumentumokból

III. fejezet: A hosszú távú munkaerő és életszínvonaltervezés összefoglaló dokumentu-
maiban, 1968-1983

1. Az életszínvonal alakulása Magyarországon
(Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság - 1968. szeptember.
81-84. oldal)
2. A foglalkoztatás és életszínvonal alakulása Magyarországon 1985-ig - Hipotézis
(Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság - 1969. július. 8-10.
oldal)
HIVATALOS HASZNÁLATRA
3. A foglalkoztatás és életszínvonal alakulása Magyarországon 1985-ig - Vita
(A hipotézisekhez hozzászólók leveleinek összefoglaló elemzése)
(Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság - 1970. június.
18-20. oldal)
4. A munkaerő és életszínvonal távlati tervkoncepciójának fontosabb kérdései
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 9/F/1971 - 1971. február. 20-23. oldal)
KIZÁRÓLAG HIVATALOS HASZNÁLATRA
5. A munkaerő és életszínvonal távlati tervkoncepciója - Tervezet
(Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság - 1971. június.
22-26. oldal)
HIVATALOS HASZNÁLATRA (közlésre fel nem használható)
6. A munkaerő és életszínvonal távlati tervkoncepciója
(Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság - 1971. július.
25-27. oldal)
HIVATALOS HASZNÁLATRA (közlésre fel nem használható)

7. A népesedés, a foglalkoztatás és a termelékenység távlati tervezésének eddigi eredményeiről - Jelentés a Gazdaságpolitikai Bizottság részére
(OT - 1971. október. 1-7. oldal.)
SZIGORÚAN TITKOS 00272/I/1971
VISSZAMINÓSITVE 2160/I/1979
8. A munkaerő és az életszínvonal távlati tervezésének eddigi eredményeiről - Jelentés
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1972. április. 8-13. oldal.)
9. Az életszínvonal és az életmód fejlődésének távlati Magyarországon (Az életszínvonal távlati tervkoncepciója) - Tervezet - Előterjesztés az OT Főosztályvezetői Értekezlete részére - II. rész
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1974. május. 61-73. oldal.)
SZIGORÚAN TITKOS 0037/F/a/1974
10. Az életszínvonal és az életmód fejlődésének távlati Magyarországon (Az életszínvonal távlati tervkoncepciója) - Tervezet - Előterjesztés az OT Főosztályvezetői Értekezlete részére - III. rész
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1974. május. 6.sz. függelék)
SZIGORUAN TITKOS 0037/F/b/1974
11. Az életszínvonal és életmód 1976-1990 közötti időszakra szóló távlati fejlesztési koncepciójának korszerűsítése - Munkaanyag (A távlati tervezés 2/b szakaszában)
(OT Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő és Életszínvonal Osztály - 1978. január. 127-134. oldal.)
SZIGORÚAN TITKOS 00214/V/1978
12. Az életszínvonal és az életmód távlati fejlesztési koncepciója - Ágazati kötet - Tervezet
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1978. március. 1-23. oldal.)
SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA 760/V/1978
13. Az életszínvonal és az életmód távlati fejlesztési koncepciója - Összefoglaló - Előterjesztés az Állami Tervbizottság részére
(OT - 1978. március. 11. oldal.)
SZIGORÚAN TITKOS 0076/I/12/1978

14. Az életszínvonal és az életmód távlati fejlesztési koncepciója - Előterjesztés az Állami Tervbizottság részére
(OT - 1978. március. 19-21. oldal)
SZIGORÚAN TITKOS 0076/13/I/1978
15. Az életszínvonal és az életmód fejlődése az 1970-es évtizedben
(OT Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő és Életszínvonal Osztály - 1981. február. 5-9. oldal)
SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA 152/V/1981
16. A távlati életszínvonal tervezés összefoglalásának stratégiai kérdései
(OT Munkaerő és Életszínvonal Bizottság - 1982. március. 1-4. és 17-54. oldal.)
17. Az életszínvonal hosszú távú fejlesztésének fő irányai 1980-2000 között - II. Megalapozó koncepció
(OT - 1983. április. 3-15. oldal)
18. Az életszínvonal hosszú távú fejlesztésének fő irányai 1980-2000 között (Előterjesztés az Állami Tervbizottság részére) Megvitatta az ÁTB az 1983. március 23-i ülésén
(OT - 1983. április. 11-14. oldal)
SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA 140/22/V/83

IV. fejezet: A népesedés és a népesedéspolitika a hosszú távú népgazdasági tervezés összefoglaló dokumentumaiban, 1971-1985

1. A 15 éves tervezés tapasztalatai és eredményei, az idevágó kutatások terén elért eredmények (Beszámoló az MTA Közgazdaságtudományi Bizottsága részére)
(1971. február. 29-31. oldal)
2. Beszámoló - A hosszú távú népgazdasági tervezés helyzetéről és további feladatairól
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1971. június. 53-55. oldal)
SZIGORÚAN TITKOS 0024/F/1971
3. A hosszú távú tervezéshez készülő részkoncepciók témavázlatai
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1973. december. 1.4 tematika)
SZIGORÚAN TITKOS 00370/V/1973

4. A hosszú távú fejlesztés fő irányai az 1990-ig terjedő időszakban
(OT - 1975. november, 74-77. oldal)
SZIGORÚAN TITKOS 00335/1/I/1975
VISSZAMINŐSÍTVE 2920/1/I/1978
5. Előzetes elgondolások az 1980-2000. évekre szóló hosszú távú tervezőmunka számára (Első tervezet)
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1980. december, 13-21. oldal)
SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA 4481/V/980
6. A hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődés fő vonásai
(OT Távlati Tervezési Főosztály - 1983. március, 7-8. oldal)
SZIGORÚAN TITKOS 0024/2/V/1983
7. A hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődés fő irányai - Átfogó fejlesztési irányok (ÁTB előterjesztés tervezete) - A kötet
(OT - 1983. május, 10-14. és 148-153. oldal)
SZIGORÚAN TITKOS 0024/8/V/1983
8. Összefoglaló - A hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődés fő irányairól
(OT - 1984. április, 68-76. oldal)
SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA 4094/V/1984
9. A gazdaság és a társadalom 2000-ig szóló hosszú távú fejlesztésének fő irányai
(OT - 1985. december, 15-16, 50-51, 71-73. oldal)
SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA 9358/36/I/1985

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI
DEMOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ FÜZETEK

1985.

1. Adatgyűjtémény. A budapesti agglomeráció népességszámának alakulásáról (Népszámlálási adatok alapján).

1987.

2. Adalék Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió népesedéspolitikájáról.

1988.

3. A távlati tervezés keretében született népesedéspolitikai koncepciók, 1968-1982.

4. A népesedéspolitika elvi kérdései történeti megközelítésben és nemzetközi összehasonlításban.

A népesedéspolitikai döntéseket alakító tényezők Magyarországon.

A második világháború utáni magyar népesedéspolitikákban tükröződő értékek.

A népesedéspolitika alapkérdései.

1989.

5. Népeségelőreszámítások: problémák, eredmények, megbízhatóság.